Tussen 1840 en 1850 wandelden drie podagristen – lijders aan voetjicht – door de *Grafschaft Bentheim* en door het zuiden en oosten van *Drenthe*.

In ***Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*** geven Dubbeld Hemsing van der Scheer (uitgever en schrijver), Harm Boom (journalist) en Alexander Lodewijk Lesturgeon (predikant en schrijver) een verrassende inkijk in de heersende cultuur van deze landstreken.

Met ironie, tongue-in-cheek, humor en kennis van zaken schetsen ze historische en culturele verworvenheden. De volksaard voorzien ze van stereotyperingen met gangbare vooroordelen. Het reisverslag biedt een confronterende inkijk in identiteitsontwikkeling van de regio. Hun ervaringen zijn een heldere spiegel van het heden.

De reisbeschrijvingen in het Nederlands van 1850 – met de nodige uitstapjes naar Frans, Engels, Duits, Latijn, Grieks en Drents – krijgen in noten een verhelderende toelichting.

Een onderhoudend boek voor nieuwgierige en onderzoekende lezers met enige culturele bagage.

In Duitsland is de route te volgen via het podagristenpad. In Drenthe is (nog) geen routebeschrijving beschikbaar. Aan de hand van het verhaal en de kaarten kunt u op ontdekkingsreis.

Elke aflevering is voorzien van korte (reis)verhalen van Gerard Stout met impressies van de desbetreffende streek. In alle 7 afleveringen zijn bevindingen van onderzoekers en reizigers opgenomen. Deze heruitgave geeft daarmee een boeiend beeld van volkskundige en regionale ontwikkelingen in de laatste eeuwen.

Joep van Ruiten geeft in *Woord vooraf* de positie weer van deze reisverhalen in de Nederlandse literatuur.

Ter Verpoozing, Pe
ISBN 978-9492546-72-2

Van Bentheim naar Koevorden / De vestingstad / Een stadswandeling
Drie podagristen

Reis door Drents erfgoed

Van Bentheim naar Koevorden
De vestingstad Koevorden
Een stadswandeling

Drie podagristen

Verhalen

Gerard Stout

Ter Verpoozing

ISBN 978-9492546-72-2
NUR 510, 520
Ter Verpoozing, Peize

Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie podagristen
Van der Scheer, Boom en Lesturgeon. Naar de versie van 1843. In vier delen. Met bijdragen van John en Dorothy Keur, P.W.J. van den Berg en anderen over culturele ontwikkelingen in de regio. Aangevuld met extra voetnoten en verhalen van Gerard Stout in het licht van het dynamisch erfgoed.

© Gerard Stout & Joep van Ruiten (Woord vooraf en concept)
Siemen Dijkstra: kleurenhoutsnede pag 96.

Foto omslag & vormgeving: Gerard Stout
www.gerardstout.nl

Contact: gerardstout@kpnmail.nl

Druk: Biblion, Zoetermeer
uwboekingoedehanden.nl
Eerste druk: augustus 2020

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm, digitale bestanden of op welke wijze dan ook zonder schriftelijke toestemming van de uitgever. Wie meent rechten te bezitten op teksten of afbeeldingen wordt verzocht contact met de uitgever op te nemen.

Reis door Drents erfgoed

Van Bentheim naar Koevorden
De vesting Koevorden en hare geschiedenis
Een wandeling door Koevorden

Drie podagristen

Rütlischwur
Kasteelroman
Grensrivier met vrije regelval
An de reize (Drents)
Reiger

Gerard Stout

Woord vooraf

Joep van Ruiten

Ter Verpoozing

Aflevering I
Van Bentheim naar Koevorden
De vesting Koevorden en hare geschiedenis
De stad Koevorden
Jacob van Lennep, uit *Nederland in den goeden ouden tijd* (1823)
Rütlischwur / Kasteelroman / Grensrivier met vrije regelval / Reiger
An de reize (Drents)

Aflevering II
Schoonebeek, Dalen, Oosterhesselen, Zweelo
Blik op 't Ellertsveld, Westerbork
Terugreis naar Zweelo, Sleen, Erm
Keur & Keur, uit *Diep geworteld*, antropologie in Anderen (1952)
P.W.J. van den Berg, uit *Een goede buur* (1943), religie en tradities
Jasmijn / Gewassen varkentje / Kelner / Gien foto gien god (Drents)

Aflevering III
Emmen en omgeving
Hunsow, Exlo, Odoorn
Prof. dr. A.E. van Giffen, uit *Het Hunsow-vraagstuk...*
G.W. van der Feltz, *Over de Valther-brug*
Prof. dr, J. de Vries, *Volk van Nederland*
Prof. dr. D.J. Waterink, *Het Nederlandsche volkskarakter*
Plek van bestemming /Erica waer besto bleven /
Verkā, Wolf en de zeven geitjes / Wolfsklauw / In paradisum (Drents)

Aflevering IV
Drouwen en Gasselte
Aankomst te Assen. Kleine stad van paleizen / Titia Brongersma
Keur & Keur, uit *Diep geworteld*, antropologie in Anderen (1952)
Apport, Kasper apport / Fernweh / Varning, Svag Is (Drents)

Aflevering V
De podagristen in 2020. Nieuwe reisimpressies.

Teil VI Deutsche Ausgabe
Von Bentheim nach Koevorder, Schoonebeek, Twiester Messe,
Abschied von Koevorden. / Die Niedergrafschaft Bentheim.
Beerdigung, Grabmahlzeit, Grabbier, Der Prediger beim Begräbnis, Pfutzebetrachter und Quacksalber, Hochzeiten
Jasmine / In Paradisum

Aflevering VII
Drentse uitgave met hedendaagse filosofisch getinte reisimpressies.

Woord vooraf

Waarom een voorwoord in dit boek? Waarom niet direct aan de reis beginnen? Nu, beste lezer, geef mij een paar minuten, dan leg ik het uit.

Dit voorwoord is op de eerste plaats een voorbereiding op wat komen gaat: een hybride boek in meerdere delen. Dit is het eerste deel. Dit boek wil gelezen worden en nodigt uit de auteurs te volgen in hun denken en doen, tot in hun voetsporen. Dit voorwoord is om interesse te wekken.

Achter deze bladzijden wacht een wereld die verdwenen is, maar weer te voorschijn komt, nog wonderlijker dan zij was. Dit voorwoord is bedoeld als waarschuwing. Straks wordt u als lezer naar verleden en heden vervoerd, naar Duitsland en Drenthe. Over de grup, naar waar het woest en ledig is, en dan weer naar huis.

Deze uitgave bevat werk van vier invloedrijke auteurs uit Drenthe: Dubbeld Hemsing van der Scheer, Harm Boom, Alexander Lodewijk Lesturgeon en Gerard Stout. Wat zij gemeen hebben is dat ze alle vier graag meerdere dingen tegelijk doen. Schrijven. Reizen. Verschillende petten dragen. Homo eclecticus Drenthia.

Dubbeld Hemsing van der Scheer (1791 – 1859) was boekhandelaar, schrijver en uitgever te Coevorden. Door de ogen van nu kan die combinatie als vreemd worden gezien, maar in de achttiende en negentiende eeuw was het gebruikelijk en noodzakelijk in de letteren om zelfvoorzienend te zijn. Van der Scheer hield het tekstbedrijf, nog opgezet door zijn vader,

draaiende door eigen producten en die van anderen te verkopen.

Zoals van de in Gramsbergen geboren Harm Boom (1810 – 1885). Ook Boom was van veel markten thuis. Eerst was hij in meerdere plaatsen onderwijzer, vervolgens werkte hij een tijdje in dienst van een kruidenier en noemde hij zich koopman te Coevorden. Tussendoor probeerde Boom te schrijven. Eén van zijn teksten werd in 1836 gepubliceerd in het eerste nummer van *De Drentsche Volksalmanak*, een uitgave van Van der Scheer. Later werd Boom journalist.

Alexander Lodewijk Lesturgeon (1815 – 1878) verhuisde in 1821 vanuit zijn geboorteplaats Venlo naar Coevorden. Zijn vader was officier in het leger. Zelf zou hij predikant worden in Oosterhesselen, Vledder en Zweeloo. Maar eerst publiceerde hij poëzie, proza en 'studies'. Ook Lesturgeon leverde een bijdrage aan het allereerste nummer van *De Drentsche Volksalmanak*. Daarna werd hij de eerste literator van Drenthe.

Wie het initiatief nam, is onduidelijk, maar in 1842 besloten Van der Scheer, Boom en Lesturgeon tot een onschuldige, gezamenlijke onderneming: een verslag van een wandeling naar Bad Bentheim, toen een kuuroord op tachtig kilometer van Coevorden. Terug in Coevorden volgde uitbreiding van het project: verslagen van wandelingen naar Emmen, Borger, Gasselte en verder.

Reisverslagen zijn zo oud als de weg naar Rome. In de achttiende en negentiende eeuw nam het genre echter een vlucht, mede dankzij de Grand Tours waarbij jongelingen, als test op het volwassen leven, door Europa trokken en daar aan familie en vrienden thuis over rapporteerden.

Verslagen bedoeld voor een algemeen publiek, zijn zeldzamer. Bekend in Nederland is wat Jacob van Lennep schreef over de voettocht die hij in de zomer van 1823 met zijn vriend Dirk

van Hogendorp door Nederland maakte. Van Lennep hield tijdens zijn tocht een dagboek bij en schreef brieven aan zijn zus. Pas in 1942 werd het boek uitgegeven.

De eerste twee afleveringen van het reisverslag van Van der Scheer, Boom en Lesturgeon werden al in 1842 gedrukt. *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie podagristen* meldde het titelblad. Toen in 1843 weer twee afleveringen klaar waren, werd ook daar een uitgave van gemaakt. Tot 1847 verschenen nog eens drie afleveringen van de wandeltochten.

Daarna werd het onoverzichtelijk. Niet in de laatste plaats omdat de podagristen een paar bladzijden voor het einde van hun reisverslag nog steeds in Gasselte verbleven, althans op papier. Waarmee de indruk van een onvoltooide exercitie werd gewekt. Na Gasselte houdt Drenthe niet op.

In 1868 – Van der Scheer was inmiddels overleden, Lesturgeon werkte als predikant in Zweeloo – kwam Boom aanzetten met aflevering 8: *Uit een nog onuitgegeven wandeling door Drenthe. Assen. Door een der drie podagristen.* Dit verslag werd nauwelijks opgemerkt en raakte al snel in de vergetelheid.

Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie podagristen is een grenspaal in de Drentse letteren. Er is iets voor en er iets na. Het verschil wordt gemaakt door de vorm, de stijl, de toon en de inhoud. Boom, Van der Scheer en Lesturgeon deden wat op papier in Drenthe niet eerder was gebeurd. Ze mengden feit met fictie, verslag met verbeelding, humor met ernst, proza met poëzie. Ze babbelden, ze legden uit, ze beschreven, lyrisch, satirisch, kritisch. Omdat niet exact duidelijk is wie wat deed, en we het hen niet meer zelf kunnen vragen, houden we het erop dat ze het met zijn drieën deden.

Vooral dankzij de vorm en stijl luidde *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* voor schrijvers in Drenthe een

nieuw tijdperk in. Maar het boek deed meer. Als vertelling met aandacht voor landschap en cultuur, als informatiebron, ontsloot het toentertijd Drenthe voor zowel eigen inwoners als buitenstaanders.

Zoals vaker met belangrijke boeken, hebben te weinig mensen daar iets van meegekregen. Voor een deel komt dat door de rommelige uitgeefgeschiedenis. Zo verschenen in 1857 zeven afleveringen als boek bij uitgeverij Suringar in Leeuwarden. Een jaar later volgde een herdruk bij Van der Scheer in Coevorden.

In de jaren dertig van de vorige eeuw kwam in Drenthe serieus onderzoek naar de Podagristen op gang, als onderdeel van een zoektocht naar een Drentse identiteit. In 1947 leidde dit tot een boek bij Van Gorcum in Assen met vier essays en een bloemlezing uit de verschillende afleveringen. Vervolgens duurde het tot 1974 voor er weer een grote uitgave kon verschijnen, een facsimile versie bij Van Seijen in Leeuwarden.

Wat na dit voorwoord wordt gepresenteerd, is een heruitgave, maar niet zomaar een. Voor het eerst is aan de oorspronkelijke uitgave ook wandelverslag aflevering 8 toegevoegd. U heeft daardoor te maken met de meest complete Podagristen-uitgave tot op heden. Maar dat merkt u later.

Wat dit boek ook anders maakt, zijn de voetnoten. Naast de originele voetnoten zijn nieuwe noten toegevoegd. Die uitbreiding is een noodzakelijkheid. Niet alles wat de Podagristen schreven, is in onze eeuw nog goed op waarde te schatten. Een deel van wat Van der Scheer, Boom en Lesturgeon schreven, gaat over onze hoofden heen. Aan een ander deel gaan we mogelijk liever voorbij. Wat overblijft, en dat is nog al wat, zal duidelijk maken dat de Podagristen ook nu nog iets te melden hebben en ons kunnen vermaken.

Voor wie dat niet genoeg is, is nog er nog meer in de

aanbieding. Zoals de tekst *Zedenschets* van Jacob van Lennep uit *Nederland in den goeden ouden tijd* uit 1823. Dit alles om een goed beeld te geven van hoe er over en in Drenthe werd gedacht.

In aflevering V vindt u reisverhalen uit 2020 door diverse schrijvers.

In Teil VI staat een compilatie van reisimpressies die vooral voor de Duitse buren herkenbaar zijn.

Deel VII is een Drentse vertelling met reisimpressies, essays en verhalen van Gerard Stout.

Voorts biedt deze uitgave een reeks actuele verhalen. Deze zijn geschreven door de man die deze uitgave als eerbetoon aan de pioniers van de literatuur in Drenthe heeft bedacht en mogelijk gemaakt: Gerard Stout, schrijver, uitgever en denker te Peize.

De teksten van Stout (Emmen, 1950) kunnen zelfstandig en ter afwisseling worden gelezen. Tegelijkertijd zijn ze complementair: ze laten zien hoe nu in en over Drenthe wordt geschreven. Deze uitgebreide uitgave is geheel in de geest van de Podagristen: werk van schrijvers wars van conventies, die het combineren tot kunst hebben verheven, schrijvers die zich niet door grenzen en hekjes laten weerhouden, maar hun eigen weg willen volgen.

Dan is het nu tijd om zelf op pad te gaan.

Joep van Ruiten, Emmen

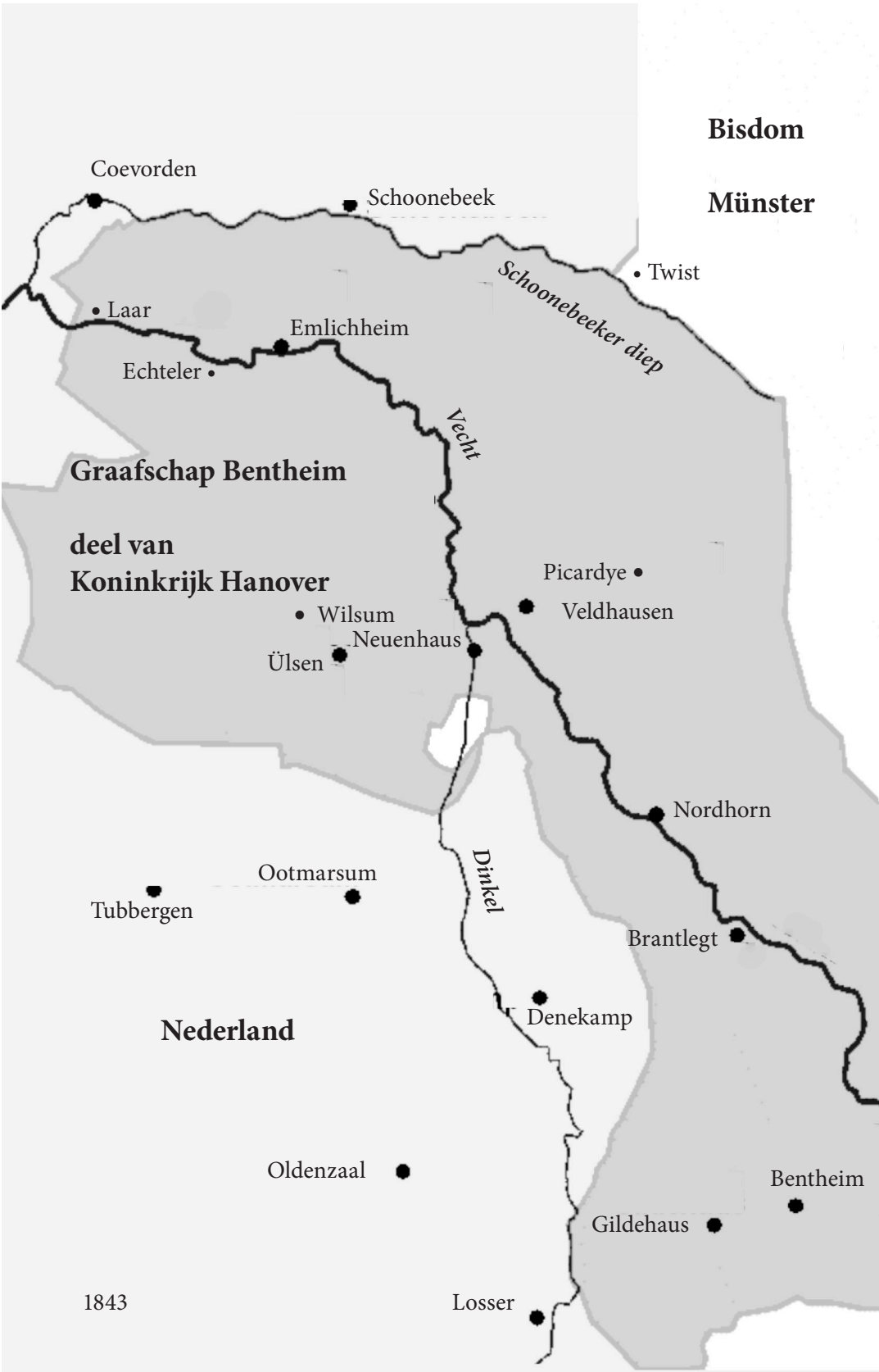
Bisdom
Münster
Coevorden
Schoonebeek
Twist
Schoonebeeker diep
Laar
Emlichheim
Echteler
Vecht
Graafschap Bentheim
deel van
Koninkrijk Hanover
Picardye
Veldhausen
Wilsum
Neuenhaus
Ülsen
Nordhorn
Dinkel
Ootmarsum
Tubbergen
Brantlegt
Denekamp
Nederland
Oldenzaal
Bentheim
Gildehaus
1843
Losser

Synopsis

De podagristen verkennen het platteland in de Graafschap *Bentheim*, onderdeel van het Koninkrijk Hanover, met Engelsman Ernst August als koning.

In *De vesting Koevorden en hare geschiedenis* komt de vaderlandse historie voorbij. Hier en daar met academische nadruk op oorlogen en plundertochten. Rond 1598 was de situatie zo dramatisch dat de bevolking de opdracht kreeg Drenthe te verlaten. Spanjaarden, Staatsen, bisschoppen en anderen vochten om invloed met 1672 als dieptepunt. Het rampjaar met reddeloos, radeloos en redeloos.

Napoleon bracht rond 1800 enige ordening met staatkundige hervormingen. Iedereen kreeg een naam in de burgerlijke stand.

In *De stad Koevorden* komt de luchtige toon terug met aandacht voor het ijzerkoekenoproer en de dagelijkse dingen in en rond de veste.

De reisverhalen geven een inkijk in veranderingen van de laatste anderhalve eeuw. *Rütlischwur* over (on)vrijwillige levensbeëindiging uit mededogen. *Kasteelroman* verhaalt van een echtpaar op leeftijd tijdens een verblijf in Twenthe en Bentheim. *Grensrivier met vrije regelval*, een dolende 'ridder' aan de boorden van de Reest, de rivier tussen Drenthe en Overijssel. *An de reize* is een vervolg op de zoektocht in de taal van Zuidoost-Drenthe. *Reiger* is onderweg naar huis, naar de plek van bestemming; een 'Kerkgang' en 'Lijdensverhaal' in een surrealistische setting.

Reizen
– 't Podagra, De Hanoversche chaussées,
Bentheim, 't Badleven –

Gildehaus
– Dr. Aschendorff –

Noordhoorn, Frenswegen, Neuenhaus, Ulzen, Wilsum
– Dominee Visch –

't huis Echteler, Hanoveranen
– Zeden en gewoonten, Picardye,
Hanoversche gelukzaligheid. –

Drenthe
– Aankomst op Drentschen bodem. –

Voyager c' est résumer une longue vie
en peu d'années, c'est un des plus forts
exercices que l'homme puisse donner à
son coeur comme à sa pensée. Le philosophe,
l'homme politique, le poëte
doivent avoir beaucoup voyagé.

Alphonse de Lamartine

Reizen

Reizen is leven in den waren zin des woords, heeft ALEXANDRE DUMAS[1] gezegd. Wij willen niets op de waarheid hiervan afdingen, mits de luchtige Franschman ons vergunne 't reizen in *Hanover*, dat is in 't zoogenaamde graafschap *Bentheim,* daarvan uittezonderen. Gaarne bekennen wij, waarde lezer, - en bij deze bekentenis lozen wij een' [2] diepen zucht, - dat wij wel eens getwijfeld hebben, of wij leefden, als de *hanoversche* postwagen ons door 't gulle zand kruide, met eene langzaamheid waarbij die der slak stoomwagensnelheid is, - of naar den adem deed snakken op den flintenweg, die tot onze voortreffelijke vaderlandsche straatwegen in verhouding staat, als een Vechtzomp[3] tot een linieschip. In één opzigt nogtans verdienen de *hanoversche chaussées*[4] aanprijzing, en wel voor zulke patiënten, die aan onderbuiksverstoppingen lijden. 't Is daarom inderdaad verwonderlijk, dat de kinderen van *Albion's*[5] krijtgebergten niet in grooter getale, dan wij op onzen togt ontmoetten, deze landstreken bezoeken. Komt ons boek somwijlen onder 't oog van een' ongelukkigen *spleen*[6]-martelaar, dan moge hij zich den wenk te nutte maken!

Sedert de maand Junij waren wij te *Bentheim*. Wij vonden er, wat wij zochten, in de eerste plaats vergoeding voor de

---

1 Alexandre Dumas (1802-1870) Frankrijks populairste en meest verfilmde auteur. O.a. *De drie musketiers* en *De Graaf van Monte-Cristo*.

2 De komma geeft aan: een' = eenen.

3 De zompen bezaten een platte bodem, konden varen in heel ondiep water (ze hadden aan zo'n 45 centimeter diepte genoeg). Ze werden van de 16e tot in de 19e eeuw o.a. in Enter gebouwd. In Enter is een zompenmuseum.

4 Fr. wegen. Hanover was destijds een koninkrijk.

5 Albion = Engeland. Albino = wit. Verwijzing naar krijtrotsen. Kinderen van... = Britten.

6 Eng. Melancholie, droefgeestigheid. Als karaktertrek van Britten.

postwagen-tortuur, en ten anderen in de heilzame wateren der schaarsch-bekende badplaats, eene genezing voor 't duiveltjen aller ligchaamskwalen, 't podagra[7]. Voor een paar podagristen is eene reis erger dan een terugtogt uit *Rusland*[8]; ja, dan eene vaart ter helle, voortgestuwd door den Booze in eigen persoon.

Wat sprong ons hart van vreugde, toen wij na de ellenden van den martelenden togt, 't hooge slot van *Bentheim* in 't gezigt kregen en reeds bij voorraad het zoete, zalige genot smaakten, dat ons dáár zou verkwikken! Aan die verwachtingen heeft de badplaats volkomen voldaan. De Booze is van ons geweken en wij zegenen den goeden Genius, die ons had aangespoord tot eene bedevaart naar de *hanoversche* heilwateren[9].

Uit dankbaarheid willen wij nu onze *impressions de voyage*[10] niet tot eene eeuwige sluimering in onze *portefeuille* veroordeelen. Bij voorraad wenschen wij ons-zelven reeds geluk in de rampzalige *hanoversche* straatwegen en ons podagra een' geschikten aanloop te hebben gevonden voor onze reistafereelen. Drie maanden hadden wij in *Bentheim* gesleten; 't badleven walgde ons; 't saizoen had den kreeftengang[11] aangenomen; de schare der beweldadigden dunde; 't heimwee greep ons met tijgerklaauwen aan (gij weet, hoe bewoners van noordsche luchtstreek daarvoor vatbaar zijn!); reikhalzend verlangden wij de vaderlandsche dreven weêr[12] te zien. 't Bevel tot de afreis werd gegeven. De morgen graauwde; Septembernevelen dreven laag over 't aardrijk; een huiverige kille noordewind blies ruischend door de verwelkende bladeren der hooge eiken en olmen, die Bentheim zelve voor 't gezigt verschuilen.

Zullen wij stilstaan hij 't badleven, u de schakeringen daarvan schilderen, - de duizenderlei *nuances* schetsen, - de

---

7 Voetjicht. Reumatische ontsteking, wellicht mede door overmaat gebruik van rode port.

8 Verwijzing naar aftocht van Napoleon in 1813.

9 Bronnenbad. Kuuroord.

10 Reisindrukken. In 1823 gingen Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp de Podagristen voor. Zie *Nederland in den goeden ouden tijd*. Op dbnl.org de pdf.

11 Kreeftkeerkring, de andere kant van de evenaar; herfst.

12 Weder, opnieuw.

intrigues ontwarren en de *amourettes* verklappen, waaraan *Bentheim*, als elke andere badplaats ter wereld krank ligt[13]? Ze zijn u van elders overvloedig bekend; en wie *Spa, Pyrmont* of *Wisbaden*[14] bezocht en ten overvloede ook te *Bentheim* zijne krachten en beurs ten offer gaat brengen, zal er 't getuigenis van geven: *c'est tout comme chez nous*![15]

Ook de geschiedenis der stad en hare omstreken gaan wij met stilzwijgen voorbij.

13 Krank = ziek. Onder lijdt. Mee behept is.
14 Kuuroorden.
15 Net als thuis, bij ons.

Gildehaus

Merkwaardig om tweederlei redenen is 't nabij gelegen stedeken *Gildehaus*, werwaarts[16] de badgasten dikwijls uitstapjes ondernemen, zoowel om hunne nieuwsgierigheid te bevredigen, als om de genezende kracht der *benthheimsche* wateren door een' fikschen wandelrid te helpen bevorderen. *Gildehaus* dan is van oudsher door zijne steengroeven bekend. De steen, die ook in ons vaderland[17] tot velerlei einden in de bouwkunst gebezigd en met den naam van *bentheimschen* steen gedoopt wordt, is eigenlijk uit de *gildehauzer carrières*[18] afkomstig. 't Was graaf Egbert[19], die, in 't laatst der 13e eeuw, deze steenen in grooten roem bij de uitlanders bragt.[20]

Meer bekend nog in dezen tijd is *Gildehaus* door den kundigen geneesheer Aschendorf, die tevens ook badarts van *Bentheim* is. Wij verbeelden ons eene zitting ten zijnen huize bij te wonen! Een groot vertrek opgevuld met allerlei kranken; hier blinden bij de vleet, met hunne geleiders, dáár melaatschen van allerlei aard, ginds kreupelen en lammen met en zonder krukken! Zelfs de stoep der woning bezaaid met zulke ellendigen! Naar wijd en zijd is de faam van den bekwamen geneesheer gevlogen. Gij vindt onder zijne bezoekers alle tongen[21], geslachten en natieën. Dr. Aschendorf bezit het

16 Waarheen.
17 Martinitoren is (grotendeels) van Bentheimer zandsteen.
18 (Steen)groeve.
19 Huis Almelo is een havezate in het centrum van de heerlijkheid Almelo. Het wordt voor het eerst genoemd in 13e eeuw. Egbert van Almelo (1255-1301) regelde in zijn testament van 6 juni 1297 onder andere de nalatenschap van zijn kasteel in Almelo.
20 W.F. Visch, *Gesch, v. 't graafsch. Bentheim*, bl. 64.
21 Talen.

panacée[22] voor alle kwalen. 't Is eene zeldzaamheid iemand te ontmoeten, die nadat hij door hem is behandeld, niet hersteld wierd. Hij doet wonderen. Gij zoudt hem miskennen, als gij hem op dezelfde lijn plaatstet, met LUDEMAN, of hoe de beroemdste urinisten[23] dan mogen heeten. Zijne methode is gegrond op de regelen der kunst; hij bestudeert het menschelijk ligchaam en den aard van elke ziekte; magtspreuk en tooverwoord zijn bij hem geen gangbare munt. Te midden dier ongelukkigen waart ASCHENDORF rond als een zegenende Engel[24]. De zucht om zijne lijdende natuurgenooten te helpen is 't eenig roersel zijner verhevene daden. Ja, tot die mate zelfs heeft hij alle eigenbelang verloochent!, dat hij diegenen, wier kwalen hem ongeneeslijk voorkomen, niet vleit met ijdele hoop op genezing, of hen, als velen, paait met schoone beloften, alles in 't voordeel zijner beurs, maar alsdan verklaart hij hun rondborstig, dat er voor hen geen kruid is gewassen. Zóó is *Gildehaus* 't *Beth-esda*[25] van *Hanover* geworden.

Wij merken ook nog aan, dat *Gildehaus* de geboorteplaats is van den geleerden BAREND KRECHTING, nevens KNIPPERDOLLING geheimraad van den befaamden JAN VAN LEIDEN, die in 1533 door zijn *Nieuw-Jerusalem Munster* in rep en roer bragt[26].

---

22 Wondermiddel, Haarlemmerolie.

23 Piskijkers. De (troebele) plas verraadt de kwaal.

24 De geneeskracht en wijze van gebruik van het Zwavelbad bij Bentheim; opgesteld voor Geneeskundigen en beschaafde Badgasten, door Dr. H. Aschendorf, K. Hannov. Hofmedicus enz. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1842. In kl. 8 vo. VIII, 104 bl. f 1 - : Vaderlandsche letteroefeningen. Jaargang 1843 dbnl.org

25 Bijbel. Huis van barmhartigheid.

26 Bernhard Krechting (< 1500 - 22 januari 1536). Anabaptist. Predikant in Westfaals Münster (zgn. Nieuw-Jeruzalem). Werkte aan het hof van Jan van Leiden. Als tegenstanders van de R.K. kerk op de markt in Münster doodgemarteld samen met Jan van Leiden en Knipperdolling. Hun lijken werden in ijzeren kooien aan de toren van de St. Lambertuskerk gehangen.

Noordhoorn

De eerste plaats, van eenig belang, op den weg van *Bentheim* naar de Nederlanden is *Noordhoorn*. 't Dorp *Brandlegt* toch, waar wij doorreden, heeft weinig merkwaardigs, 't kasteel uitgezonderd, dat in 1360 verwoest, maar later weder uit zijn puin is opgetrokken. Er heerschte te *Noordhoorn* bij onze aankomst, eene ongewone drukte; daags te voren had de bisschop van *Osnabrück* zijn' intogt in 't stedeken gehouden, omstuwd door eene ontelbare menigte geloovigen, die nu in massa naar de R. K. kerk stroomden, om aldaar het H. Sacrament des vormsels te ontvangen. 't Was ons onmogelijk eene geschikte plaats in de kerk te bekomen, om deze plegtigbeid naauwkeurig optenemen. Trouwens, onze lezers, die meermalen toeschouwers van zulk eene kerkelijke handeling geweest zijn, hebben geene beschrijving daarvan noodig. Men prees hemelhoog de vroomheid en minzame toespraak zijner Eminentie tot elk, wie met hem in aanraking kwam. Ons dacht die lof niet bezijden de waarheid, indien althans een eerwaardig gelaat de spiegel der ziel genoemd mag worden.

Noordhoorn is de groote stapelplaats[27] van *hollandsche* suiker en kandij, die onder afschrijving der belasting naar buiten gevoerd en later weder in Nederland wordt binnen gesloken[28]. Dit miniatuur-stadje telt 1000 inwoners; over 't zelve ligt een waas van bloei en welvaart gespreid, zoo als men die zelden in dit land aantreft. Een aanzienlijke hout,-steen-, en lakenhandel, die in de voorbijstroomende *Vecht* een geschikt middel tot afvoer naar *de Nederlanden* vindt, draagt tot *Noordhoorns* bloei zeer veel bij. Er zijn hier ook nog eenige scheepstimmerwerven.

---

27 Overslagplaats.

28 Nog steeds gangbare wijze van belastingvermijding.

De booze wereld verhaalt veel kwaads van *Noordhoorn*. Zoo zoude er eene bij uitnemendheid groote neiging tot sterken drank te bespeuren zijn, heviger dan in eenige andere plaats van 't graafschap. Deze zedelijke krankheid, te dezer plaatse als 't schijnt inheemsch, vindt anders in deze oorden hevige bestrijders[29] in de voorstanders der matigheids- of afschaffingsgenootschappen. Als eene *epidemische* ziekte heerscht nu in de beneden-graafschap de voorbeeldelooze drift om tegen allen sterken drank te velde te trekken. Men berekent, dat thans reeds 100.000 menschen zich daartoe hebben verbonden. "Hij heeft geteekend," wil in 't *Bentheimsche* thans zoo veel zeggen, als "hij drinkt geen jenever (*foezel*[30]) meer." Dit *vloeijend vuur*, zoo als HUFELAND[31] den drank noemt, is nu hier eene zeldzaamheid geworden. Wij weten niet, waarover men zich meer verwonderen moet, over de buitengewone consumtie, die vroeger hier plaats vond, - dan wel over de geringe keurigheid, van genot, dat de *hanoversche* landman of daglooner voor zich eischte in zijn borrel. Hun *foezel* is de afschuwelijkste drank, die er in de vier hoeken der wereld gestookt wordt. 't Is alsof een *amalgama*[32] van stiklucht en bedorvene eijeren[33], aangelengd met een teug vitriool[34] uwe ingewanden binnensluipt; en nogtans was 't den vermoeiden arbeider voorheen een verkwikkelijke dronk, die hem weêr lust en kracht bijzette voor zijn dikwijls moeijelijk werk. Zóó verre loopen de gevoelens der menschen over smaak en genot uit één[35].

Bekleedt *Noordhoorn* om hare dorstigheid eene belangrijke plaats in de *chronique scandaleuse*[36], ook om 't hier heerschend

---

29 Een der Podagristen (A.L. Lesturgeon) was drankbestrijder.
30 Bevat naast ethanol ook kleine hoeveelheden propanol en butanol (hogere alcoholen).
31 Christoph Wilhelm Friedrich Hufeland (12 August 1762, Langensalza – 25 August 1836, Berlin) Duitse (natuur)arts.
32 Mengsel, legering.
33 Bedorven eieren produceren H_2S, zwavelwaterstof. Giftig gas.
34 Diverse sulfaten waaronder zwavelzuur H_2SO_4. Fig.: bijtend, venijnig.
35 Latere berigten vermelden helaas, dat onderscheidene teekenaars weer in stilte 't geliefkoosd slokjen orberen. Mogt het laster zijn!
36 Roddelrubriek.

bijgeloof verdient de stad eenige vermelding. Spoken, heksen, weêrwolven, kabouters, elfen, feeën en in welke onderafdeelingen meer de bevolking der geestenwereld zich dan ook splitse, - allen zijn hier te huis en spelen eene groote rol. Tien tegen één, dat gij 's avonds in een koffijhuis u in den kring der zich ontspannende heeren plaatsende, niet van eene spookverschijning hoort reppen, die er dien nacht plaats vond; of een grooten weêrwolf met vurige oogen en opgeborstelde hairen hoort beschrijven, die vóór acht dagen op 't kerkhof te schildwacht stond en bij de onverhoedsche nadering eens voorbijganger de gedaante van een konijn of tortelduif aannam; - of dat men u niet verhaalt van een hond, die eergisteren avond voor de deur van den klokkenluider of de stadsbaker huilende rondkroop, of van een kattenkransje dat in eene achterstraat een patertje -langs - den- kant[37] uitvoerde. Gedurig openen de huismoeders de beddekussens waarop een zieke rust, ten einde uit de figuren der veêren te ontwaren of de lijder ook behekst is, in welk geval de duvelbanner ontboden wordt. De liefhebbers van spookvertellingen moesten *Noordhoorn* tot hun verlustigingsplaats kiezen, - en wie er uit de dompermaatschappij op werving wordt uitgezonden, zal in dit stadjen een' rijken oogst inzamelen. 't Is voor 't rijk der duisternis, wat *Harderwijk*, - dat *entrepôt*[38] van mislukte genieën, - voor onze *Oost-lndische* bezittingen is.

---

37 Het lied van het Patertje is oorspronkelijk een oud meilied geweest, dat in zijn eersten vorm zeker minstens uit de 14e eeuw dateert, dat men op verscheidene personen - maar liefst van al - op paters en nonnen toepasselijk maakte. dbnl.org *Het lied in de middeleeuwen*. G. Kalff.
Daar ging een pátertje lángs den kánt,
Héi 't was ín de Méi!
Hij vátte een nónnetje bíj de hánd,
Héi 't was ín de Méi zoo blíj,
Héi 't was ín de Méi!
Én zoo blíj wáren zíj,
Én zoo blíj wáren zíj!
38 (Verzegelde) opslagplaats. Wellicht kende Harderwijk veel teruggekeerden.

Frenswegen

Een half uur van *Noordhoorn* ligt het voormalige klooster *Frenswegen*, schilderachtig in 't geboomte verscholen. 't Werd in 1394 gesticht en in 1806 opgeheven; de monniken, tot de orde der *Minoriten* of *Franciscanen* behoorende, werden naar elders verplaatst. Thans is 't een eigendom van den vorst van *Steinfürth*[39], en wordt het door diens rentmeester bewoond. 't Is een statig gebouw, in 't vierkant opgetrokken en van binnen met eene opene plaats. De *bentheimer* steen is natuurlijk niet daaraan gespaard, zoowel tot fondamenten, als tot hoeksteenen en gevelversieringen, kozijnen en vensterbanken. Gelijk niet te verwonderen is, bevindt het zich in eenen uiterst verwaarloosden toestand. Slechts de kamers, door den rentmeester bewoond, schijnen aan de algemeene verwoesting, waartoe 't overige gebouw veroordeeld is, te zullen ontsnappen.

De gaanderij, die op de tweede verdieping langs de cellen loopt en door prachtig met wapens beschilderde, in lood gevatte glasramen, 't uitzigt heeft op de binnenplaats, is inderdaad een gapende afgrond. Met de uiterste behoedzaamheid moet men de nog vast gespijkerde planken uitvorschen, om niet met de benedenvertrekken op eene eenigzins haastige wijze, door een vrij hoogen val, kennis te maken. De cellen-zelve, die op verschillende plaatsen een heerlijk uitzigt op de bergachtige omstreken aanbieden, dienen tot bewaarplaatsen voor graan en vlas. De boekerij, die wij van buiten met een ladder door 't venster moesten beklimmen, daar de deur van binnen

39 Ten oosten van Bentheim. Jacob van Lennep in *Nederland in den goeden ouden tijd (1823)*: De Fürst van Steinfurt heeft vijftig man troepen door een commandant en adjudant aangevoerd, welke laatste 's Zondags als knecht in het badhuis dient. dbnl.org

was toegenageld, bood ons 't volmaakte schouwspel aan van den chaos, zoo als MILTON dien in zijn *Paradise lost*[40] heeft bezongen. JAN STEEN's huishouding[41] is bij de *Frensweger* bibliotheek nog een *non plus ultra*[42] van orde en regelmaat. Wij vonden er niets dan oude theologische boeken, de juiste stoffaadje eens kloosters.

't Zonderlingste contrast met die eerwaardige stroosnijders[43] maakte een deeltje der *contes* van LAFONTAINE[44], dat tusschen een paar zware folianten, aanmerkingen op de *decretalia* van den valschen ISODORUS[45] behelzende, zeer onschuldig stond heen te gluren. Zoo 't een overblijfsel is van de voormalige kloosterheeren, dan bewijst het ons allertoevalligst, dat diè geestelijke broeders toch niet allen wereldschen lust hadden afgelegd, om nu en dan al snoepende aan zulke lectuur 't hart op te halen. Geschiedkundige werken vonden wij niet. Naar men ons zeide, waren die weggehaald en naar de vorstelijke boekerij te *Steinfürth* overgebragt.

De kloosterkerk verdient eenige aandacht, om een paar zeer fraaije altaarstukken, die nogtans in een verborgen hoek onder 't stof bedolven lagen, - als ook om 't verwelf, dat met groepen en *bas-relief*[46] uit de gewijde geschiedenis en kerkelijke legenden rijkelijk versierd is. Behalve vele gedenksteenen, die de namen en wapens der hier begravene adelijke stift heeren vermelden, is ook een fraaije zoogenaamde *levietenstoel*[47], met drie zittingen, uit *bentheimer* steen gehouwen, de aandacht waardig. Een dergelijke wordt ook in 't klooster *ter Apel*

---

40 (Bijbelse) zondeval in een verhalend gedicht door John Milton (1608-1674).
41 Rommelig, ongeordend.
42 Tot hier en verder niet.
43 Familienaam in Zeeland. Misschien hier neerbuigende betekenis.
44 Jean de La Fontaine (Château-Thierry (Champagne), 8 juli 1621 — Parijs, 13 april 1695). Frans schrijver bekend om zijn fabels.
45 Dekreet = wet, uitvaardiging. Isidorus van Sevilla (Cartagena, 560 - Sevilla, 4 april 636), ook wel Isidoor genoemd, was aartsbisschop van Sevilla en encyclopedieschrijver. Er zijn meerdere (fabel)Isodorussen.
46 bas-reliëf = sculptuur met de afbeelding licht naar voren, niet los van de achtergrond.
47 Levietenstoel: zitplaats voor de geestelijken. Drie op een rij.

gevonden[48]. De kille lucht, die den binnentredenden in deze kerk te gemoet waait, jaagt eene ijskoude huivering over 't ligchaam. Vóór 't hek, dat het klooster van den rijweg afsluit, vindt men eene herberg en brouwerij, waar alles te bekomen is voor den aêmechtigen wandelaar, behalve een frissche dronk. Zelfs 't water is ondrinkbaar voor ieder, die weet wat hollandsche zindelijkheid is en daarop prijs heeft leeren stellen. De *foezel*[49], dien men hier voorheen verkocht, had den roem van 't meeste met het schiedammer[50] vocht overeen te komen.

48 Zie *Gron, Volksalm*, l842, bl. 146.
49 Giftig mengsel van alcoholen.
50 Schiedam kent veel jeneverstokerijen.

Neuenhaus

Eene ontzettende zandwoestijn, - volgens de overlevering des volks, niet zelden 't tooneel van moord en doodslag, aan eenzame reizigers gepleegd, - geleidt naar 't schoon gelegen *Nienhuis*, of *Neuenhaus*. Wij dankten den Hemel, dat wij 't vervallen hek binnenreden, hier een stadsbarrière, zoo als *Arnhem, Kampen* en *Leeuwarden* die in stede der voormalige stadspoorten gebouwd heeft, representerende.

Alle lust tot reizen verdooft in zulk eene zandwoestijn, als wij zoo even verlieten, - alle genot gaat verloren, als de natuur hare schoonheden verbergt en de doodsche eenzaamheid zelfs niet door één enkel menschelijk wezen wordt afgebroken. Hulde doen wij echter aan de waarheid, als wij ter loops gewag maken van een' krankbezoeker, die ons met zijnen zoon, naar 't scheen, ontmoette; 't was een ware wandelende aanbevelingsbrief der matigheid, tot in 't oneindige uitgerekt, doodmager en kleurloos, alsof hij onder de handen van een anatomisch liefhebber was weggeloopen; een dier wezens, die, gelijk Doctor Katzenberger bij Jean Paul[51], bij woorden van warm gevoel gewoonlijk kippenvel op hunnen innerlijken mensch voelen komen.

Wij herinnerden ons den flaauwen man, op 't eerste gezigt, omdat wij aan 't bad, waar hij eigenlijk te huis behoorde, een ganschen avond met hem moesten doorbrengen, terwijl hij op de wijze der *Londener conferentie*-leden in 1830[52], zijne aardigheden, zoo mager als hij-zelf en zoo taai als zoolleêr, herkaauwde en er ons mede naar de ooren smeet.

Neuenhaus is 't *hanoversche Assen*, - een stedekijn in

51 *Dr. Katzenbergers Badereise (1809)*, Jean Paul Friedrich Richter,
52 Erkenning van de afscheiding van België van de Nederlanden, o.l. van Oostenrijk, Brittannië, Frankrijk, Rusland en Pruisen.

hollandsche liverei[53] gestoken. De hervormde kerk, die op de markt staat en een zeer twijfelachtig torentje heeft, is ruim en net; door twee predikanten wordt hier de Godsdienst bestuurd.

De predikstoel is geheel uit *bentheimer* steen gehouwen. Men zweert er in deze landen bij. 't Gaat er hier meê, als met het goud en de edelgesteenten in de *Duizend- en- een -Nacht*[54]. 't Stadhuis verdient weinig aandacht. De handel was hier vroeger drukker dan thans; men zegt dat hij zich allengs naar *Noordhoorn* verplaatst, welke stad dan ook in de laatste jaren zigtbaar in bloei toegenomen is. De huizen hebben hier meestal groote poorten, die veel overeenkomen met de *banders*[55] in Drenthe.

Eene bijzondere liefhebberij schijnt hier te bestaan voor bloemen; voor elk glasraam kan 't oog te gast gaan op de schoonste kleuren; dikwijls zelfs zagen wij zeer vreemde soorten van deze teedere kinderen van FLORA. Ook hierin heeft *Neuenhaus* eene *hollandsche* kleur, ofschoon de niet zeer snuggere gelaatstrekken der inwoners ons, als wij ons met zulke *illusiën* van vaderlandschen bodem vermaakten, al spoedig weêr herinnerden, dat wij in *Hanover* waren.

Elk evenwel, die niet met LAVATAR[56] 't menschelijk gelaat tot de plaats zijner zielkundige navorschingen heeft gekozen, zou nog meer in den waan gebragt worden, dat hij hier in eene *hollandsche* stad is, als de kastelein hem de rekening zijner vertering overhandigt. Men kent hier geld, al is men een halve een eeuw in beschaving ten achter. Ons ging 't zoo.

In onze herberg, waar de paddestoelen, in de muffe jagtweide van onder de lambrisering welig opschietende,

---

53 Pak, kleding. Livrei.

54 Verzameling verhalen uit het Midden-Oosten.

55 Baander, schuurdeur(en), nedendeur, niendeur, bansdeur.

56 Johann Kaspar Lavater, (1741 - 1801), Zwitserse filosoof, predikant en dichter in Zürich. Hij werd beroemd door zijn geschriften over fysionomie, de wetenschap om uit het uiterlijk, vooral het gezicht, het karakter van een mens af te lezen. Vooral door zijn omvangrijke, fraai geïllustreerde *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* (1775-1778) werd de fysionomie een populaire vorm van (pseudo-) wetenschap.

onzen eenvoudigen maaltijd begluurden, liet de kastelein ons 't genotene met klinkende hollandsche drieguldens betalen, alsof wij tot het gevolg van een dozijn kardinalen behoorden. Men schijnt er in *Duitschland* (en *Neuenhaus* behoort er immers ook toe!) geene gewetenszaak van te maken om den *reichen Holländer* ter dege van de huig te ligten[57]. Ongelukkig 't stadjen evenwel, dat zijne vermaardheid te danken heeft aan de schraapzucht zijner burgers.

Neuenhaus heeft eens in 't jaar een "drukken dag", een dag van bijzondere feestviering. Sints eenige jaren toch heeft men hier den geest der ridderlijke middeneeuwen opgewarmd, door 't instellen van een schuttersfeest. Te dien einde is er buiten de stad, op den weg naar *Veldhausen*, een ruime danszaal gebouwd, alwaar de feestvierenden zich verzamelen en den arbeid van den dag de kroon opzetten door zich in wals en galoppade de zorgen van 't hart te dansen. Het toeval heeft gewild, dat in dezen zomer een belijder der Israëlitische Godsdienst[58] den vogel van den stang wegschoot, die dan ook als koning gekroond en gehuldigd werd en uit de dochteren zijns volks zich eene koningin uitzocht.

Zoowel hier, als in de overige plaatsen dezer landstreek, alsmede in 't aangrenzende *Overijssel* bestaat ook nog 't gebruik, om in den oudejaarsavond en nacht onophoudelijk de klokken te luiden, 't geen men *beijeren* noemt. De smalle gemeente is zeer gezet op de instandhouding dezer oude en vreemde gewoonte. 't Bestuur heeft dikwijls dit lastig gebruik trachten uit te roeijen; doch 't ondervond in eene sterke mate, dat zulke ingekankerde gebruiken niet dan langzamerhand en zeer voorzigtig moeten bestreden worden.

---

57 Te bedriegen. Iemand de huig door aanraking met zout of peper doen inkrimpen of ook door het hoofd geweldig heen en weer te schudden. Het eigenlijke lichten geschiedt door iemand een enkel haartje uit de kruin van het hoofd te trekken; dat moet dan, volgens 't volksgeloof, juist het middelste haartje van 't hoofd zijn, anders baat het niet. En dit haartrekken is het eigenlijke lichten, oplichten van de huig. Immers men meent dat de huig, binnen door 't hoofd heen, juist aan dit haartje verbonden is.
http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/huig
58Een jood.

Ulzen

Wij verlieten *Neuenhaus* in den achtermiddag, om nog denzelfden dag *Ulzen* te bezoeken, dat slechts een uur van de eerstgemelde stad verwijderd is. Het is een stadje van die soort, als er in *Noord-Braband* en *Twenthe* zoo velen zijn; een groot dorp, met een paar kruisstraten en de huizen onmiddelijk aan elkander gebouwd. De omstreken verdienen een oplettend oog en een hart, dat open is voor fraaije natuurtooneelen. De menigvuldige heuvelen, die 't dorp van alle zijden insluiten, bieden een verrukkend gezigt over den omtrek tot vele uren in de verte. Afwisseling van allerlei kleuren, golvende korenakkers, sneeuwwitte boekweitvelden, weidelanden, bosschen, uit vele houtsoorten maar vooral uit eerwaardige eiken, dat eigenaardige van *Germanië*[59], sombere heide en blinkende zandvlakten, - hier en daar een kerktoren en tusschen dat alles de zachtkabbelende, in ontelbare bogten kronkelende *Vecht*, dat levert een panorama op, 't welk niet behoeft onder te doen voor de bekoorlijkheden van *Arnhems* omstreken, de fraaije gezigten der boschrijke *Veluwe* en 't lagchende *Sticht*[60].

't Dorp zelf biedt weinig opmerkelijks aan, of 't mogt de geschiedkundige herinnering wezen, dat *Ulzen* de geboorteplaats is van den ijverigen predikant Hasenharth, - de naam en de inborst des mans hebben niet de minste analogie, - die uit de tijden der kerkhervorming bekend is, alsmede van den beroemden zeereiziger Johan Nieuhoff[61].

---

59 Heilige bomen in Germaanse mythologie.

60 Utrecht(se heuvelrug).

61 Zie Visch, a, w. bl. 128, 129, 148 e, v.

Joan Nieuhof of Johan (Uelsen, 22 juli 1618 – Madagaskar, 8 oktober 1672) was een Nederlandse wereldreiziger en deed verslag van zijn reizen naar Brazilië, China en Indië. Na een reis in 1655 tot 1657 van 2.400 km van

Eene ware uitheemsche plant is in deze oorden der onbeschaafdheid eene zeer goede kostschool voor knapen, die, ofschoon nog in haren ontluikenden bloesemtijd, reeds eenige bekendheid ook in ons vaderland heeft verworven. Men zegt dat zelfs *Amsterdammers* hunne lievelingen naar *Ulzens* leerschool zenden. Hoe zullen deze knapen te moede zijn als ze uit de Kalverstraat eensklaps in 't *hanoversche* bergstadje overgeplaatst worden!

In 't najaar wordt hier eene groote jaarmarkt gehouden, die zeer druk bezocht is en waar menig jong boerinnetje, dat door de *galanteriën* van den *hanoverschen* LOVELACE[62] bepraat werd een kansjen in de huwelijksloterij te wagen, zich maar eens deftigjes en netjes van top tot teen in 't huishouden heeft gestoken. Vooral ook is deze jaarmarkt berucht door den wedren der wagens op de terugreis, waarbij niet zelden de magerste paarden aan 't hollen geraken. Bij een hier woonachtigen smid vindt men ook nog een put, die 't zelfde water voorbrengt, als dat der bron te *Bentheim*. Had men in Ulzen slechts één enkel grein van den speculatiegeest, die aan de andere zijde van 't Kanaal[63] zoo vele reuzenwerken tot stand brengt, dan zou *Bentheim* eerlang in dit kleine plaatsjen eene geweldige mededingster bekomen. Doch, er zit bitter weinig zucht tot vooruitgang in de hersenkast van den *hanoverschen* beneden-graafschapper.

De kerk der Hervormden is ruim en helder, en voorzien van een orgel; de muzijkale geest, die hier op den zelfkant van 't zangerige *Duitschland* nog gevonden wordt, heeft deze instrumenten tot een noodzakelijk meubel in de gebouwen

---

Kanton naar Peking was Joan Nieuhof de meest toonaangevende Europese schrijver over het Chinese keizerrijk. Nieuhofs vader Jan Nijhoff, een Zwollenaar, was destijds de dienstdoende burgemeester van het dorp. Zijn moeder Egberta was een zuster van Johan Picardt (geschiedschrijver van Drenthe).

62 De naam Lovelace is afgeleid van Oud-Engels "laweles," ergo "lawless" en van "laghles," dat "outlaw" betekent. Lovelace was oorspronkelijk een bijnaam voor een buitenstaander of een ongeremd persoon. In Gaelic Lovelace: Laighléis. https://www.houseofnames.com/lovelace-family-crest

63 Picardt-kanaal? of Vecht?

der Godsdienst gemaakt. Immers, wij herinneren ons in *Hanover* geen kerk, hoe klein ook, gezien te hebben, waar wij geen orgel aantroffen. In de kerk te *Ulzen* hangen ook eenige sierlijke koperen kroonen, - dat eerwaardig overblijfsel van een eervaardigen tijd, waarvoor wij, *Nederlanders*, te weinig eerbied koesteren; - blijkens de opschriften, werden ze der kerk geschonken door den Jonkheer Van Dompselaar[64], voorheen Overste in Nederlandsche dienst.

64 Dompselaer is een voormalig kasteel en ridderhofstad bij Overlangbroek, gemeente Wijk bij Duurstede, in de provincie Utrecht.

Wilsum

Anderhalf uur van *Ulzen* ligt op de helling van een' tamelijk hoogen heuvel, in 't digt geboomte verscholen, 't landelijk dorp *Wilsum*. Gij zoudt in dit geïsoleerde boersche nest in 't minst een' Priester der wetenschappen zoeken. - Nogtans is 't zóó. Wij leerden in den hervormden predikant alhier den schrijver van de *geschiedenis des graafschaps Bentheim*, den eerwaardigen Visch[65] kennen, te onregt in den *Drentschen Volksalmanak* van 1840 reeds onder de dooden gerangschikt. Het tegendeel daarvan kunnen wij gerust verzekeren; wij vonden in den kundigen man een regt *lebenslustigen* grijsaard, die nog met jeugdig vuur over oudheidkundige onderzoekingen en wetenschappelijke nasporingen sprak, ons een naauwkeurig verslag gaf van de zeldzame gouden urne, voor twee jaren in de bergen bij Wilsum gevonden[66], en een hoogstmerkwaardig manuscript toonde, de geschiedenis behelzende van 't kloosterleven te *Frenswegen*.

Wilsum is uit een staathuishoudkundig oogpunt merkwaardig om de buitengewone consumtie van thee, die hier onder de inwoners plaats vindt. Bij 't ontbijt drinkt men thee; om half twaalf gebruikt men thee; om half een, bij de pannekoek, waaruit het middagmaal bestaat, drinkt men thee; om vier uur drinkt men thee; 's avonds om zeven uur, bij de aardappelen, thee, - en komt er soms in den lateren avond een naober (buurman) een buurpraatje maken, dan wordt voor de

---

65 Wessel Friedrich Visch (1773-1860), *Geschiedenis des graafschaps Bentheim* (1820) Boek op:
https://archive.org/details/geschiedenisvan00viscgoog/page/n5/mode/2up

66 De heer Visch heeft eene beschrijving daarvan medegedeeld in de *Vaderl. Letteroef.* van 1840 en in *'t Kunstblatt*, behoorende bij 't *Morgenblatt*, door Dr. Wolfgang Menzel geredigeerd. Wij verwijzen den weetgierigen lezer daarheen.

zesde maal de theepot uit de spinde[67] voor den dag gehaald. In andere *hanoversche* dorpen is daarentegen de koffij sterk in gebruik. In 't smakelijk toebereiden daarvan heeft men 't dan ook tot eene verwonderlijke hoogte gebragt.

De *hanoversche* herbergen, verdienen eene bijzondere opmerking. Als derzelver type geven wij die op, waar wij te *Wilsum* onzen intrek namen. Gij zoudt meenen in een rookhok te worden binnengeleid. Golvend dwarrelt de damp der turven en plaggen (zoden) door 't vertrek; alles heeft een' bruinen tint bekomen, tot zelfs de gelaatstrekken der bewoners, die als cyclopen[68], in hun eigenaardig kostuum in dien rookerigen atmosfeer ronddwalen en overal in rep en roer komen, zoo veel hunne slaperigbeid dit gedoogt, wanneer de pas-gebroekte[69] straatgemeente de aankomst van vreemdelingen gemeld heeft.

Een schoorsteen, van geweldig wijd en omvang, beslaat het twee-derde gedeelte van 't vertrek; in 't midden daarvan wordt het vuur aangelegd en nu scharen zich, namelijk avonds na afloop van den arbeid, huisgenooten en bezoekers in een' cirkel daarom heen. De muren des vertreks zijn eigenaardig gestoffeerd met schilderijen, de gelijkenis van den Verloren Zoon of de roerende geschiedenis der Heilige Genoveva[70] voorstellende. Pullen of tinnen bierkannen, schotels, wijnroemers[71] van onderscheiden vorm en gestalte, versieren den schoorsteenmantel, terwijl *Siep*[72] achter den vuurhaard ligt ingesluimerd, om elken binnenkomende brommende en beruikende welkom te heeten.

Menigmalen, de deur op een' kier gestaan heeft, wordt het personeel door eene knorrende bigge vermeerderd, die zich ongestoord in de hoeken der kamer met aardrijkskundige

---

67 Voorraadkast, provisiekast.

68 Griekse mythologie: eenogige reuzen.

69 Jongelui in broek gekleed. Lange tijd liepen (onzindelijke) kinderen zonder broek op straat. (Mijn vader ook nog; geb. 1913). Ongebroekt is handig bij verschonen. Geen broekpoepers.

70 Genoveva von Parijs. (422 in Nanterre - 3. Januar 502 (?) in Paris) Heilige. Beschermvrouw van Parijs.

71 Wijnglazen.

72 Alle honden heten Siep.

onderzoeking en vermaakt of nasporingen doet in de half-ledige brijpot, waaruit het huisgezin zich de hongerige magen al slurpende te vrede stelt.

Hanover is 't *Eldorado*[73] dergenen, die den oorlog zwoeren aan alle pligtplegingen. Beschaafdheid van zeden is hier even zoo eene vreemdelinge, als energieke taal in eene zekere vergadering van zoogenaamde volksvertegenwoordigers. Een *Londoner dandy* zou van schrik besterven, als hij in den kring van een *hanoversch* boeren-huisgezin binnentrad en genoodzaakt was aan hunnen disch aan te zitten. Wanneer uit deze streken de zon der beschaving moest opklimmen, dan zou de wereld gewis nog een half dozijn eeuwen langer mogen bestaan, eer zij tot op haren middagstand gekomen was.

Niet moeijelijk is ' t te raden, waaraan deze lage trap van maatschappelijke beschaving moet toegeschreven worden. *Wilsum* ligt, even als de geheele *Graafschap*, in de achterbuurt; 't is eene zeldzaamheid, wanneer 't plaatsje door vreemdelingen wordt aangedaan. Brengen deze alzoo niet hunne aangename manieren herwaarts, zij besmetten den zedelijken dampkring dezer oorden ook niet met hunne blinkende ondeugden, met hunne onschuldige zonden, die in de groote wereld zoo gemakkelijk met den mantel der *politesse* en van 't *savoir vivre*[74] worden oversluijerd.

Wordt *Wilsum* zelden door vreemdelingen bezocht, men kan de bewoners van 't nederige dorp ook geenszins beschuldigen, dat zij veel moeite doen om *connexiën* met vreemdelingen aan te knoopen. Tegen deze heerscht hier zelfs eene zekere *antipathie*. Wie zich met de woon te *Wilsum* wilde vestigen, zou van den kant der bewoners velerlei moeijelijkheden ondervinden.[75] Men zou hem geen plek gronds, om er zijn huis op te timmeren, willen afstaan: en was 't al mogelijk, dat een vreemdeling bij vererving hier een stuk land ten deel viel en er eene woning wilde oprigten, dan zou men op allerlei wijze den voortgang van 't werk belemmeren.

---

73 Goudland.

74 Beleefdheid. Levenskunst.

75 Ook elders komen de podagristen deze afkeer tegen.

Zoo werd er, bij voorbeeld, eene boerenplaats aan een' vreemdeling verkocht met allerlei zonderlinge voorwaarden, waaronder ook deze behoorde, dat namelijk de kooper 't erf willende verkoopen, 't aan geen' vreemdeling mogt gunnen, wanneer een *Wilsummer* er tot eene bepaalde som gading van maakte. Deze afkeer van vreemdelingen heeft natuurlijk ook zijn' invloed op echtverbindtenissen, welke uitsluitend aangegaan worden tusschen jonge lieden uit het dorp-zelf.

Voor vrijers uit den vreemde is de deur der *Wilsummer* schoenen gesloten.[76] Een heerlijk oord voor zulke minnezangers, die gaarne een liedeken kwelen op de hardheid en 't ongevoel hunner zielsvoogdessen! - Over 't sluiten van huwelijken hebben wij nog eene bijzonderheid mede te deelen. Wanneer namelijk de oudste zoon eener familie trouwensgezind en een voorwerp heeft gevonden, dat met hem 't pad van doornen en rozen wil bewandelen, dan zijn de overige kinderen des huizes genoodzaakt om de ouderlijke woning te verlaten en ter beschikking der jonggehuwden te stellen. Is er geen mannelijke afstammeling in de familie aanwezig, dan heeft de oudste dochter dit voorregt; huwt de oudste zoon met de dienstmaagd, dan nog moeten zijne broeders en zusters aan hem 't vaderlijke huis ter bewoning in ruimen, tenzij hij, voor eene zekere geldswaarde, afstand doet van dat regt.

In de nabijheid van *Wilsum*, naar de zijde van *Ulzen*, vindt men eene papierfabrijk, waar echter niets dan graauw pakpapier vervaardigd wordt. De molen wordt door eene beek gedreven. In den omtrek bevinden zich vele heuvelen, die zich naar de zijde van *Overijssel* als een keten uitstrekken. In een derzelve, de *Hoppenberg*, zijn in der tijd vele urnen gevonden.

Wij vervolgden onze reis te voet over eene eenzame heide, langs een' lijnregten weg. De schepping is hier uitgestorven. Ter naauwernood ontluikt er voor den voet des wandelaars een enkel nederig heidebloempje; zelden hoort gij hier

---

76 Mijn vader Harmannus Stout (Erica 1913) trouwde met Ankie Mensen (1919) uit Barger-Oosterveld. Hemelsbreed is de afstand tussen de dorpen 10 km. Hij had een ploertendoder bij zich om zich zonodig tegen de jongemannen in BOV te verweren.

eenig geluid, dan van een afgedwaalden raaf, 't getjilp eener grasmusch, die bij uwe nadering schichtig 't nest verlaat, of 't eentoonig geschreeuw van een ontelbaar aantal kieviten, die hier hunne verzamelplaats hebben, om bij ' t naderen van 't ongure weder, naar warmer streken te verhuizen.

Eenmaal in 't jaar slechts vertoonen zich hier sporen van menschelijk leven; 't is de dag, waarop de *Ulzer* kermis gehouden wordt. Dan is deze weg bezaaid met wagens, ruiters en voetgangers, die van alle kanten naar de beroemde jaarmarkt stroomen, en ter veraangenaming van dezen eenzelvigen togt hunne vreugde in luide gezangen lucht geven. Dan schateren de gehuifde boerenwagens van scherts en jokkernij, en zoo ze klappen dan is 't niet zelden, van minneknepen en *galanteriën*[77].

77 Uitdagend (balts)gedrag. Geflikflooi.

‘t huis Echteler

Aan ‘ t einde van dezen weg sluit het oog op de groene dennen, die ‘t huis *Echteler* omheinen. Wij hadden een tooverachtig gelegen slot verwacht, toen wij langs vruchthare korenakkers onze wandeling voortzetteden; doch hoe verdwenen al onze *illusiën* in rook, toen zich een huis aan onzen blik vertoonde, in een weinig meer dan boerschen stijl opgetrokken, in eene zoogenaamde gracht gelegen en over eene *soi disant*[78] ophaalbrug voor den voetganger toegankelijk!

Voor de deur schemerde in een paar vervallen hondehokken nog een glimp van heerlijkheid[79] ons tegen, die wonderlijk afstak bij de landelijke liverei, waarin de knecht des huizes een varkensstal uitmestte. Alleen om de wandelingen, onder de hooge eiken en langs de waarlijk schilderachtige boorden der *Vecht*, verdient *Echteler* eene vlugtige aandacht, vooral indien men op ‘t oog houdt, dat de natuur, aan deze zijde der *Ulzer* bergen, in eene zeer stiefmoederlijke luim is te werk gegaan.

De weg, dien wij in ons reisplan ons hadden afgebakend, liet ons niet toe om ‘t regts van *Wilsum* gelegene *Picardye*, onder *Veldhausen* behoorende, een bezoek te geven. Indien wij er toe besloten hadden, dan was ‘t alleen geweest omdat deze volkplanten[80] aangelegd werd door den voormaligen kerkleeraar van Koevorden, Ds. Johan Picardt[81]. Zoo ook

78 Zogenaamde.

79 Heerlijkheid, bezit van een Heere, territorium of leen van een landsheer.

80 Stichting van nieuwe nederzetting.

81 Johan Picardt (ook wel Piccardt) (Bad Bentheim, 5 februari 1600 - Coevorden, 21 mei 1670) was een Duits-Nederlands predikant, medicus, veenontginner en historicus. Hij geldt als een van de grondleggers van de archeologie in Nederland. Op theologisch gebied kan hij gerekend worden tot de orthodoxe (conservatieve) stroming binnen de Nederduitse Gereformeerde Kerk, die het bijgeloof van de plattelandsbevolking als

konden wij evenmin 't buitengewoon pittoresque-gelegen dorpje *Laar*, links van *Echteler*, aan den regteroever der *Vecht* aandoen. Uit de geschiedenis weet men, dat aldaar voorheen een sterk kasteel heeft gestaan, 't welk in 1380 door FLORIS VAN WEVELINKHOVEN[82], bisschop van UTRECHT, verwoest werd, omdat deszelfs Heeren 't handwerk van strooper uitoefenden en zich door velerlei gewelddadigheden befaamd en eene regtaardige kastijding waardig hadden gemaakt[83]. Ook vermeldt de geschiedenis nog, dat hier de twee EWALDEN[84], apostelen des Christendoms onder de Friezen, door de heidensche ingezetenen zouden vermoord zyn. Dat men te onregt dit *Laar* met die blaam heeft bezwalkt is later voldingend bewezen. Er wordt een gehucht van dien naam bedoeld bij *Rurort, aan den uitloop van de Emscher in den Rijn*[85].

Laar is thans de woonplaats van den in onze letterkunde

---

het werk van de duivel kenschetste. Picardt had een grote interesse in hunebedden en reuzen. Niets alles wat hij heeft genoteerd blijkt waar te zijn. De tijd heeft hem en zijn bevindingen deels ingehaald.
Zie ook Visch, *Geschied. van 't graafsch. Bentheim*, bl. 122, en Dr. Halbertsma, *in den Overijsselschen Almanak voor O. en L.*, in zijne bijdrage over de witte wiven, bl. 247, jaargang 1837.

82 Floris van Wevelinkhoven was bisschop van Münster van 1364 tot 1378 en van Utrecht van 1378 tot 1393.

83 Zie E. Moulin, *Histor. Kamper kronijk* (2e uitgave) TD., bl. 168. A, Moonen, *Chron. van Deventer*, (2e druk.) bl. 32.

84 De twee Ewalden (?-3 oktober ca. 695) waren twee missionarissen in Westfalen die de marteldood stierven. Ter onderscheiding worden ze naar hun haarkleur blonde of witte Ewald en zwarte Ewald genoemd. De oudste gegevens over de beide Ewalden staan in de *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* van Beda. Van afkomst waren ze volgens hem Angelen. Ze behoorden tot de eerste metgezellen van Sint-Willibrord. Zij trokken naar Westfalen om de heidense Saksen te bekeren. Toen zij trachtten tot een aanvoerder van de Saksen door te dringen en in de woning van diens rentmeester de eucharistie vierden, werden zij door de heidenen overvallen en ter dood gebracht. Hun lichamen werden in de Rijn geworpen, maar op wonderbare wijze teruggevonden.
Picardt, a.w., 112. *Chronicon auctius* Joa. de Beka, in Matthaei *Anal.*, III.20.

85 Zie p. c. Molhuysen, *de Anglen aan den Neder-Rijn*, in de *Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk.* Van J. A. Nijhoff, III. 125. Hierdoor wordt opgehelderd, 't geen Ds. Visch schrijft, in 't a. W. bl. 48.

niet ongunstig bekenden dichter De Thouars[86], die aldaar in landelijke rust aan de Muzen wierookt.

Van den huize *Echteler* komt men, na de *Vecht* met eene schuit te zijn overgezet, langs een kronkelend voetpad, over een doodsch veld, aan de laatste *hanoversche* herberg *Esschenbrugge*. Er is een *Steuer-comtoir*[87] gestationneerd, welks personeel uit een ontvanger en een ambtenaar bestaat.

't Spraakzame manneke, dat onze paarden met een emmer water verkwikte, wist ons veel te verhalen van de kozakken, die in 1813 vlak voor de deur der herberg, erbarmelijk huis hadden gehouden en er een vuur stookten, waarvoor wel een vijftigtal ossen gezoden[88] had kunnen worden. Naar men ons verzekerde, moet de weg of dijk, die van hier naar *Laar* loopt, in 't laatst der vorige eeuw door den heer Van der Wijck[89], thans nog op den huize *Klencke*, bij *Oosterhesselen* woonachtig, zijn aangelegd.

Wij stonden nu op 't punt 't *hanoversche* grondgebied te verlaten; - immers op vijf minuten afstands van den weg herinnert u een vierkant gehouwen *bentheimer* steen, met eenige letters en cijfers, als zoo vele hieroglyphen voor den oningewijde begriffeld, dat hier de grenzen zijn van twee landen, van 't koningrijk *Hanover*[90] en dat der *Nederlanden*.

---

86 George Anne Christiaan Willem marquis de Thouars, dichter; woonde enige tijd te Heemse (Hardenberg); was op 20 dec. 1830 sergeant bij de 7e afdeling infanterie; en op 3 sept. 1831 2e luitenant der 10e afdeling infanterie, geboren op 13-05-1807 te Huize Beugelskamp, in 'de fabriek', gedoopt op 15-05-1807 te Denekamp, overleden op 08-08-1850 te Laar op 43-jarige leeftijd.

87 Belastingkantoor.

88 Zoden, heideplaggen werden ook gebruikt om vuur mee te maken. Wellicht een verwijzing naar het aantal benodigde zoden om een os te braden.

89 Van der Wyck (ook: Van der Wijck) is een uit Neede afkomstige familie waarvan leden sinds 1814 tot de Nederlandse adel behoren.

90 Met een Engelsman als koning. Ernest Augustus koning van Hanover 1771-1851.

Hanoveranen

In weerwil van de ontberingen, die men zich, vooral ten platten lande, in deze streken moet getroosten, hadden wij 't tamelijk wel gehad onder de *Hanoveranen*. Zijn ze al nog verre ten achter bij andere landen, 't zijn doorgaans duifjes zonder gal. Men moet ze nemen, zoo als zij zich voordoen, onbekend met hetgeen wij *Europesche* beschaving en fijne manieren noemen.

Zij zijn niet te min hoogst gelukkig, omdat ze weinig behoeven; zij wenschen geene verbetering of verandering, omdat zij niet weten, dat het elders in de wereld anders is dan bij hen. Zoo zij dit wisten, wie weet of zij niet naar 't verbodene taalden!

Vele overblijfselen uit middeleeuwsche zeden en gewoonten kan men onder hen opzamelen. Daarvan is onder anderen ook getuige de geweldig korte vorm van regtspleging, hier en daar nog in zwang. Iemand wordt beticht van Godsdienstige dweeperij, of van verregaande dronkenschap en daaruit voortvloeijend verzuim zijner ambtswerkzaamheden, of van twistgestook op kermissen en in herbergen; straks[91] verschijnt er een landdragonder, (wat wij veldwachter noemen,) in zijn rooden rok en met de sleepsabel op zijde, die den *delinquent* bij den kraag vat en achter de tralies plaatst. Geen haan kraait er naar, totdat de straftijd verstreken is en de bekeerde zondaar met schaamroode wangen aan zijne bloed verwanten gaat verhalen, hoe hij zich in zijn hok vermaakt heeft. Zoo zagen wij te *Neuenhaus* die korte regtspleging uitoefenen aan eenen appeldief, die in den vorigen nacht op heeterdaad betrapt, terstond zijne straf ontving, welke daarin bestond, dat hij met een krans van appelen omhangen, door een' landdragonder onder trommelslag en snarenspel, ten aanschouwe der menigte de stad werd door geleid.

91 Ook: juist op dat moment. Nu.

Trouwens, de geheele staatsinrigting, is nog een overblijfsel der middeleeuwen. Ernst August[92] staat tot den vrijzinnigen geest onzer eeuw in dezelfde verhouding, als 't mengelwerk der *Boekzaal voor de geleerde wereld*[93], tot de kernige bijdragen van *de Gids*[94]. De *hanoversche* landman is echter niet te beklagen. Integendeel, hij is een benijdenswaardig voorwerp voor zijne *hollandsche* naburen, die met begeerig oog over de grenzen kijken in 't bijna belastinglooze land. Van den strijd tusschen de ridders van den domper[95] en de liberalen heeft de *hanoversche* boer geene hoogte, maar hij kan stellig verzekeren, dat hij weinig, zeer weinig belasting betaalt, en dit is een gewigtig punt. Verbazend zoude 't verschil zijn, wanneer men de burgerlijke regten en verpligtingen van een' *Nederlander* en *Hanoveraan* tegen elkander uiteenzette. De laatste echter laat Ernst August gerust naspelen met zijne getrouwe en beminde stenden[96]; hij gunt den *Hollander* gaarne zijn aardig budget van 71 millioenen, zijn gansch uitnemend groot heirleger[97] van ambtenaren, en 't gerucht eener vereeniging met het vette *Nederland* jaagt hem eene siddering over 't ligchaam en verft zijne kaken met de kleur des doods.

Met deze wijsgeerige bespiegelingen vergoedden wij in ons rijtuig 't schrale uitzigt daarbuiten en naderden wij 't punt, waar wij een vaarwel aan *Hanover* toeriepen en de vaderlandsche lucht ons toewoei. De vesting *Koevorden* lag voor ons met haren spitsen toren en roode daken, rustig en stil in de schaduwen van den avond.

---

92 Ernst August I (Londen, 5 juni 1771 - Hannover, 18 november 1851), hertog van Cumberland en Teviotdale, was van 1837 tot 1851 koning van Hannover.

93 Tijdschrift *Boekzaal der geleerde wereld*. https://www.dbnl.org/titels/tijdschriften/tijdschrift.php?id=_boe003boek01

94 *De Gids*. https://www.dbnl.org/titels/titel.php?id=_gid001gids01

95 Afknapper. Ridder van de lagere standen?

96 Ook; standen? boeren, burgers en buitenlui.

97 Heir = heer = leger.

Drenthe

‘t Is vreemd; maar van welken kant men *Drenthe* ook binnentrekke, steeds dunkt het ons, alsof eene bedelende vrouw ons hare hand toereikt om eene aalmoes, en met de stilzwijgende bede op de lippen, dat men haar hare armoede niet euvel duide.

‘t Was ons nogtans wel om ‘t harte, dat wij den vaderlandschen bodem weêr betraden. Hoe droevig ook de ontvangst zij, die de natuur den bezoeker van *Drenthe* hier schijnt voor te bereiden, waren wij echter hoogst tevreden over ‘t onthaal, dat de gepoederde kasteleinesse in de *Koppel-paarden* ons bezorgde. Geen schrik voor geroodrokte landdragonders zou ons uit den slaap houden. Wij ademden weêr in den dampkring des altijd dierbaren Vaderlands.

De vesting Koevorden en hare geschiedenis.

Overmits de meeste en oudtste geschiedenissen, die.....in Covorden voorgevallen zijn, door gebreck van Scribenten, in de aerde der vergetenheydt geschreven, en uyt de boeken der menschenmemorien uytgewischt zijn; alsoo dattet te bevresen stondt, dat eenen goeden rest van die saken, van welcken men noch eenighe notitie heeft, oock allenskens met de weghstervende menschen souden wegh sterven, en in 't vergetenboeck geraken. Soo heb ick, als een Lief-hebber der Historien, en een Ondersoeker der verborgene Antiquiteten, niet konnen naerlaeten, uyt goede affectie tegen dese loflicke Stadt, eenige geschiedenissen, voortijdts alhier gepasseert, uyt verscheydene Scribenten, Aenteyckeningen, en mondelingh verhael van geloofwaerdige oude graawe hoofden, t' samen te vergaderen.

PICARDT, *Dedicatie* voor zijn *Chronijcxken der Stadt en Heerlickheydt Covorden*, bl. 278.

Logement

Eene vesting is voor een' [98] vermoeiden reiziger eene ware folterbank. Wij ondervonden dit eens in eene der vestingen van ons land, op de droevigste wijze. Ons logement aldaar lag in de nabijheid van twee kazernen, eene poort en een wachthuis. 's Avonds hield 't geroffel van den trommel, 't dronkemansgezang der soldaten ('t was dien dag kermis,) en 't aanhoudend *werda*[99] der schildwacht, bij elken klokslag, ons lang uit den slaap. Voeg daarbij 't geknars der zware en hooge poortdeuren op hare verroeste harren[100] en 't geratel der wagenwielen over de hobbelige keijen, - voorts de ellende van een paar dozijn muizen, die achter 't behangsel hunne galoppades hielden en 't geloei van een hongerig rundbeest, afgewisseld door 't gejank van een jagthond, die nu en dan op zweepslagen onthaald werd, - 't geschreeuw van een gros katten, die zoo 't scheen de Maartsche geneugten[101] anticipeerden, - 't gekreun van een paar pasgeboren zuigelingen en 't vervelend getik eener ouderwetsche huisklok, - en gij hadt een kort overzigt van onzen deerniswaardigen toestand.

Boven de poort der Hel, zegt Dante, stond geschreven: *Lassai' ogni speranza, voi che'ntrate.*[102]; wij lazen in onze verbeelding dezelfde spreuk boven onze met chitsen[103] gordijnen afgesloten en sierlijk gedrapeerde ledikanten en durfden van den nacht in geenen deele de zoete balsemdruppelen des "zorghzachtenden" slaaps verwachten, waarmeê[104] wij, vóór

---

1 een' de komma geeft een tweede naamval aan: eenen.
99 Wie is daar?
100 Scharnieren.
101 Krols.
102 Gij, die hier binnentreedt, laat elke hoop daarbuiten!
103 chitsen = katoen. Chintz: glanzend katoen (laagje was over textiel). Zie ook; sitsen stoffen, handbeschilderd katoen.
104Waarmede, waarmee.

dat wij de vesting binnenreden, onze zielen hadden gepaaid. Hij noodigde 't matte lijf niet

tot den vollen kroes van het vergeetelzoet.[105]

Reeds vroeg in den morgen wekte de *reveille*[106] der krijgslieden ons uit eene soort van bedwelming, die wij echter niet met den naam van nachtrust konden bestempelen en ons eerst regt de vermoeijenissen van den vorigen dag deed gevoelen.

Te *Koevorden* echter bragten wij een' gerusten nacht door en namen wel te moede 't *dejeuner*[107], dat de gulle kasteleinsvrouw ons opdroeg. De tafel dreigde te bezwijken onder den last van brood en beschuit, die stapelsgewijze hare oppervlakte bedekte. Aan vragen ontbrak 't der spraakzame huismoeder, die ons zóó verzorgde, niet. Wij bleven echter vele antwoorden schuldig en maakten ons gereed tot eene wandeling door de stad. Voordat wij overgaan tot eene plaatselijke beschrijving der oude vesting, willen wij eenige bladzijden toewijden aan hare geschiedenis.

---

105 P.C. Hooft

Doch, is de doodt, de doodt, een van de zwaarste vloeken,
Te waard een gast, om mij verfoeide te bezoeken?
Zo zijt ghij welkoom mij in mijnen bangen noodt,
O zorghzachtende slaap, ghij naamaagh van de doodt,
Die stillen kunt alleen het knaagen van mijn smarten,
Die u ontsarmen laat der afgepijnde harten,
En noodight 't matte lijf, en afgetreurt gemoedt
Nu tot den vollen kroes van het vergeetelzoet.
Och oft de togen zoo mijn harssenen bevingen,
Dat 's lighaams rust den geest beschutte voor 't bespringen
Der beelden ijsselijk, voetstappen diep geplant,
Van 's daaghs verloopen' angst, in 't weekelijk verstandt!

Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche dichtkunde(1810)–
Jeronimo de Vries.
https://www.dbnl.org/tekst/vrie032proe01_01/vrie032proe01_01_0007.php
106 Fr. Wakkermaking, appèl in de ochtend.
107 Fr. Ontbijt.

DRENTIA
COMITATVS.
Transisulaniæ Tabula II.
Auctore Cornelio Pynacker I.C.
DOMINII
FRISIÆ
SEVEN WOLDEN
PARS
ZALANDIÆ
Zuyder Zee
Nyen
Oorter
veen
Vyfde
Langeloo
SMILDER
VEENEN
Hycker veenen
Veen ofte
Heyde
Veenen
Diverder
Derde
Dingspil
Dingspil
Steenwyck
Meppel
Vollenhove
Schans Bloeizyll
Swarte Sluys
Geelmuyden
Echter groo
Ommer Schans
Milliaria Germanica.

GRONINGE
OLDE
AMPTEN.
JA
WESTER
WOLDT.
Groningen
Dollaert.
Winschooten
Nordevelt
Dingspil
Sesde Dingspil
Aßen
Vierde Dingspil
Rolder Dingspil
Twede Dingspil
Beyler Dingspil
Mußel Brouck
Bourtange
Bourtanger Fort
Oostermoer
Ellers velt
Eerste Dingspil
Suydevelt
Moeras
Bourtangh, desertum, ob paludes et aquas inaccessum.
Coevorden
Gramsberge
Hardenberg
Prostant Amstelodami, apud R. & J. OTTENS.
A. van den Broeck fecit.
MONASTERIENSIS
EPISCOPATUS
PARS.
BENTHEIMENSIS
COMITATUS PARS.
een groote
moerasige
heyde
ote veenen

Doorwaadbare plaats

10 A.D. – 1200

Dat Koevorden eene stad is van hoogen ouderdom en dat hare stichting opklimt tot in de grijze oudheid, is niets nieuws. Bizot[108] deelt de afbeelding en beschrijving van een' penning mede; daarop staat in 't randschrift onder andere aan de voorzijde:

> Covordia, capta Drentha a Romanis, constructa anno Domini X, feliciter etc. d.i. (naar zijne vertaling): Koevorden gebouwd in 't jaar des Heeren 10, enz.

Hetzij men hieraan geloof hechte of niet, dit is althans zeker, dat Koevorden eene der oudste plaatsen is van ons land. Haar oorsprong was 't kasteel, dat, naar alle waarschijnlijkheid, door de *Romeinen* gebouwd werd, tot verdediging van den pas[109], die uit het tegenwoordige graafschap Bentheim den toegang openhield tot het aangrenzende gebied der *Friezen*. Over haren naamsoorsprong willen wij hier niets in 't midden brengen, evenmin in 't breede uitweiden, over Picardts meening, dat de *Villa Cruptoricis*, waarvan Tacitus spreekt, en Koevorden[110] dezelfde plaatsen zouden geweest zijn[111].

Niet vóór het jaar 1143 vinden wij iets van belang betrekkelijk[112]

---

108 *Medalische Hist. v. Holland,* bl. 269, fig. 99.
109 Doorgang, vgl. bergpas. Coevorden lag op de (enige) begaanbare plek in de venen; een ca. 800 m. brede zandrug als doorgang naar Drenthe.
110 Koe-vorden, Ox-ford, Bos-porus: Plaatsen waar koeien, waar vee een rivier over kon steken. Een doorwaadbare ondiepte. *Ox, Bos* = koe, rund.
111 Picardt, *Antiquit*, (in 4°) 282. Tacitus, *Ann*, Lib. V.M. Alting, *Not. Bat, et Fris. Antiq*. 52. F. Sjoers, *Hist. Jaarb.* I. 76, 131. Kok, *Vad. Wbk*, in voc.
112 met betrekking tot, aangaande.

de stad en 't kasteel geboekt, of men zou 't vlugtig berigt, door sommige geschiedschrijvers meêgedeeld, willen opteekenen, dat MARCELLINUS[113] en de twee EWALDEN[114] in 730 hier 't Evangelie hebben verkondigd. In 't jaar 1143 dan, hield alhier RUDOLF zijn hof, als burggraaf van *Koevorden* en maarschalk van *Drenthe*. Hij was leenman van den Utrechtschen Bisschop, toenmaals HERBERTUS, en werd door dezen van zijn ambt ontzet en erfelijk vervangen door LUDOLF VAN BIERUM, Bisschops broeder[115]. 't Graafschap *Drenthe*, waartoe *Koevorden*, hoewel eene vrije heerlijkheid, destijds behoorde, was eene provincie van 't *duitsche* keizerrijk, waarover de Bisschop van *Utrecht* als wereldlijk gebieder den schepter[116] zwaaide, ofschoon hij als keizerlijk ambtenaar onderworpen bleef aan de wetten des Rijks en aan den Keizer[117]. Als vazal des Bisschops was de Kastelein[118] van *Koevorden* de veertiende in rang, namelijk van hen die genoemd werden "*dioecesis Trajectensis alti viri ac administratores*.[119]"

113 Picardt, 287, Revius, *Davent. lllustr.* Lib. 1. P. 13. Sjoerds, I. 378. Westendorp noemt hem Marcellus; zie Jaarb. I. 43.

114 De twee Ewalden (*?-3 oktober ca. 695) waren twee missionarissen in Westfalen die de marteldood stierven. Ter onderscheiding worden ze naar hun haarkleur blonde of witte Ewald en zwarte Ewald genoemd. De oudste gegevens over de beide Ewalden staan in de *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* van Beda. Van afkomst waren ze volgens hem Angelen (Engelsen). Ze behoorden tot de eerste metgezellen van Sint-Willibrord. Zij trokken naar Westfalen om de heidense Saksen te bekeren. Toen zij trachtten tot een aanvoerder van de Saksen door te dringen en in de woning van diens rentmeester de eucharistie vierden, werden zij door de heidenen overvallen en ter dood gebracht. Hun lichamen werden in de Rijn geworpen, maar op wonderbare wijze teruggevonden.

115 *Anonym. de rebus Ultraj.* ed Ant. Matthaeus, p. 2-9. J. de Beka, *de Episc. Ultra*. (ed. Arn. Buchelius) p. 49. W. Heda, *Hist. Ep. Utr.* (ed Buchelius) p. 162. H. Brumania *res Transisal.*, in Dumbar *Anal.* II. 70, 71. *Cronica de trajecto*, in Matthaei *Anal.* II. 328. *Die Chron. v. Hollant, Zeelant ende van Vrieslandt.* (Dordr. 1595) div. X. cap. XII. F°. 144. Winsemius, *Chron. v, Frieslandt.* V. B., 135.

116 Scepter; een staf met een bol (knots) als teken van macht.

117 Magnin, *Bestur. in Drenthe*, I, 160.

118 Kasteelheer.

119 *Cronica de Trajecto*, 333. Ook Picardt, 172. Vert. Bisdom Utrecht, verheven en bestuurders. (M.b.v. Translate.)

Rudolf werd van zijne waardigheid beroofd, niet alleen als 't slagtoffer van 's Bisschops nepotisme[120], maar vooral omdat hij zich in 1143 had aangesloten aan de *Gelkingen*, Herbertus' tegenpartij in Groningen; hij had de *St. Walburgs*-kerk aldaar bemeesterd en "dede daer af roof, brant, ende vele quaets.[121]"

Onder 't bewind van Hermannus en Godefridus, opvolgers van Herbertus, wordt er van *Koevorden* noch van zijne slotvoogden gerept. De factie[122] der *Gelkingen* zette in *Groningen* wel is waar hare woelingen voort; doch zoolang 't kasteel van *Koevorden* aan een' bloedverwant des Bisschops was toevertrouwd, behoefde de Prelaat zich niet te verontrusten voor zamenspanning van zijnen kastelein met die muitzieke partij.

Boudewijn van Holland, sedert 1178 bekleed met den *Stichtschen* mijter[123], deed in 1187 een' togt door *Drenthe*, om aldaar 't regt te oefenen en de boeten of breuken[124] in te vorderen, waartoe zijne onderdanen om onderscheidene misdrijven waren veroordeeld. Bij die gelegenheid kwam hij ook te *Koevorden*, al waar hem door de *Drenthenaren*, de *Groninger* meijers[125] en andere hoflieden (dienstbaren) eene

---

120 Vriendjespolitiek.

121 Joa. de Lemmege, *Chron. Groningan*, in Matthaei *Anal.* I. 70, 71. Sjoerds, n. 358. E. Moulin, *Histor. Kamper Kronijk.* (2e druk) I. 64.

122 Groep.

123 Bisschop van Utrecht.

124 *P.C. Hoofts Nederlandsche Historien* Booven deezen was 'er een Schout van weeghe der hooghe Ooverigheit, en 's Graaven persoon uitbeeldende, om 't recht te sterken, den misdaadighen boeten en breuken af te vorderen, mitsgaders den Landsheere als Stadhouder des zelven, tot oor en ooghe te dienen.

Dertiende boek Een ander soort breuken bij een aanval op een bolwerk (verdedigingswerk): Zynde de grondtsneeden tot aan de graft (gracht) gebraght; stelt men schanskorven en vier muurbreekers toe, om 't punt van een der bolwerken bot te beuken. Teeghens de schaade, te verwachten uit de twee naaste ter weederzyden, pooghde men te voorzien met afschieten der borstweeren, maar de beleegherden toonden zich zoo wakker in 't boeten der breuken (repareren van de gaten); en bestookten de beukeryen derwyze; dat'er weenigh gevordert werd, en eyndtlyk toegestaan 't spreekwoordt; *Vestingen, 't is de schup, die ze maakt, die ze breekt.* dbnl.org

125 Bestuurder, drost, baljuw.

som van 3 of 400 ponden werd ter hand gesteld[126].

Ludolf Van Bierum, of, sedert zijne verheffing, Van Koevorden, liet bij zijn overlijden eene weduwe, geboren Gravin Van Goor, na met twee zonen, Rudolf en Volker. Later hertrouwde zij met Floris van Vorenborch[127], die gedurende de minderjarigheid zijns stiefzoons, Rudolf, met de slotvoogdij van *Koevorden* en 't drostschap van *Drenthe* bekleed werd. Toen ter tijd bestond er hier ter plaatse een aanzienlijke doortogt van handelswaren, die uit *Bentheim* naar *Groningen* en *Friesland*, en terug, per as[128] vervoerd werden[129]. Daarvan werd door de kooplieden een zekere tol betaald, met welks ontvangst de slotvoogd van wege den Bisschop belast was. Floris maakte zeer willekeurig van dit regt gebruik, en had er behagen in om de doortrekkende kooplieden "ongenadigh te villen," zoo als Picardt zich uitdrukt[130]. Op de daarover ingeleverde klagten, gaf nu Boudewijn zich de moeite om Floris tot zijn' pligt terug te brengen, door "bittere reprementen[131]," ja "met dreygementen van sware straffen, indien hy van dese schenderyen niet en desisteerde[132]." De kastelein[133] evenwel "vilipenderende[134] sijns Heeren des Bisschops verbodt, gingh sijnen ouden gangh, en beterde sich als Scharbier op den tap[135]."

---

126 *Anon. de reb. Ultr.*, p. 5. Westendorp, I. 71.11, 259. Magnin, 11. 8.

127 M. Alting, *Not. Germ, Inf.* 11. 73

128 Paard en wagen. As van de wielen.

129 Picardt, 289. Desisteren = afzien van.

130 A. w. 180. Voorts Brumanus, I, I. 81. J. H, Jungius *Hist. antiq. comitat. Benthem.*, p. 221, 222. *Ej. Codex diplom.*, p. 28-33, en and.

131 Reprimande, terechtwijzing.

132 Picardt, 180. Sjoerds, II. 436 en verv.; Magnin, II. 9.

133 kasteelheer.

134 minachten, als waardeloos afdoen.

135 Scharbier op den tap. Scharbier (of scharrebier) is dun bier. Ook wel dunbier, dunnebier of nabier dat (vroeger) van het laatste filterproces gebrouwen werd. Tijdens de laatste fase van het filtreren wordt spoelwater gebruikt om de laatste wort (nawort) op te vangen. Hierin zitten minder suikers en daardoor zit er in het bier minder smaak en alcohol: pannenbier, scheepsbier, carnavalsbier, bruiloftsbier.
Brederode, *Meulenaer* 1613. ...als scharbier op den tap: als scharrebier (slecht bier) bij het tappen, d.w.z. van kwaad tot erger. dbnl.org

Toen nu de Bisschop zag dat bedreiging noch kerkelijke ban meer baatten, zijn' wederspannigen vazal tot reden te brengen en "dese Vilipendentie[136] en Complotterije sijner Vassallen niet konnende verkaeuwen," besloot hij hem met de wapenen te tuchtigen.

136 Verguizing.

Belegering

1200 – 1300

In 1195[137]verscheen een bisschoppelijk leger voor *Koevorden* en belegerde 't kasteel. *Groningen, Peize* en geheel *Drenthe* leverden manschappen tot dit beleg. Floris en Volker werden, hoewel zij zich manhaftig te weer stelden, tot de overgave gedwongen. Daarop werd een *hollandsch* ridder, Gysbrecht van Poskijn (Postekein of Persijn) met het kasteleinaat van Koevorden bekleed[138].

De misnoegdheid tegen den Bisschop werd hierdoor niet verminderd. Gerard, graaf van *Gelder*, speelde eene voorname rol om de gemoederen op te stoken, zoodat Boudewyn[139] genoodzaakt was 't slot te *Koevorden* in bewaring te geven aan zijnen broeder Otto van Bentheim. Want, hoewel Poskijn in vele opzigten een waardig en ijverig dienaar was, oordeelde Boudewyn diens schouderen niet sterk genoeg om den last des misnoegens, waarmede de zaamgezworenen in Koevorden hem bedreigden, te dragen. Voor Otto was de slotvoogdij al daar ook reeds sedert lang een zeer begeerlijke *Hesperiden*-appel[140] geweest. Meer dan

137 Niet 1197, zoo als Picardt schrijft, Zie Kok, *Vad. Wbk*, in voce *Coevorden*.
138 Beka, 58, 59. Heda, 183. *Anon. de reb. Ultraj.* 6. *Die Chronycke van Hollant*, enz. div. XII. cap. XXII. f°. 146. Picardt, 180, 289. Dumbar, *K. en W. Dev.* I. 448 en verv.; Sjoerds, II. 437, Magnin, II.10. *Chron. auct.* Joa. de Beka, 110, 111.
139 Boudewijn van Holland, bisschop van Utrecht.
140 Hesperiden zijn figuren uit de Griekse mythologie. Het zijn drie of zeven nimfen, die in het land *Hesperia* de Boom met de Gouden Appels bewaken. De appels waren een huwelijksgeschenk van Gaia aan Zeus en Hera, en schonken diegene die ervan at de onsterfelijkheid. Vgl. *Genesis* met Adam en Eva en de Boom der Kennis.

welkom was hem derhalve zijne benoeming tot dien post.

Van nu aan begint voor de bisschoppen een tijd van aanhoudende kamp en moeijelijkheid. De Heeren van *Koevorden* waren te trotsch, om zich, - zoo als Picardt zegt, - van de Bisschoppen "onder de neus te laten kittelen[141]."

Van Floris van Vorenborch maakt de geschiedenis nu geene melding meer. Zijne beide stiefzonen lieten echter meer van zich spreken. Volker wist zijne gevangenschap op 't kasteel *ter Horst*[142] te ontvlugten. Hij had zich daar in 't huwelijk begeven met eene rijke vrouw, de dochter van den ridder Albertus Leo (De Leeuw of Lewe). Deze verbindtenis stelde hem in staat, om iets tegen den Bisschop te ondernemen, ten einde zijne verlorene goederen terug te bekomen.

Op zijn ouderlijk huis *Anze*[143] wachtte hij nu met ongeduld 't geschikte tijdstip af, om zich voor een' beslissenden slag weder in 't bezit te stellen van 't leen van *Koevorden* met den aankleve van dien[144]. Alras was dat oogenblik daar. De *Gelkingen* begonnen in Groningen de vijandelijkheden met het versterken der *St. Walburgs*-kerk en 't vermoorden van den bisschoppelijken burggraaf. Daarna trokken zij met Volker, Rudolf en de *Drenthenaren* naar *Koevorden*. 't Vlek[145] werd verbrand en verwoest.[146]

Deze vermetele krijgstogt had de plundering van heel *Drenthe* ten gevolge; want Otto en Boudewyn trokken nu tegen Volker en zijnen broeder te velde. Op twee punten vielen zij in *Drenthe*. Toen men moede scheen van 't krijgvoeren, werd

---

141 A. w. 281.

142 Mattheai *notae ad Anonym*. 131. M. Alting, *Not. Germ. Inf.* 97. Brumanus, 82. *Die Chronyck*' enz. f°. 261. Sjoerds, II. 437.

143 Sjoerds, II. 437, 438. Onder *Ruinen* gelegen? 't Zelfde als *Enze* of *Enschedé*? Cf. M. Alting, l. l. II. 51. Rudolf hield zich op zijn goed hij de *Vecht* en *Reest* op, en viel den Bisschop aanhoudend lastig met klagten, om hem zijn voorvaderlijk slot terug te geven. *Anonym-, de reb. Ultraj.*, p.6. Ansen ligt tussen Ruinen en Dwingeloo. Misschien is bedoeld: Enschede.

144 Leen: gebied. Leenheer was bestuurder met alle lusten daarbij behorend. En de lasten van trouw aan de koning/bisschop.

145 Koevorden was nog klein.

146 Beknopt en naauwkeurig bij Moulin, 70-72.

er een wapenstilstand gesloten, op aanraden van Graaf Otto van *Gelder. Groningen* zou vier, *Drenthe* twaalf gijzelaars naar *Deventer* zenden, totdat den Bisschop voldoening voor den hoon was gegeven. Deze verbrak evenwel de goede trouw en liet de zestien mannen in den kerker werpen[147]. Daarop tastte Volker op nieuw 't slot te *Koevorden* aan en bemagtigde 't, gedurende de afwezigheid van Otto van Bentheim, terwijl hij diens gemalin en gevolg, met hare juweelen en kostbaarheden tot buit bekwam.

Boudewyn, hierdoor op nieuw verbitterd, wilde nu *Koevorden* op den verwaten[148] Volker vermeesteren. Dit gelukte hem niet; maar op aansporing van Filippus en Coenraad, Aartsbisschoppen van *Keulen* en *Mentz*[149], werd er eene verzoening tusschen beide partijen tot stand gebragt. Rudolf, Volker's zoon, ontving daarbij 't bewind over *Koevorden* en *Drenthe*, "in allen manieren als die oude privilegien dat begrepen hadden[150]."

Tot schadevergoeding moest Rudolf aan den Bisschop duizend en aan den graaf van *Gelder* honderd mark[151], in gereed geld uitbetalen.

Otto van Bentheim was in geenen deele tevreden met deze uitspraak. Zijn broeder Boudewyn verzamelde daarom nogmaals een leger, om *Koevorden* voor hem te herwinnen. Ook deze krijgstogt liep ten nadeele des Kerkvoogds af. Uit weêrwraak vielen nu Rudolfs soldaten in Twenthe, verwoestten Ootmarsum en belegerden Deventer.[152]

---

147 *Die Chronijcke*, enz. f°. 154, en and.

148 Verwaande.

149 Mainz.

150 *Die Chronijcke*, enz. f°. 155.

151 Een mark sterling, zoo die hier bedoeld wordt, bedroeg f 1.20, Westendorp, 11. 259.

152 *Die Chronycke*, enz. f°. 155. A. Moonen' *Korte Chronyke der Stadt Deventer.* (2e druk) bl. 16. Brumanus, p. 84. Picardt, 184. Magnin, II. 14, 15. Volker van Koevorden leefde nog in 1208. Cf *Ad anon, de reb.. Ultr. notae* Matthaei, p. l53.

Vyer en ‘t Swaert – Slag bij Ane 1227

1200 –1300

Met Boudewyns[153] dood in 1196 brak er een tijdvak aan van kalmte en rust, voor deze streken. Diederik van den Are (1198-1212) en Otto I (1212-1215), opvolgers van Boudewyn, leefden steeds in goede verstandhouding met Rudolf en diens broeder, Frederik, Heeren van *Koevorden*[154]. Deze vrienschap was nogtans van korten duur. Immers, onder Bisschop Otto II (van der Lippe), in 1225, vond Rudolf goed zich ‘t burggraafschap van *Groningen* toe te eigenen. Hij verwoestte ‘t kasteel *Glimme (Glumme* of *Hamme*[155]), verscheen te *Groningen* en verjoeg den burggraaf Egbert naar *Friesland*. Deze sloot daarop Rudolf in, zoodat hij ter naauwernood ‘t gevaar eener gevangenschap ontkwam. Naar *Koevorden* teruggetrokken, bragt hij spoedig eenige benden op de been en belegerde daarmede de stad *Groningen*. Otto, de Bisschop, ’t gerucht van dezen vermetelen togt vernemende, brak in allerijl op om ‘t beleg voor *Koevorden* te slaan[156].

Rudolf ontving voor *Groningen* de onrustbarende mare[157] van dezen toeleg des Bisschops, en spoedde zich nu in persoon naar zijn bedreigd kasteel, om de plannen des Kerkvoogds te verijdelen, althans met hem, op eigen grondgebied, een kans te wagen. Weldra bood zich hiertoe de gelegenheid aan.

---

153 Utrechtse bisschop Boudewijn van Holland.
154 *Anon. de reb. Ultr.*, p. 14, 15.
155 *Die Chronycke,* f°. 165. *Anonym. de reb.* Ultraj. p. 19-24. Picardt, 186. Westendorp, I. 269. De twisten tusschen hem en Egbert van Groenenberg begonnen reeds in 1215. Revius, Lib. I, P· 25.
Glimmen, dorp ten zuiden van Groningen.
156 Breeder bij Magnin, II, 16 en verv. Voorts Brumanus, 93.
157 Bericht.

In den morgen van den 1e Augustus 1227 viel er een hevige slag voor bij *Ane*, een kwartieruurs van *Gramsbergen*, waarin de Bisschop met vijfhonderd man sneuvelde, of liever, in de pan gehakt werd.[158] Rudolf keerde met grooten buit en vele gevangenen in zijn' burg terug. Onder de laatsten waren ook Berend van Horstman[159], de grootste held zijner eeuw en de schrik der *Sarracenen*[160], elders "Her Henrick van Horstman die allervermaertste van *Duytschlant*" geheeten[161]; - voorts Gysbrecht van Aemstel,[162] Gerard van Gelder, Dirk – Proost[163] van *Deventer* –, Otto's broeder en vele anderen.

Nadat door de verkiezing van Willebrand van Oldenburg, een krijgshaftig man[164], de openstaande zetel te *Utrecht* weder vervuld was, ging men al aanstonds te rade, om

---

158 Bijzonderheden van dezen slag: *Anonym. de reb. Ultr.* p. 22, 23. Beka, 70. 71. Heda, 193. Emonis *Chronicon*; Willelmi *Chronicon*; Sibrandus Leo; *Cronica de Traj.* In Matthaei *Anal.* H. 88, 501. V 249, 337, 338. Brumanus, 95 sqq. *Overijss. Chron.* in Dumbar, *Anal* II. 228 sqq. *Die Chronycke*, enz. fo 165. M. Hamconij *Frisia* (Franeq. 1620) p. 111. Picardt, 290. Kok, *Vad. Wbk* X, (2e dr.) 410. J. M van Hemert, *Korte Levensbeschr. der Holl. Graven.* (Gorinch. 1749), 149, 150. Slichtenhorst, *Geld. Gesch*, B. Vl. cap. 30, bl. 89, 90 H. Boom, in den *Drentschen V. Alm.*, 1837, bl. 26 e, v, Magnin, a.w. II. 19 en *Kloost, in Drenthe*, 110. Jungius, *Hist. Benth.*, 246-248. Moulin, 77, 78. *Tijdschrift voor Geschied.* enz in Nyhoff, *Bijdr.* II. (*Aankond. En Berigt.*) 86, 87. (Westendorp, I. 275.) *Tegenw. St. v. Drenthe*, 84: e. v. - Voorts over 't geheele leven van Rudolp: Wagenaar, (*Vad, Hist.*, 11. (2e druk.) 361-366. Dichterlijk door P. Langendijk, *de Graaven v. Holl. in jaardichten*, I. 67, 68 (Haarl., 1745)

159 And. (= Anderen) tellen hem onder de dooden. *Anonym. de reb. Ultr*, l. l. Brumanus, 96. Boom. t. a. pl. 28, enz. Onder de gesneuvelden wordt ook nog genoemd Jan VI, heer van Arkel. *Cf. Anon. de vita et reb. gest. dom. de Arkel.*, in Matthaei *Anal.* V. 208.

160 Saracenen waren rovers. Men vermoedt dat de oorspronkelijke Saraceense piraten afkomstig waren van het Griekse eiland Kreta en het oosten van de Middellandse Zee. Later ging de term Saracenen over op alle islamitische piraten en invallers die de middellandse zee afstroopten; of het nu Turken, Arabieren of Berbers waren.

161 *Cronica de Traj.*, 338.

162 Kok, *Vad. Wbk,* in Voce.

163 Bestuurder.

164 Picardt, 189. Magnin, *Kloost.* 111,

de schimmen van Otto en de andere gesneuvelden te wreken en den overmoedigen kastelein van *Koevorden* allergevoeligst te straffen. De Keizer-zelf moeide zich met deze zaak; ja, 't opperhoofd der Kerk deelde aflaten uit, voor allen die deel wilden nemen aan den kruistogt tegen Rudolf. Met een voor dien tijd ontzaggelijk leger, trok de Bisschop naar *Drenthe*[165].

Ook Rudolf wapende zich buitengewoon. 't Was hem ter oore gekomen, dat de Bisschop zijn leger in zes benden gesplitst had; hij deed evenzoo en droeg 't bevel over elke daarvan op aan bekwame opperen. Tevens had hij zorgvuldig de passen[166] bezet, ter plaatse waar hij op 't onverhoedst door den vijand kon overrompeld worden. Nogtans baatten hem deze voorzorgen zeer weinig. De Bisschop overviel hem van alle zijden tegelijker tijd, en rigtte onder zyne krijgsbenden een verschrikkelijk bloedbad aan. Vele dorpen werden verbrand en geplunderd; "het Vyer en 't Swaert grasseren in 't herte van 't Landt[167]," zegt Picardt. Tot laat in den nacht vervolgde Willebrand de overwonnelingen, tot dat deze, "die seer ontsaghen des Bisschops moghentheyt[168]," zich op lijfsgenade aan hem kwamen overgeven[169]. Zij stelden veertig gijzelaars te *Vollenhove*[170], terwijl Rudolf van den kerkelijken ban, - waarin hij met zijne broeders Frederik en Godefried, benevens hunne vrienden Menso (Heymo) en Hendrik van Gravestorp[171] door bisschop Otto gedaan was, - ontheven werd onder zekere voorwaarden[172]. Willebrand kwam den 28 October van dat jaar in eigen persoon te *Koevorden*, om de *Drenthenaren* vergiffenis te schenken.

---

165 Magnin, *Best. In Dr.* II. 20. Deze en volgende krijgstogten tegen Rudolf, tot aan diens dood en later, zijn omstandig beschreven door den *Anon. de reb. Ultr.* P.27-46.
166 Doorgangen door veen.
167 Vuur en zwaard grossieren in het hart van het land.
168 *Die Chronycke*, enz. f°. 165, 166.
169 Dit had plaats den 10 Oct. 1228. Zie *Teg. St.v. Dr.*, 90.
170 Westendorp, J. 275
171 *A non, de reb, Ultr.*, p. 22.
172 Bij Picardt, 191. *Die Chronyck*, enz. fo 166. Brumanus, 98. Magnin, *Kloost*,, 112. *Tegenw. Staat v. Dr.*, 91.

Rudolf stelde zijne slotvoogdij in handen van den dapperen Eylard van Bentheim[173] en was nu tot den staat van ambteloos burger teruggebragt. Deze vernedering was nogtans te diep, om door hem goedschiks verdragen te worden. Zijn geest kon niet rusten. Al spoedig zien wij hem weder op 't oorlogstooneel verschijnen. In Oogstmaand 1229[174] nam hij 't slot *Koevorden* bij verrassing in, geholpen door een' der dienden van Eylard, dien hij daartoe had weten om te koopen[175].

t Bisdom *Utrecht* was toen door de langdurige oorlogen zeer uitgeput; maar desniettemin was Willebrand al spoedig in aantogt tegen den driesten Rudolf. Deze evenwel 't ongeraden oordeelende met den Bisschop een kans te wagen, stelde hem eene wapenschorsing voor van vijftien dagen. Bovendien werden er drie abten uit *Friesland* tot scheidslieden gekozen, om zoo mogenlijk dese bittere periculeuse[176] verschillen ter neder te leggen[177]." Ernstig scheen Rudolf nu een zoen[178] met zijn Leenheer te verlangen. Gedurende dezen stilstand van wapenen toch begaf hij zich in persoon, vergezeld van zijnen vriend Van Gravestorp naar *Hardenbergh*, om met den Bisschop mondeling over den vrede te handelen. Deze ontving hem zeer barsch en schond op de schandelijkste wijze 't gegeven vrijgeleide; want Rudolf werd op den 25 Julij 1230 met zijn vriend levend op 't rad genageld en ter dood gebragt[179].

---

173 Westendorp, a. w. I. 275. e. v, Magnin, *Besturen*. II. 20. M. Alting, I. I. II. 22.

174 Oogstmaand = augustus. And(eren zeggen). 3 September. Cf. *Emonis Chronicon* in Matthaei *Anal*. II. 90.

175 *Die Chronycke*, enz. f°.166. Picardt, a.w. bl. 192. Westendorp, a. w. I. 277. Magnin, *Best*., II.20. Boom, t. a. pl. 34. *Tegenw. St. v. Dr*., 92.

176 rampzalige.

177 Picardt, a,w, 193. Brumanus, 99, De plaats hunner bijeenkomst was bij Giethoorn. Middelerwijl belegerden Koevordenaren en Drenthen nog Steenwijk, Giethoorn en Vollenhove *Cf. Anon. de reb. Ultr*., p. 34.

178 zoenoffer, genoegdoening.

179 Radbraken; armen en benen gespreid langs de spijlen van het wagenrad. Picardt, a w. 194. Beka, 1. I. 72. seqq. Wo Heda, J.J. Magnin, *Best*. II. 21, vooral *Kloosters in Dr*, 114, 115 Boom, t. a. pl. 36-40. *die Chronycke*, f°.166. Wagenaar, *Vad. Hist*. ll. 366. E. Moulin, a. w. 78-80, Sibrandi Leonis Frisij *Vita* etc., in Matthaei *Anal*. V, 250·

Anderen zeggen, dat hij op WILLEBRANDS bevel voor eene regtbank gesteld en door deze veroordeeld is[180].

Wij willen hier niet in een onderzoek treden, aan wien deze schennis des gegeven woords moet worden te laste gelegd. De aangehaalde schrijvers hebben den Bisschop beschuldigd of vrijgepleit, al naar 't met hun individueel gevoelen strookte. Dit is zeker, dat RUDOLFS herhaalde muiterijen zoowel 't volk, als den Bisschop ten uiterste hebben verbitterd; maar even waar is 't, dat de moed, 't krijgsbeleid en de ridderlijke geest des slotvoogds een beter lot hadden verdiend, dan alleen gemeene struikroover op 't rad gelegd en onder de ijsselijkste folteringen eener koelbloedige wreedheid ter dood gebragt te worden. PICARDT, die zeer met hem is ingenomen, zegt ook: "den dapperen Cavallier hadde wel verdient beter en eerlicker getracteert te werden," en van den Bisschop: "'t Is seer odieus te hooren, dat Ecclesiastijke persoonen, die de barmhartigheyt andere menschen instampen, en willen van anderen de barmhartigheyt gepleeght hebben, self de onbarmhartighste en cruwelste zijn[181]."

Wraak

In den opvolgenden Heer en Kastelein van *Koevorden*, FREDERIK, RUDOLFS broeder[182], was de geest des gemartelden overgeplant. Wij zien hem in 1231[183] *Groningen* belegeren, welke vermetelheid door WILLEBRAND gestraft werd met de volkomene vernieling der stad *Koevorden* en van den voorburg haars kasteels, terwijl dit laatste ongeschonden bleef, omdat deszelfs vaste muren tegen de vlammen bestand waren.

De Bisschop, na aldus *Koevorden* in een' puinhoop te hebben veranderd, trok, met een' aanzienlijken buit beladen,

---

180 Dumbar, *Anal*, 11, 100, 230. *Die Chronycke* enz. disv. XVI. cap. IV e. v.
181 A. w. 194, 291 e. v.
182 M. Alting, *Not. Germ, Inf.* II. 73. Moulin, a. w. 81. Volgens anderen was 't Hendrik van Borculo, gehuwd met Rudolfs eenige dochter, zijnde Frederik slechts tijdelijk, gedurende de minderjarigheid van Rudolfs dochter, met het leen van Koevorden begiftigd. Zie Magnin, *Kl. in D.*, 116. en *Besturen*, H. 21, 22.
183 Bij and(eren). 1232, Moulin, t. a, pl.

naar *Ane*. Hij overnachtte daar en keerde, anderdaags, vóór zonnenopgang, met wapperende banieren en slaande trommels, naar *Koevorden* terug om 't kasteel te bezetten. Hij vond zich evenwel in dit opzet tegengekant. 's Nachts had een aanzienlijk getal *Drenthenaren* zich in 't slot genesteld, terwijl eene even groote hulpbende van *Friezen* en *Munsterschen* om 't zelve was gelegerd. Onaangenaam verrast en uit aanmerking van ongenoegzamen leeftogt[184] waagde de Bisschop 't niet zijn oogmerk uit te voeren. Hij nam den terugtogt aan op *Hardenbergh*, alwaar hij zijne benden huiswaarts zond, zijne hulptroepen afdankte en met zijn overig leger de sloten van 't Sticht bezette[185].

Nu verloopen er ruim dertig jaren, dat er van *Koevorden*[186] weinig of niets in de geschiedenis wordt gesproken. In 1262 werd de bewaring van haar burg – gedurende de onmondigheid van Hendrik van Borculo, Rudolfs kleinzoon –, opgedragen aan (Gerrit en Roelof Clenke (Clinke[187]) en Hacko van den Hardenbergh. Hendrik van Vianden, toenmaals bisschop van *Utrecht*, ontving van hen daarvoor 200 ponden *Deventersche* munt. Zij bragten 't kasteel weder in behoorlijken staat en zouden 't zoo lang bewaren als 't den Bisschop beliefde[188]. Gerrit Clenke verloor later zijn leven bij 't verwoesten van 't kasteel te *Eelde*[189].

In 1275[190] was Hendrik van Borculo, de II van dien naam, burggraaf te *Koevorden*. Niets merkwaardigs is van hem bekend. In 1291 sloten de kasteleins van *Koevorden* en de

---

184 Proviand. Eten en drinken.

185 Omstandig bij Moulin, a. w. 81, 82 en in *die Chronycke*, 17e div., cap. IX. Fo. 166. Later werd Koevorden nogmaals ingenomen door bisschop Otto III en daarna Rudolfs zonen in ' t bewind hersteld, Cf. Dumbar, *Anal.* 11. 103.

186 In 1252 hielden zich hier eenige Groningsche ballingen op, die een aanval op *Groningen* beproefden, Zie Sjoerds, a. w. III. 55.

187 Magnin, *Best*. II. 53.

188 Magnin, *Best*. II. 32,53,54,Westendorp, a.w.II.143.

189 Magnin, t, a. pl. Dit gebeurde in 1266 Cf. Menconis *Chronicon*, in Matthaei *Anal* II. 168.

190 Bij M. Alting, 1. 1. II. 73. is 't 1270.

gemeente van 't landschap *Drenthe* met die van *Groningen* een verbond, om *Drenthe* gewapenderhand te hulp te komen[191]. Hendriks opvolger was zijn zoon Reynold I, die twee zonen naliet, welke 's vaders waardigheid onder zich verdeelden.

191 Westendorp, a.w. II, 58. Driessen, *Mon. Gr.* 53.

Strijd om zeggenschap

1300 – 1400

Reynold II was nu Burggraaf van *Koevorden*[192]. Hij moet in 1324 of 1328[193] nog in leven geweest zijn en werd opgevolgd door zijnen zoon Reynold III, die in een charter van 1344 als Ridder en Prefect, in een van 1347 als Heer van *Koevorden* vermeld staat[194]. Tot het voeren van dezen laatsten titel had hij 't regt bekomen, ten gevolge van de verpanding der leenheerlijke regten dezer heerlijkheid aan hem gedaan door den toenmaligen Bisschop van Utrecht, Jan van Arkel. Ook was hij in 't laatst vermelde jaar (1347) door dezen kerkvoogd beleend geworden met het Drostambt van *Twenthe* en *Goor*[195] terwijl hij, in 1357, van Keizer Karel IV vrijheid ontving, om in *Drenthe* een vrijstoel of schepenstoel (veem-geregt)[196] op te

192 Westendorp, a.w 145, 146, 149.

193 In 1328 werd een Reynold van Koevorden met Siso van Rutenberg en Godfried van Borculo tot scheidsregter gekozen in eenen twist tusschen den Bisschop en de Drenthen. Cf. U. Emmius, *Rer. Fris. Hist*. Lib. XIII. l96, Jungius, *Codex diplom, pro hist Benthem*., 126, 127.

194 Later ook als Heer van Borculo. Zie Magnin, *Best*. 45. Ook beloofde hij de burgers van Groningen in bescherming te zullen nemen. Westendorp, a. w, II 164-166, 171-173. Onder zijn bestuur was Bisschop Jan van Diest, in 1336, genoodzaakt geheel Overijssel aan Reynold II van Gelder te verpanden, Koevorden was echter van deze pandschap uitgezonderd, Zie Moulin, a. w. 122, 123.

195 Matthaei *Notae ad Anon. de reb Ult*, 87 sqq. Dien ten gevolge moest hij steeds bij zich hebben "dertich mannen wael gewapent ende wael gepeerdt op syns selves cost." Van den Bisschop ontving hij daarvoor jaarlijks 400 mark. Brab.

196 Een vrijgraaf was een vertegenwoordiger van de zogenaamde vrijstoel. Een vrijstoel besloeg een bepaald gebied, vaak meestal gelijk aan de gouwen uit de Karolingische tijd. De vrijgraaf vindt zijn oorsprong bij de Saksen. Na onderwerping van de Saksen door Karel de Grote bleef het aloude

rigten. Dit voorregt werd destijds op hoogen prijs gesteld. Wij zien er uit, dat Reynold, hoewel leenroerig aan 't Sticht, bij den Keizer zeer in gunst moet gestaan hebben[197]. Onder zijn bestuur bloeide *Koevorden* uitermate[198]. In 1364 of 1368 werd hij, kinderloos zijnde, opgevolgd door zijnen broeder Johan. Reeds Reynold III had gepoogd 't schultambt van *Drenthe* aan zich te trekken. Zijne opvolgers, Johan en later diens zoon, Reynold IV, volgden hem in dit voornemen. 't Gelukte hun, zoo wel, doordien 't geslacht van *Eelde*, waarin die waardigheid erfelijk was, in 1339 uitstierf, als door 't slappe beheer en de toenemende magteloosheid der *Stichtsche* prelaten[199].

Wij mogen hier ook niet onvermeld laten, dat Herman van Koevorden, broeder van Reynold III, in 1360 gehuwd was met Ida, erfdochter van *Selwerd* (in *Groningen*), en daardoor in 't bezit geraakte van 't *gerichte van Groningen*[200]. Na Ida's dood[201] ging Herman in 1371, voor zich en zijn' zoon Hendrik: een nieuw verdrag aan met zijnen broeder Johan en diens minderjarigen zoon Reynold IV. Uit kracht daarvan bekwamen zij gezamenlijk 't Stadhouderschap van *Groningen*,

---

veemgericht nog een lange tijd bestaan.
Een veemgericht (ook veemgerecht komt vaak voor) was een Westfaalse rechtbank die de hoge jurisdictie bezat (dus doodvonnissen kon uitspreken in strafzaken) en die haar rechtsmacht direct aan het keizerlijke gezag ontleende. De zittingen waren (soms) besloten, zodat men ook wel van het 'heimelijke' gerecht sprak. In later eeuwen gebruikt men de term veemgericht vooral voor geheime 'rechtbanken' die gericht zijn op het elimineren van onwelgevallige tegenstanders.
In 1451 zou een veemgericht een aantal burgers van Zutphen verwonnen, verveemd, echtloos, rechtloos en eerloos hebben verklaard. Een dergelijk vonnis komt overeen met de "burgerlijke dood".

197 F. Sjoerds, a.w. II. 435. Idsinga, *Staatsregt*, I. 414. Dumbar, Anal. II. 126, *Kerk. en Wer, Deventer*, I. 574, Westendorp, *Jaarboek*, II. 184, 195, 576

198 In 1350 sloot hij een verbond met de Groningers, U. Emmius, de *Agro Frisiae*; p. 275. In 1357 beloofde hij, ten behoeve der stad Groningen en 't landschap Hunsingo, 't huis te Selwerd, welks versterkingen toen vernietigd waren, Niet weder te zullen oprigten. Cf. Driessen, I. I, 207.

199 Magnin, Best. II. 64 e, v.

200 Sjoerds, a. w. III. 437. Westendorp, a. w. II. 197. U. Emmius, l.c. p. 276. *et Rer. Fris. Hist*., 205. Driessen, l. l. 216.

201 Westendorp zegt, dat Herman vóór Ida stierf. Zie zijn *Jaarboek*, 11, 259.

op nieuw, doch slechts voor hun leven, van 't domkapittel te *Utrecht* in pacht. Bij hunnen dood verviel 't meergemelde gerigt met den aankleve van dien weder aan 't kapittel[202].

Nog maken de geschiedschrijvers gewag van eene verovering der stad Koevorden in 1379 door de *Rustringen* en *Ostringen*, een' *Oostfrieschen* stam, die onder bevel van Sibout en anderen, westwaarts over de *Eems* naar deze streken kwamen. Ze schijnen evenwel niet lang meester van deze plaats gebleven te zijn. De gemelde togt zal derhalve niets dan een strooptogt geweest zijn[203].

Overmoedig geworden door 't hooge aanzien, waarop *Koevorden* ten gevolge der verpanding geklommen was, schijnt Reynold IV zwanger gegaan te zijn van 't ontwerp, om geheel *Drenthe* aan 't Bisschoppelijk bewind te onttrekken en zich-zelven tot onafhankelijk heer van 't zelve te verheffen. Daartoe sloot hij zich aan de partij der *Schieringers*[204] aan, later echter aan die der *Vetkoopers*[205]. Daartoe ook hield hij 't met de tegenstanders van den Bisschop[206]. Hij werd echter

---

202 Zie den brief hiertoe betrekkelijk in de *Notae ad Anon. de reb. Ultr.*, ed. Matthaeus, 85-87. Voorts Sjoerds, a. w. IV. 19-22. Westendorp, a. w. II. 221, 222. Deze pacht verviel in 1393 en werd toen opgedragen aan burgemeesteren, raad en gemeente van Groningen. Zie 't a. w. II. 252. Dr. G. A. Stratingh, in den *Gron. V. Alm*. 1839. bl, 74 e. v. Driessen, l, l. 458.

203 Sjoerds, a. w. IV, 29. Volg. Westendorp gebeurde dit in 1380. Zie a. w. II. 233.

204 De Schieringers was de aanduiding van een partij in partijtwisten die in de 14de en 15de eeuw Groningen en Friesland teisterden. De naam verwijst waarschijnlijk naar de 'Schiere monniken', de bijnaam van de cisterciënzers, Schier wijst dan naar de grijze kleur van hun pijen.

Naar het schijnt waren de Schieringers vooral sterk in Westergo en voorstanders van de vrijheid.

205 Magnin, *Best*. II. 164 e. v.

De Vetkopers waren een partij in Friesland en Groningen in de 14de en 15de eeuw. Hun naam wordt in verband gebracht met de kloosterorde van de norbertijnen, die vetweiders (slachtveefokkers) zouden zijn geweest. In 1394 is voor het eerst sprake van de "vette partij".

De Vetkopers hadden de overhand ten Oosten van de Middelzee (Dokkum, Leeuwarden, Groningen, Oost-Friesland) en waren soms bereid Hollands gezag te erkennen (1398, 1470)

206 Westendorp, a. w. II. 237, op 't jaar 1383.

daarin tegengewerkt, door gebeurtenissen, die hij geenszins vermoedde.

In 1393 was Frederik van Blankenheim tot bisschop van *Utrecht* benoemd, die er dadelijk werk van maakte 't bisdom uit deszelfs vervallen staat op te beuren. Hij ontdekte toen ook, dat de heerlijkheid *Koevorden* der kerk van *Utrecht* toebehoorde[207] en slechts tijdelijk verpand was aan Reynold. Toen deze nu niet gezind was om zijn leen tegen aflossing der daarop verpande gelden aan den regtmatigen eigenaar terug te geven[208], en tevens door zijne tegenkanting in de keus eens bisschops bij Frederik verdacht geraakt was[209], besloot deze door kracht van wapenen zich meester te maken van *Koevorden* en 't kasteel. Ondersteund door *Deventer, Kampen* en *Zwolle* en in vriendschapsverbond met de *Friezen* en de graven van *Steinfürth* en *Ottenstein*[210], tastte hij *Koevorden* aan in Oogstmaand 1395, met dat gevolg, dat Reynold, - die vruchteloos bij de heeren van Bronkhorst, Batenburg, Homoet en Wisch, zijne bloedverwanten, op hulp had aangedrongen, - tot de overgave werd genoodzaakt. Hij zelf werd als krijgsgevangene naar 't slot te *Hardenhergh* overgebragt[211]. De voorwaarden, den 14 Mei 1397 vastgesteld[212],

---

207 *Cronica de Traj*., 396.402. *Die Chronyck* enz, f°. 263. e. v. Matthaei *Not. ad Anon*. 96.

208 Frederik stelde (18 April 1395) o. a, deze voorwaarden: "Item wy ende onse nacomelingen en sullen giene Schulten noch Amptman toe Covorden setten, noch in den Lande van Drenthe buiten raide noch tegen wille onser dryer Hoeuetsteden (hoofdsteden) van Sallandt, als Deventer, Campen end Swolle, end des Landes van Drenthe. Item en sullen wy giene sloeten timmeren noch hebben in den Lande van Drenthe anders dan dat Huis to Covorden, sonder argelist." Zie *Overijss. Chronycke* in Dumbar, *Anal*. II. 345, 346, 375-377. Verder 't omstandig en naauwkeurig verhaal bij Sjoerds, a. w. IV. 81-93. Ook Westendorp, a.w. II. 260e. v. 271. Moonen,38. Matthaei *Not, ad Anon*., 110 sqq.

209 Sjoerds, a. w. IV. 81. Westendorp, a.c.w. II. 257

210 Plaatsen in Nedersaksen. Steinfürth ligt ca. 50 km ten oosten van Enschede. Ottenstein ligt aan de westoever van de Wezer tussen Paderborn en Hannover.

211 *Overijss. Chron*. in Dumbart, Anal. II. 348, 349.

212 Beka., I. I. 132, 152. Heda, I. 1, 265, *Die Chronyck* enz. XXVI Div XLIV cap. Picardt, a, w. 202. Dumbar, *Anal*. II, 151, 358. *Kerk. en Wer. Dev*. I. 626.

waarop deze overgave plaats had, zijn deze:

1. De bisschop zal aan Reynold in klinkende munt betalen 12000 gouden schilden[213].
2. Nog vijf jaren achter elkander, jaarlijks 600 schilden.
3. Reynold zal behouden al zijne goederen, op hem van zijne ouders overgeërfd en niet tot de heerlijkheid *Koevorden* behoorende[214].

De volkomene onderwerping en afstand van Reynold kreeg eerst vijf jaren later, in 1402, op den 4 April, zijn volle beslag. Dezelve had plaats ten overstaan van Zweder van Rechteren, geheeten Van Heeckeren, "amptman, to Covorden ende in Drenthe[215]." Daarna vertrok Reynold naar *Gelderland*, alwaar hij leenman des Hertogs was en in hoog aanzien nog eenige jaren schijnt geleefd te hebben[216].

Moulin, a.w. 185-188. Magnin, a. w. II. 166 e. v, *Chronicon auctius* Johannis de Beka in Matthaei *Anal*, III. 295-299, Egg. Beninga, *Hist. v. O. Fr.* Lib. I § CLXXIII. P· 161 in Matthaei *Anal*. IV.

213 Ruim 9500 Gl., volg. Westendorp, a. w. II. 259.

214 Volg. Picardt, a. w. 203. Heda, l. l. 277. sq. Matthaei *Notae ad Anon* 97 sqq.

215 Zie den brief, dezen afstand betreffende, in zijn geheel bij Numbar, *Anal*, 11. 370-375. *Kerk. en Wer. Dev.* I. 637-641, Ook Westendorp, a. w. II, 309, 310. Moonen, 39, De Bisschop verscheen zelf voor 't geregt te Koevorden, vergezeld van Herman van Lokhorst, deken van Utrecht en meer andere geestelijken, benevens de afgevaardigden van Deventer, Kampen, Zwolle en Amersfoort. Na den afloop der zaak hield de Bisschop eene aanspraak aan 't volk en herinnerde 't deszelfs pligten. Hij deelde vervolgens onder 't zelve twaalf vaten bier uit, waarvoor 't hem bedankte en waarmee 't zich lustig maakte. Revius, l.l. Lib. I, p. 90, 91. Matthaei *Notae ad Anon*. p. 92. Van Alkemade en Van der Schelling *Ned. Displegt*., II. 22, 23.

216 Sjoerds, a. w. IV. 231.

Onder gezag van 't Sticht

1400 – 1500

Nu in *'t Sticht* ingelijfd zijnde[217], zal *Koevorden*, vooral onder 't weldadig bestuur van eenen Frederik van Blankenheim zich van hare jongste en menigvuldige rampslagen hebben hersteld.

Wij zullen zoo naauwkeurig en beknopt mogelijk de geschiedenis der stad vervolgen en slechts kortelijk aanstippen, wat wij van haar hebben gevonden.

Zij komt alzoo later, in 1405[218], voor in een verdrag tusschen Frederik van Blankenheim aan de eene zijde, en de stad *Groningen* en de *Ommelander Friezen* aan de andere, gesloten.

Groningen zou nl. jaarlijks aan den Bisschop, voor pachtgeld van 't gerigt betalen 28 oude fransche schilden, waarvan betaling zou geschieden te *Koevorden*, alle jaren, op *St. Michaël*[219]. Voorts zouden op *St. Lukas*[220] van dat jaar, de vrienden en bondgenooten des Bisschops en die der andere partij, benevens den graaf van *Bentheim*, als bemiddelaar gekozen, te *Koevorden* eene bijeenkomst houden, om den zoen uit te spreken en de verdragsbrieven wederzijds over te leveren[221]. Ieder twintig jaren zouden de *Groningers* opnieuw

---

217 De drosten van Koevorden waren nu onderworpen aan de staten van Overijssel en wel aan de steden Deventer, Kampen en Zwolle. Zie breedvoerig hierover de *Overijss Chronycke* in Dumbar, *Anal*. II. 348, 349.

218 Egg. Beninga geeft 't jaar 1411 op; anderen, zegt deze, 1416. Zie zijne *Hist, v, O. Fr.* bij Matthaeus *Anal*. IV. l79.

219 Sint Michaël is een christelijk herfstfeest dat als een oogstfeest gezien mag worden. Het Concilie van Mainz heeft in 813 besloten dat 29 september een feestdag is voor de aartsengel Michaël en alle andere engelen.

220 De feestdag van Lucas is op 18 oktober. Patroonheilige van artsen.

221 Sjoerds, a. w. IV. 257-259. Westendorp, a. w. II 320, 326. U. Emmius, de agro Fris., 67.

de pacht van t gerigt bij 's Bisschops ambtman te *Koevorden* moeten verzoeken[222].

Uit een' brief, waarbij de stad *Groningen* aanneemt zich met niemand te verbinden tot nadeel van *'t Sticht*, mag men gereedelijk opmaken, dat Frederik van Blankenheim altijd nog beducht is geweest voor Reynold en diens aanhang. Immers wij lezen daar[223] dat de *Groningers* beloven, dat Reynolt van Coverden, Kene van den Broeck, noch die gemeine Vriesen, noch gheen lantluiden van Vrieslandt komen en solen binnen die Stat van Gronyngen dat tot hynder off lot onwille comen mocht unsen genedigen Heren van Utrecht," enz. Voorts beloven zy ook: "Ende sonderlinge en solen wy nyet doen teghens syn heerscap van *Covorden* ende tegen syn landt van *Drenthe*." Deze brief is van 1415.[224]

In dat jaar ook moeten zich alhier vele *Vetkoopers* hebben opgehouden, die er 't plan smeedden en tot rijpheid bragten eener overrompeling van *Groningen*. Overigens is de 15e eeuw zeer arm in gebeurtenissen, *Koevorden* betreffende. Met een paar bijzonderheden mede te deelen, kunnen wij derhalve volstaan. De "borgere ende ondersaten" van *Koevorden* hadden aan Frederik van Blankenheim verklaard, dat zij hunne oude privilegie-brieven hadden verloren en nogtans ongaarne hunne voorregten prijs gaven. De Bisschop bevestigde hen daarom, op den 31 December 1408, onder andere in de navolgende privilegien[225]:

---

222 Sjoerds, t. a. pl. 260. In 1461 was met dezen post Koevorden bekleed Johan Rengers van ten Poste. (Ten Post, dorp t.o. van Groningen.) Zie Westendorp, a, w. II. 565, noot (950). Egg. Beninga, t. a. pl. bij Matthaeus, B. I § CXCV, bl. 179. Joa. de Lege, t. a. pl. bij Matthaeus, Anal. I. 83, 84.

223 Dumbar, *Kerk en Wer. Dev,* II. 61. Gedurende 't beleg van Deyenter door Filips van Bourgondië in 1456, was er onder de verdedigers dier stad ook een Reynold van Koevorden, die met 5 ruiters de belegerde veste ter hulp was gesneld. Overigens waren er uit Drenthe nog 652 voetknechten derwaarts getogen. Zie Dumbar, laatst a. w. ll. 154, 155, noot. *Overijss. Alm. voor O, en L.*, 1838, bl. 85.

224 Ook medegedeeld door Magnin, *Best, in Dr.* III. 18-20.

225 De oorspronkelijke brief berust nog zeer wèl bewaard ten raadhuize dezer stad. Zie een kopij in *Teg. St. v. Dr.*, 220 e. v. en bij Magnin, a. w. 111. 175-180.

Wie iemand binnen *Koevorden* doodslaat, verbeurt zijn leven of hangt af van "des heren genade."
Wie iemandt verwondt ter diepte van een vingerlid, moet de hand verliezen, waarmede hij de wonde toebragt "off des heren genade."
Wie iemand verwondt, maar niet ter diepte van een vingerlid, verbeurt 3 pond.
Wie iemand slaat met stokken of andere dingen, zonder eene wonde te veroorzaken, verbeurt 2 pond, ten profijte der stad.
Wie iemand met vuisten slaat, of tegen hem een mes trekt "offte lochende" (d. i. daarmeê dreigde), verbeurt 1 pond voor de stad.
Wie wapengerucht maakt verbeurt 5 pond voor de stad.
Wie tegen iemand scheldwoorden bezigt, verbeurt 1 pond voor de stad.

Voorts mogten de schepenen de zwaarte van 't brood en de maat van 't bier (die broijtwage ende bijermate) bepalen. De boeten daarop waren ten dienste der stad.

In 1395 was Zweder van Heeckeren, gezegd Van Rechteren, tot 's Bisschops Ambtman te *Koevorden* aangesteld. Deze stierf in 1404 en werd opgevolgd zijn' broeder Frederik, gewoonlijk Fr. van der Ese genoemd. Den 11 Februarij 1405 werd in zijne plaats tot die betrekking geroepen Johan van Buckhorst, welke in 1412 overleed. In 1411 was Egbert van Enkhuizen, geheten Buckinck, regter te *Koevorden* Den 21 Januarij van dat jaar gaf bisschop Frederik aan den Pastoor der Kapelle van 't Hospitaal en Gasthuis op 't oude kerkhof te *Koevorden*, een erf ten geschenke, geheten Andries-erf en gelegen in 't kerspel *Schoonebeek*[226].

Johan van Buckhorst werd in 't kasteleinschap over *Koevorden* vervangen door Herman van Haersolte (Harmen van Haerst). In 1416 werd deze opgevolgd door Derck van Voirst, die zijn' post tot aan zijn' dood

226 Magnin, *Best. in Dr.* 111. 14.

in 1419 of 1420, waarnam. Frederik van Heeckeren, zoon van Zweder, was zijn opvolger; hij schijnt, na 1432, van zijne bediening afstand te hebben gedaan ten behoeve zijns broeders Zeger van Heeckeren, die in 1442 stierf en door Adolf van Haren[227] werd vervangen. In 1450 volgde Wolter Stelling[228] hem op, welke in 1471 overleed, en door zijn' zoon, Johan Stelling, werd opgevolgd[229]. Na hem, in 1499, werd 't kasteleinschap toevertrouwd aan Adolf van Rechteren, kleinzoon van den laatstgenoemden Frederik van Heeckeren. Hij moest in 1505 zijne betrekking overdragen aan Rudolf van Munster, heer van *Ruinen*, over wien aanstonds nader. In 1512 werd Adolf nogmaals tot Drost van *Koevorden* benoemd, welken post hij evenwel weinig tijds later, in 't zelfde jaar, vrijwillig nederlegde[230].

227 Magnin, a. w. III, 30-33. In 1424 was Johannes van Endenhout met het regterambt te Koevorden bekleed.
228 Verkeerdelijk door Picardt, a. w. 265, van Stellingwerf geheten. Zie Magnin, III, 47.
229 Picardt, a. w. 265, noemt als opvolger van Johan Stelling in 1480 van den Clooster. Deze komt elders niet als zoodanig voor; doch onder de borgen van Johan Stelling zijn Johan en Reynold van den Clooster bekend, welke Picardt waarschijnlijk bedoeld heeft. Zie Magnin, III. 48.
230 Zie over de opvolging dezer onderscheidene Drosten Magnin, a. w, III. 42 e, v.

Machtswisselingen

1500 – 1600

In 1511[231] ontstonden er tusschen den genoemden Drost, Rudolf van Munster en den Bisschop Frederik van Baden weder oneenigheden. Edzard, graaf van *Oost-Friesland*, wordt verdacht als degene, die dit vuur ontstak[232]. Rudolf had hij *Meppel* een kasteel laten bouwen, de *Kinkhorst*[233] geheten, "daar so veele Fenster in weren als dage imt Jaer sint[234]." De *Overijsselschen* beschouwden zulks als gevaarlijk voor hunne veiligheid en vorderden van den Bisschop de slooping van den *Kinkhorst*. Rudolf weigerde. Er ontstond toen een langdurige twist tusschen de drie daarin betrokkenen. Die van *Kampen*, 't marren[235] moede, volbragten nu daadwerkelijk de ontmanteling des kasteels, geholpen door 200 voetknechten met het noodige stormtuig. Rudolf, hierdoor ten uiterste verbitterd, eischte schadevergoeding van *Kampen*, stelde zich op zijn kasteel te *Koevorden* in staat van tegenweer en

231 Moonen geeft, in 1510, als drost op Johan van Ittersum. Zie *Chron v, Dev.*, 71. Misschien was hij des Drosten Assessor, bij diens afwezigheid. Zie Magnin, III. 41.

232 Wagenaar, *Vad. Hist.* IV. 382, 383 Edzard had in 1506 te Groningen een kasteel gebouwd, ter beteugeling der inwoners. Zie Van Mieris, *Hist. der Nederl Vorsten*, I. 388. Revius, 194. Egg, Beninga, *Hist. v. O. Fr.*, B. III. § LXXVII. p 462-467, in Matthaei *Anal*, (Ed. 2a) IV.

233 Tijdens de Tachtigjarige Oorlog, in 1580, werd het kasteel ingenomen door de Spaanse troepen en vanaf dat moment verviel het kasteel. Tot in de 18e eeuw heeft hier een ruïne gestaan. Resten van het kasteel zijn teruggevonden in 2002 aan de Prins Hendrikkade in Meppel.

234 Harkenroths aanteek. Op E. Beninga's *Historie van Oost-Frieslant,* Boek III. § CVIII. bl. 483, 484:, in A. Matthaei *Anal* (Ed. 2a) IV. Huij noemt dit kasteel verkeerdelijk Finckhorst.

235 morren, zeuren.

nam eene vijandelijke houding aan tegen de steden. Door tusschenkomst van vele magtige edelen werd hij nogtans tot rede gebragt, - ja hij beloofde 't slot te *Koevorden* den Bisschop en de steden te zullen overleveren, mits het men hem de pandpenningen teruggaf. Hierop volgde, op den 23 September 1512, Rudolfs afstand van het drostschap te *Koevorden*, en op den 12 October zijn aftogt met de bezetting uit het slot. Vóór hij echter nog van zijn' eed ontslagen was, overrompelde hij in den nacht van den 20-21 October, langs eene geheime brug, ' t kasteel, vermoordde den onderbevelhebber Reynold van Koevorden en vele bedienden van den nieuwen slotvoogd Adolf van Rechteren. Daarna deed hij uit het slot menigen strooptogt in *Drenthe* en *Salland* en hief overal brandschatting[236]. De drie steden, *Deventer, Kampen* en *Zwolle*, verlangden nu, dat de Bisschop den vermetelen Rudolf voorbeeldig zou tuchtigen. Spoedig was er een leger[237] op de been. 't Beleg werd in 1513 voor *Koevorden* geslagen en duurde drie maanden. De belegerden, die door een behendig uitgestrooid gerucht van naderende hulp uit *Oost-Friesland* de belegeraars, hoewel vruchteloos, trachtten te verschalken, gaven eindelijk 't kasteel op, zoowel uit gebrek aan leeftogt als uit wanhoop aan uitkomst. Daarop benoemde de Bisschop met

236 Den veroverden buit bewaarde hij te Groningen. Cf. Revius, p. 194.

237 't Besluit tot dezen kruistogt werd den 27 October te Zwolle op de Klaringe genomen. De Bisschop gaf 100 ruiters, Salland 200 voetknechten, Twenthe en Vollenhove te zamen ook 200. Elk der drie steden leverde 100 voetknechten, 2 veldslangen, 12 kleine stukken geschut, waarbij nog 3 groote gevoegd werden, enz. Adolf van Rechteren sloot zich met 60 gewapende mannen aan de belegeraars aan. Kampen en Zwolle leverden later elk nog 75 man. Gerrit van Zuylen van Nyevelt, leenman des Bisschops, die in diens oorlogen met den hertog van Gelder zijne pligten verzuimd had, werd nu ook door zijn' leenheer vermaand, om 't huis Koevorden te helpen herwinnen, en zich daartoe op St. Catharina's dag (25 Nov.) "gherustet (d. i. ten oorlog toegerust)" binnen Zwolle te vervoegen, onder bedreiging, in geval van ongehoorzaamheid aan dit bevel, van tegen hem en zijn leengoed eene vervolging in te stellen, "als sick dat tegen ungehoersame leenmans, sonder yemant des tho verdragen, behoeren solde." Deze brief is gedagteekend uit Zwolle, den 4 Nov. 1512. Zie J. J. Dodt van Flensburg, *Geschiedk. Archief.* I. 131.

goed vinden der drie *Overijsselsche* steden, graaf Everwijn van *Bentheim* en *Steinfürth* tot drost van *Koevorden* en *Drenthe*[238]. Rudolf, zelf niet bij 't beleg tegenwoordig, kwam werkelijk na de overgave met eene aanzienlijke krijgsmagt uit *Oost-Friesland* tot ontzet opdagen[239].

Eenige jaren daarna moest de stad op nieuw in de lasten des oorlogs deelen. Ten jare 1521[240], toen Filips van Bourgondië den *Utrechtschen* bisschopszetel bekleedde, en Karel van Gelder alom de krijgstoorts deed blaken, had deze een aanslag op haar in den zin. Door tusschenkomst van *Groningen* ontging zij gelukkigerwijze dit lot[241]. Later in 't zelfde jaar trok Karel door deze plaats naar *Twenthe* en 't is niet denkbaar, dat zij van dien doortogt geene schade heeft geleden[242]. Gedurig bleef zij nu in gevaar van in nog strenger mate de ijsselijkheden des krijgs te ondervinden[243], lot dat in 1522 de vrees daarvoor allerdroevigst zou blijken niet ongegrond te zijn geweest.

Jonkheer Frederik van Twickelo[244] voerde toen van wege Georg Schenk en als opvolger van Willem van Roggendorp[245] 't bewind in *Koevorden*, en bad op 't strengst alle verkeer en handel met *Groningen*, toen der partij van Karel van Gelder toegedaan, verboden. De *Groningers*, hierover verbolgen, misschien ook omdat hun belang daardoor leed, stookten den *gelderschen* Hertog op, om op

---

238) Omstandig en naauwkeurig bij Revius, Lib. II. pag. 187-189, 193 sqq -- Kort en slordig bij Picardt, t. a. pl. bl. 210, 211. Voorts nog Heda, *Hist. episc. Vltraj.* ed. A. Buchelio, p. 317. *Overyss Chronycke* in Dumbar, *Anal.* II. 456. Moulin, a. w. 307-309, Moonen, 72, 73, Magnin, a. w. III. 48-56.

239 Everwijn werd in 1516 door Herman van den Clooster als drost van Koevorden en Drenthe vervangen. Deze werd in 1518 weder opgevolgd door Frederik van Twickelo. Zie Magnin, a.w. III. 59, 60.

240 Revius stelt dit in 1514. Cf. l. l, 197.

241 Slichtenhorst, *Geld. Gesch.*, B. XI, cap. 120, bl. 360. Van Mieris, II. 129.

242 Slichtenhorst B. XI, cap. 122, bl. 361.

243 Slichtenhorst B. XI, cap. 126 ' bl. 363.

244 Deze had in 1521 den Gelderschen 't huis te Gramsbergen ontweldigd. Zie *Overyss. Chron.*, 467. Ook deed hij een' inval in Groningerland, waaruit hij door Michael van Pommeren, geldersch bevelhebber, naar Koevorden verjaagd werd. Cf. *Bellum inter Transisal. et Gelros*, in Dumbar, *Anal.* III. 603.

245 Slichtenhorst, B. XI, cap. 124, bl. 362, Revius, 217.

Koevorden eene kans te wagen. Spoedig was daartoe eene gelegenheid voorhanden, - TWICKELO's afwezigheid in *Oost-Friesland*. In 't begin der herfstmaand van dat jaar maakte zich eene *geldersche* ruiterbende van de stad meester, terwijl zij 't kasteel belegerde. TWICKELO ontving al spoedig berigt van deze overrompeling en snelde derwaarts. Heimelijk komt hij op 't slot en ijlings laat hij zijne soldaten van daar een' uitval in de stad doen, met bevel om deze aan alle kanten in brand te steken. Slechts zes huizen ontkwamen aan de woede der vlammen. De belegeraars gaven nogtans de hoop niet op om 't slot door storm[246] in te nemen.

KAREL VAN GELDER verscheen nu zelf met eenig geschut, terwijl de *Groningers* insgelijks 't hunne toebragten om 't beleg door te zetten. Eindelijk, den 12 September, werden de belegerden gedwongen zich over te geven, onder beding van vrijen aftogt met hunne have. TWICKELO, die niet bewilligd had in de overgave, bleef krijgsgevangen[247]. Daarna werd 't kasteel, bijna tot puinhoop geschoten, weder in behoorlijken staat gebragt en van eene bezetting voorzien. Tot drost en krijgsbevelhebber benoemde KAREL den *duitschen* edelman, Jonkheer JOHAN VON SELBACH[248]. In 't zelfde jaar, omstreeks Allerheiligen, kwam de Hertog nogmaals te *Koevorden*, om zich te laten huldigen, waarover men SLICHTENHORST kan nalezen[249].

---

246 stormaanval, bestorming.

247 Beninga, B, III, § CCXXXV, 579. Eerst bragt men hem naar Zwolle, later naar Arnhem. Cf. *Bellum inter Tr. et Gelr.*, 604. Magnin, a. w. III. 227

248 Lamb. Hortensius, *Secess. civ Ultraj.*, Lib. I. p. 20. O. Scharlensis *Chronijcke* (3e druk, Leeuw. 1597) fo 123, 124 *Overyss- Chron.*, 467. Picardt, 2l2-214, 293, 294. Slichtenhorst, B. XI, cap. 135. bl. 367, 368. Moonen, 84.
Koevorden en Drenthe werden bij vedrag door bisschop Philis van Bourgondië, aan Karel afgestaan. De woorden luiden aldus: "onse vrendt van Gelderen sal Covarden mytter Drenthe behalden sijnre lieuden leuen lanck" Stierf Karel zonder nakomelingen, dan zou Koevorden en Drenthe weder aan 't Sticht vervallen. In 't ander geval moest de Bisschop beide tegen 50,000 rijnsche goudguld. lossen; enz. Dit verdag werd te Deventer gesloten, den 19 December 1524. Zie: *Overyss. Chron.*, 470 e.v. 476. *Bellum int. Tr. et Gelr.*, 617. Hortensius, Lib. II. 43. Revius, Lib. II. 227. van Mieris, II. 194.

249 A. w. B. XI, cap. 141, bl. 370. Zie ook Picardt, 215. Beninga, B. III. § CCXXXVII, bl. 580.

In Oogstmaand[250] 1523 beproefde de bezetting van *Koevorden* een' aanval op *Steenwijk*. 's Nachts trokken 300 krijgslieden derwaarts. Zij beklauterden de wallen met stormladders en overvielen de in slaap gedompelde burgers. Twee kerken werden door hen in de asch gelegd, terwijl de verschrikte ingezetenen op de vlugt togen. Voor dit feit liet men te *Zwolle* een *Te Deum*[251] zingen[252].

Toen er vervolgens in 1528 tusschen Karel V en den Hertog van *Gelder* te *Gorinchem*, op den 5 October[253], een vredesverdrag werd aangegaan, bepaalde men daarbij ook, dat *Koevorden* en *Drenthe* aan den Hertog in leen zouden verblijven, voor hem en zijne mannelijke en vrouwelijke erfgenamen. Bij gebreke daarvan vervielen ze aan den Keizer[254]. De *Overijsschelschen* verzetteden zich hiertegen[255].

Tot 1536 schijnt *Koevorden* weder rust gehad te hebben, toen er in de maand September[256] een leger voor hare muren verscheen, onder aanvoering van George Schenk, Stadhouder van *Friesland*. *"Koevorden*," schrijft Slichtenhorst[257], "schier 'rondom met veenen, gelijk de rat van Pharao[258] met korsten van slijk, verschantst zijnde, was quaelyken belegh-baer." Schenk wist evenwel dezen hinderpaal uit den weg te ruimen. Hij baande zich een bekwaam pad naar de vesting, door de moerassen met horden, uit teenen[259] gevlochten, te bedekken.

---

250 augustus.

251 Het 'Te Deum' is een liturgische hymne ter verheerlijking van de Heilige Drievuldigheid. De benaming verwijst naar de eerste twee woorden van de Latijnse tekst 'Te Deum Laudamus' ('Wij prijzen U, o God'). De lofzang werd al in de 6de eeuw in het kerkelijke getijdenboek opgenomen en dateert wellicht uit de 4de of 5de eeuw.

252 *Bellum inter Transis. et Gelr.*, 605. (Bellum = oorlog)

253 Anderen 3 October. Zie Dodt van Flensburg, I 35.

254 Hortensius, Lib. VII. 171. Picardt, 219. Wagenaar, *Vad. Hist.*, IV. 499, 500.

255 Revius, Lib. III. P. 247.

256 Revius heeft October 1537. Cf. Lib. 11[. 256.

257 A. w- B. XI, cap. 261, bl. 425.

258 Pharao-rat v. (-ten), eene soort van civetkat in Egypte (*herpestes ichneumon*) bij de oude Egyptenaren heilig wegens de verdelging der krokodilleneieren.

259 rijshout, wilgentenen, takken van de wilg.

Op die wijze bragt hij niet alleen zijne soldaten, maar ook 't geschut onder de wallen. Von Selbach, die in *Koevorden* nog bevel voerde, verweerde zich kloekmoedig en wilde van geene overgave weten, tot dat eindelijk, na een beleg van twee maanden, 't gebrek en de wanhoop aan ontzet hem daartoe dwongen. De bezetting verkreeg vrijen aftogt. Geschut moest in de stad achterblijven[260].

Tijdelijke rust

Alzoo was *Koevorden* in 't bezit van den magtigsten Vorst der aarde, in wiens gebied de zon gezegd wierd niet onder te gaan[261]. Gelijk wij zagen, was in 1528 reeds over de overdragt dezer landen gehandeld, - thans, in 1536, kreeg de zaak haar volle beslag. Johan van Ligne, graaf Van Aremberg werd tot Stadhouder over *Drenthe* benoemd, terwijl 't schijnt, dat het drostambt over *Koevorden* aan George Schenk was opgedragen, die 't door een' rentmeester of verwalter[262] liet waarnemen[263]. Toen Schenk in 1540 overleden was, Werd Reijnold van Burmannia, een *friesch* edelman, in zijne plaats tot kastelein van Koevorden aangesteld. Over deze benoeming beklaagden zich de drie Overijsselsche steden bij den Keizer, omdat daardoor een privilegie werd geschonden, haar door Fred. van Blankenheim verleend[264]. De Keizer verontschuldigde zich hierover en verzocht de steden, om ditmaal in de voorloopige aanstelling van Burmannia te berusten, belovende haar opene brieven te verleenen, inhoudende dat deze zaak geen nadeel zou toebrengen aan de regten des landschaps en der steden[265]. Deze namen daarin genoegen en verzekerden dit aan den Keizer bij brieven,

---

260 Slichtenhorst, t, a. pl. Picardt, 218, 295. Van Mieris, II. 455, 456. Moonen, 96. L. Guicciardini, *Beschijvinghe der gantsher Nederlanden,* enz., bl. 285, 286. U. Emmius, *de agro Fr.*, 155.

261 Werd (ook) gezegd van het Britse rijk.

262 plaatsvervanger.

263 Picardt, 219, 265.

264 Zie 't zelve hiervoor op bl. 46 (elders) in noot (*) vermeld.

265 Zie dezen brief voor 't eerst medegedeeld in den *Dr., Volksalm.*, 1841, bl. 119. e, v.

gedagteekend den 24 Junij 1540. Daarop deed Burmannia, in 't voorJaar van 1541, den vereischten eed aan de drie meergenoemde steden[266].

't Jaar 1541 was overigens voor de burgers van *Koevorden* hoogstbelangrijk, omdat de Keizer op den 4 Augustus bij opene brieven hunne aloude privilegien bevestigde en hun daarenboven drie vrije jaarmarkten, elk van vier dagen, toestond[267].

Tien jaren later, in 1551, deed Keizer Karel eene poging om *Koevorden* te ontmantelen. De drie steden van *Overijssel* verzetteden zich met kracht daartegen, op grond der privilegien haar oudtijds ten opzigte van *Koevorden* geschonken. Men had eerst vele moeijelijkheden te vereffenen, voordat men tot eene schikking kwam. Ten laatste werd er bepaald, dat het kasteel tot dien staat zou worden teruggebragt, waarin 't zich bevond onder 't bewind van Fred. van Blankenheim[268]. 's Keizers voornemen gaf ook aanleiding tot eenige geschillen tusschen Burmannia, - die door de voorgenomene ontmanteling van zijn eed en borgtogt zich ontslagen rekende, - en de drie *Overijsselsche* steden[269].

Den 3 November 1556 legden de regering en de burgerij van *Koevorden* den eed af van trouw aan Koning Filips II, in handen van Reynold van Burmannia en Gerrit van Oostendorp, Raad in *Overijssel*, daartoe door den graaf Van Aremberg gevolmagtigd[270]. Den 27 dier maand bezwoeren beide de privilegien der stad.

Burmannia werd in 1557 in zijn drostschap opgevolgd door Engelbert (of Egbert) van Ens, die, naar gewoonte, op den 8 Jannarij 1558, zich hij eede verbond tot getrouwe waarneming van 't hem opgedragen ambt[271]. Deze verscheen

266 *Overyss. Chron.*, 359, 360.

267 Picardt, 295. Zie den giftbrief in zijn geheel in den *Dr. volksalm.*, 1839. bl. 21-25.

268 *Overyss. Chron.*, 348, 349. Revius, Lib. III. 273. Moonen, 100.

269 *Overyss. Chron.*, 349-353. Revius, Lib. III. 274.

270 De originele volmagt wordt nog bewaard in 't stedearchief van Koevorden, op 't raadhuis aldaar.

271 Hiertoe behoorde o. a ook 't onderhoud van den dijk tusschen

op den 4 October 1560 onder de raadsheer en (*consiliarij*[272]) van *Overijssel*, welke hij de opening van den Landdag (*magna comitia judiciaria*[273]) te *Zwolle* den *Overijsselschen* stadhouder vergezelden. Even als vele anderen had hij echter geene stem in de beraadslagingen[274].

In Julij 1568 legde de hertog van Alba[275] een bezoek te

Koevorden en Ane "durch dat vehene (veen) gelacht," en wel in dier voege, "dat men daer winter ende somer over ryden ende vaeren" kon. Hij mogt van de drie steden geen weggeld vorderen. *Overyss. Chron.*, 354-358. Revius, Lib. III. 323, 324.

272 kanselarij.

273 groot gerechtelijk comite.

274 Revius, 329. - Den 31 Aug. 1566 had er in 't klooster te Windesheim bij Zwolle eene vergadering plaats der drosten en steden van Overijssel, terzake der openbare prediking van de Hervormden. Deze was bijeengeroepen door den Drost van Koevorden, (Moonen, 107). Deed deze zulks enkel ex officio of uit belangstelling in de zaak der Hervorming?

Deze Engelb. van Ens was ook tegenwoordig, toen Johannes van Doetichem (Dötechem), te Zwolle, op den 10 en 13 September 1566 aan den graaf van Aremberg vrijheid van geloofsbelijdenis ging verzoeken. Revius, Lib. IV. 353, 355.

Van Ens schijnt in de genoemde stad een huis bezeten te hebben. Want den 28 Dec. 1567 werden de Staten van Overijssel door Aremberg bijeengeroepen, ter zake van 't bestormen der Lieve Vrouwen-Kerk door de Hervormden, terwijl als plaats der zamenkomst wordt opgegeven 't huis van den Drost van Koevorden (*aedes satrapae Covordiani*). Revius, 364. Later nog (den 8 Januarij 1572) werd in die woning op een praalbed 't lijk ten toon gesteld van Karel van Brimeu, graaf van Megen, Stadhouder van Overijssel. Revius, 449.

275 Bedoeld: Hertog van Alva (1507-1582) Het is 1566 als Alva naar Nederland wordt gestuurd. Daar heeft dan net de Beeldenstorm plaatsgevonden. De Spaanse koning is woedend over de vernielingen die protestanten hebben aangericht in katholieke heiligdommen en stuurt daarom een van zijn krachtigste onderdanen naar het noorden. Alva krijgt een leger van 10.000 man mee om de opstand mee te onderdrukken. Op 22 augustus 1567 komt hij in Brussel aan.

De hertog Alva krijgt door zijn harde optreden de bijnaam IJzeren Hertog. De protestanten hebben het zwaar en moeten in veel gevallen buigen voor het gezag van de militaristisch ingestelde landvoogd waardoor de opstand aanvankelijk moeilijk door kan zetten. Hoewel het er enige tijd op lijkt dat Alva succes heeft met zijn harde optreden blijkt zijn optreden uiteindelijk toch contraproductief. Door zijn nietsontziende optreden raken meer en meer protestanten ervan overtuigd dat ze strijden voor een goede zaak.

Koevorden af. "Hy sat in een rosbaer[276], vergheselschapt met veele hooghe standtspersoonen, Graven, Edelen en Officieren, hebbende by hem een hoopen volck te voet en te paerde. Hy besagh het Kasteel en de Stadt, en gaf op alles seer naeuwe regard[277]."[278] Van hier vertrok hij naar *Groningen*, voor zich uit zendende zeventien vaandels *spaansche, italiaansche* en *bourgondische* krijgsknechten. Men weet uit de geschiedenis, dat kort daarna de slag bij *Jemmingen*[279] voorviel, waarin Graaf Lodewijk van Nassau de nederlaag leed[280].

Friese drost

Requesens vaardigde in 1575, den 2 September, een voor *Koevorden* belangrijk besluit uit, waarin hij de privilegien der *Drenthenaren* bevestigt, en voorts belooft dat het ambtmanschap en drostambt van *Koevorden* en *Drenthe* niet zal gegeven worden, dan aan "gequalificeerde Persoonen, wesende gebooren Ingesetenen Landtzaet van der Drenthe

---

Middels pamfletten verenigen de protestanten zich opnieuw. De edelen die zich verenigen worden bekend onder de naam geuzen.
De eerste overwinning van de opstandeling vindt plaats op 23 mei 1568. Tijdens de Slag bij Heiligerlee wordt dan, onder leiding van graaf Lodewijk van Nassau en graaf Adolf van Nassau, een deel van Groningen ingenomen. De opstandeling kapen hierna Hollandse schepen waarop Alva zijn manschappen opdracht geeft enkele schepen te bevoorraden en de geuzen te bestrijden. De eerste zeeslag van de Tachtigjarige Oorlog, de Zeeslag bij Eems, wordt gewonnen door de geuzen.
De opstandelingen veroveren hierna verschillende steden, waaronder Den Briel op 1 april 1572. Aan de inname van deze stad danken we het rijmpje 'op één april verloor Alva zijn bril' (Den Briel).
276 paardendraagkoets.
277 met heel aandachtige blik.
278 Picardt, 222, 223, 295.
279 Bij Jemmingen (Jemgum, aan de Ems bij Leer) vonden twee veldslagen plaats. De eerste slag bij Jemmingen was in 1533. De tweede slag bij Jemmingen op 21 juli 1568, is voor Nederland de belangrijkste. Op die dag versloeg het Spaanse leger van de hertog van Alva de Nederlandse troepen van Lodewijk van Nassau. Dit betekende in het beginstadium van de Tachtigjarige Oorlog een doorbraak voor de Spanjaarden.
280 Winsemius, *Hist*., (Leov, 1629) 232. H. Grotii *Annal*. Lib. II. 30. Hooft, *Ned. Hist*., (3e druk, 1677). V Boek, 186 e. v. Van Meteren, *Hist*. III B., 60. Wagenaar, VI. 280.

oft Sallandt, verstaende sijne Excel: dat den selven Drost van Coeverden sijne residentie tot Coeverden nemen en houden sal[281]." Dat men zich hieraan niet hield, blijkt weinig tijds later uit de aanstelling van den *frieschen* edelman Jarich van Bothnia tot voormelde betrekking[282].

In de maand Februarij 1578 vinden wij den dapperen krijgsman Barthold Entens op 't kasteel te *Koevorden*, met slechts 400 man, belegerd door een leger van 1500 à 2000 *Groningers*, na door Wolter Hegeman verslagen te zijn. Door de overmagt gedwongen, gaf hij zich op den 22 dier maand aan zijne vijanden over[283]. Everhard van Ens, toenmaals drost van *Koevorden*[284] en door Rennenberg gewaarschuwd van Entens' aantogt, had echter zijn' post verlaten en daardoor aan dezen laatste den toegang tot de vesting opengesteld[285].

Deze bevond zich toen in een' zeer slechten staat van tegenweer. Om kosten te sparen had Koning Filips de wallen doen slechten. Toen Rennenberg alzoo den 1 Julij 1579 te dezer stede kwam, gaf hij aan Johan van den Cornput last, om 't kasteel weder op te bouwen[286] en de overige vestingwerken te herstellen. Dit was zeer ten genoegen der

281 Aitzema., Herstelde Leeuw, 283.

282 Winsemius, *Chron. v. Frieslandt*. XVIII 8., 650-652.

283 Hooft, 568. Zie eene levensschets van hem, door P. Tresling, in den *Gron. Volksalm*., 1838, bl. 1-28. Emmius, *de agro Fris*., 165. Van Meeteren, VII B., I43.

284 Van Ens, zoon van Engelbert, thans nog in dienst Der Staatschen, heeft later de partij der Spanjaarden gekozen en is daarvoor in 1591 door koning Filips met het drostschap te Koevorden beloond. Anderen zeggen, dat hij dien post voor 12,000 gl. van den Koning gekocht heeft. In 1575 was Jarich van Bothnia tot die betrekking geroepen; deze werd later door Van Ens, op den landdag te Rolde gewelddadig van zijne plaats gedrongen. Zie Picardt, 265, 266. *Dr. volksalm*., 1841, bl. 126, 127. In 1572 komt de heer Van Billy voor als drost. Zie Aitzema, *Herst. Leeuw*, 280. *Dr. Volksalm*., 1840, bl. 57.

285 Rein. Fresinga, *Memor. der Ned. Gesch*., in Dumbar, *Anal*, III 42 e. v.

286 Hij omringde 't (althans hij had daartoe 't plan gemaakt,) met vijf bolwerken, met derzelver strijkweeren (flanques) en breede grachten. Zie eene afbeelding daarvan in Samuel Marolois, *Fortificatie*. Dat is, *Stercke Bouwing*, (Amst. 1627) pl. 14, fig. 75. Deze zegt, dat het is " 'tvermaerste regulier, ende Royaelste van geheel Nederlant." Bl. 35. Guicciardini, 285,286. Van Meteren, IX B., 176.

Staten, die daardoor begrepen ook *Groningen* voor den vijand af te snijden. Rennenberg vertrok den 4 Julij uit *Koevorden* naar *Utrecht* en liet zijn geheele regiment achter.[287] 't Werk der bevestiging had evenwel geen' gewenschten voortgang; 't bleef onvoltooid, bij mangel van middelen of van lust om zich die te verschaffen[288].

Wantrouwen

lntusschen had Rennenberg zich zeer verdacht gemaakt van tot de *spaansche* zijde over te hellen. 't Gerucht, dat hij in onderhandeling was getreden met den Prins van *Parma*, deed de *Staatschen* aan Diederik van Sonoy 't bevel geven, om de aangevangene bevestiging[289] van *Koevorden* krachtdadig voort te zetten[290]. Ook nu had men wederom met moeijelijkheden te kampen. Entens kwam den 28 October 1579 met zijne negen vaandels[291] door *Koevorden* van *Zutphen* terug, vele gevangenen met zich voerende. Hij deed den bewoners van 't platte land grooten overlast aan en stelde hen allerwege op brandschatting. Hierdoor verliepen diegenen, welke aan de vestingwerken te *Koevorden* arbeidden, om hun have en erf tegen de plunderzucht der krijgslieden te beschermen. Op de klagten, door eenige *drenthsche* edellieden hierover aan Rennenberg gedaan, werd op den 12 October door hem besloten de werken uit te stellen Tot den volgenden zomer, in weerwil van 't geen Cornput hiertegen inbragt[292].

Rennenberg bleef nogtans zich-zelven niet gelijk; Want in December van dat jaar, gaf hij een geheel strijdig bevel

---

287 Fresinga, 155-157. Deze schrijver gewaagt daar ook van een' geweldigen brand, die op den 8 Julij 't derde geddeelte der stad in asch legde en dien men aan de wraakzucht van Entens toeschreef. Deze trok in datzelfde jaar met negen vaandels uit Koevorden naar Zutphen. Bl. 78. Tresling, 19.

288 Hooft, 649. De drenthsche boeren, o. a., weigerden te arbeiden, zich verbeeldende, dat "sy een roede tot heuren eigen aers plucten." Fresinga, 159.

289 versterking.

290 Hooft, 689. Winsemius, *Chr. v. Vr.*, XVIII B. 662.

291 negen vaandels: negen 'regimenten'. Aantal manschappen in een vaandel is mij onbekend.

292 Fresinga, 167, 168.

aan Cornput, om onvermoeid met het werk voort te gaan, belovende hem telken weke 't noodige geld te zenden. Cornput verklaarde later, dat er nooit aan deze belofte voldaan was, maar hijzelf dikwijls de arbeiders uit eigen beurs had bezoldigd[293]. Deze slechte betaling had dan ook ten gevolge, dat er weinig of niet aan de nieuwe vesting werd gearbeid, terwijl Cornput-zelf, hierover mismoedig, schriftelijk om zijn ontslag bij Rennenberg aanhield[294].

Den 14 December 1579 nam men hier eenen *Groninger* gevangen, Hans de Lange-Peltzer genaamd, omdat hij zich eenige woorden had laten ontvallen, die betrekking hadden op 't verraad, dat Rennenberg intusschen smeedde. Bovendien maakte men zich ook van een' spion van Everhard van Ens meester, die verklaarde in 't leger van *Parma* voor *Maastricht* te zijn geweest[295].

Verraad

Rennenberg, die zich intusschen tot zijn verraad voorbereidde en vooral door zijne zuster Cornelia de Lalaing, die hem te *Koevorden* op den 21 Januarij 1580 bezocht[296], daartoe werd overgehaald, gaf middelerwijl aan de landzaten van *Drenthe* verlof, om 't kasteel van *Koevorden* in bewaring te nemen, en des noods de twee aldaar in garnizoen liggende vaandels uit te drijven[297]. Weinig tijds daarna, den 3 Maart 1580, viel Rennenberg ook werkelijk van de *Staten* af, door zich verraderlijk van *Groningen* meester te maken.[298] Hierdoor bevroedden de *Staatschen* nog meer de noodzakelijkheid, om *Koevorden* en andere plaatsen voor Rennenberg te beschermen. Te dien einde werd Sonoy opnieuw gemachtigd,

293 Fresinga, 173.
294 Fresinga, 176.
295 Fresinga, 174.
296 Hooft, 688. van Meteren, 180. Fresinga, 177, 178, 192, Wagenaar, VII. 320 e, v. *Wilhelm en Maurits van Nassau, haer leven en bedrijf,* (Amst. 1651) 90, 91. Romantisch bewerkt in den *Dr. Volksalm.*, 1841, bl. 139-169. Kok, *Vad. Wbk.*, XXIV. 210.
297 Hooft, 691. Fresinga, 199. Wagenaar, VII. 322.
298 Van Meteren, X B., 166-168 en and.

om *Koevorden* naar eisch te versterken en door den Prins *van Oranje* tot Gouverneur dier stad aangesteld[299]. Cornput, die zich tot uitvoering van dien last ook aldaar bevond, werd hier in geene geringe verlegenheid gebragt, daar zijne soldaten, door Sonoys extreme gierigheydt en baedtsoekentheydt[300] tot muiten overgeslagen, hem en zijne onderbevelhebbers dreigden af te maken, " 't en waar hy veirdighlijk geldt verschafte[301]." Zijn kloeke en onverschrokken geest wist echter dra 't middel te vinden om de rebellen binnen de perken van gehoorzaamheid en tucht terug te brengen[302].

Tegenwerking bij versterking van het kasteel

Sonoy begon toen de vesting te bebolwerken, in de gedaante van eenen zevenhoek. Een krijgsbouwkundige uit *Alkmaar* was met deze taak belast[303]. Men liet de bevestiging[304] des kasteels varen, "omdat[305] de Landen alle vyanden van casteelen waren, die noemende nesten van tyrannie.[306]" Door de bekrompenheid der *Friezen*, *Overijsselschen* en *Drenthenaren*, die de noodige gelden hiertoe moesten helpen opbrengen, kon evenwel de voltooijing dezer fortificatien, én van de stad, én van 't kasteel geen' voortgang hebben.[307] De *Drenthenaren* gaven eindelijk duizend gulden tot het voorschreven oogmerk, doch werden hierin niet door de andere gewesten gevolgd. Cornput was intusschen onvermoeid werkzaam om deze tot andere gedachten te doen stemmen. In Junij 1580 begaf

299 Wagenaar, VII. 328.
300 Picardt, 225, 226. Winsemius, *Chron. v. Vrieslandt*, XVIII B 662. Gierigheid en winstbejag.
301 Hooft 694.
302 Hooft, t. a. pl. Kok, Vad. Wbk, X. (2e druk) 550. Fresinga, 212.
303 Fresinga, 213. Van Meteeren, X B., 182, Misschien wordt hier de ingenieur Adriaan Antonisz van Alkmaar bedoeld, die behalve andere plaatsen ook Deventer heeft bevestigd en van wien gesproken wordt door Mr. W. H. Cost Jordens, in den *Overijss. Alm. voor O. en L.*, 1842., bl. 100.
304 versterking.
305 De Landen (het volk?) zag de kastelen als bronnen van tirannie en overheersing, niet als beschermer van het volk. Betere uitleg wenselijk.
306 Guicciaudini, t. a. pl.
307 Hooft en Fresinga, t. a. pl.

hij zich naar *Deventer*, alwaar de *Staatschen*[308] bij elkander kwamen. Er werden aan de weigerende provincien opnieuw brieven van vermaning geschreven; doch even vruchteloos als weleer.[309] Hun aller verwachting was gevestigd op Filips, Graaf Van Hohenlohe[310], bevelhebber (Luitenant-Generaal) des Prinsen *van Oranje*, over 't krijgsvolk van *Holland* en *Zeeland*. Deze, dachten zij, zou de *Spanjaarden* wel in 't veld slag leveren, en daardoor zou men geene vestingen behoeven. De uitkomst bedroog hen schromelijk.

Verloren veldslag

Op den 17 Junij 1580 viel er bij *Hardenhergh* een slag voor tusschen Hohenlohe en den *spaanschen* krijgsoverste Maarten Schenk, waarin de eerste 't onderspit delfde. Al 't geschut en de bagaadje viel den overwinnaar in handen. 't Verlies van volk bedroeg bij de *Staatschen* 1600, bij de *Spanjaarden* naauwelijks 60 man.[311] De verslagenen vlugtten meestal naar *Koevorden*, waar Cornput met vijftig man was achtergebleven. Hij zelf stond aan den slagboom der poort en wilde de ruiters niet binnenlaten, tenzij zij zwoeren bij hem te blijven en de stad te helpen verdedigen. Naauwelijks echter binnengekomen, of zij vloden de andere poort weder uit naar 't platte land van *Drenthe*. Nogtans hielden er, toen de grootste massa was doorgetrokken, nog zes- of zevenhonderd man voetvolk, benevens vierhonderd ruiters bij Cornput stand. Deze en Stensel van Namslo, een zijner medebevelhebbers,

308 De staatsen (ook wel staatsgezinden of Staatse partij genoemd) refereert aan een gangbare term in de Nederlandse geschiedenis met twee betekenissen. De staatsen waren tijdens de Tachtigjarige Oorlog de groep opstandelingen tegen het Spaanse gezag, geleid door de Staten-Generaal van de Nederlanden, waarnaar ze vernoemd zijn. Na de Tachtigjarige Oorlog werd de benaming gebruikt voor de aanhangers van de Republiek, met als leiders de regenten, tegenover de prinsgezinden, de aanhangers van het Huis van Oranje-Nassau, met als leider de stadhouder.

309 Fresinga, 228' 229.

310 E. van Reyd, *Oorpronck ende voortganck van de Ned. Oorloghen*, (3e editie) II B.,45.

311 Picardt, 226, 296. Fresinga, 229, 234-239. Van Reyd, II B. Hooft, 702-704. Wagenaar, VII. 339. J. van den Sande, *Nederl. Hist*., I B. 13. Van Meteren.

stelden voor, dat men te *Koevorden* blijven en zich aldaar weder verzamelen zoude. Voorts, dat men de veertien vaandels, die nog voor *Groningen* lagen, zoude ontbieden, om alsdan nadere tijding van Hohenlohe af te wachten. De nog onvoltooide vestingwerken, de onveiligheid, waarin zij daardoor verkeerden, en 't volkomen gebrek aan proviand en krijgsmaterialen gaven evenwel in bedenking, om de plaats te verlaten. Dit werd dan ook door de meerderheid aangenomen. De meesten begaven zich naar *Oldenzaal*, werwaarts Hohenlohe geweken was, anderen naar *Zwartsluis* en Steenwijk, terwijl Cornput, die zijne spijt naauwelijks konde verkroppen, met twee-en-dertig man werd achtergelaten; doch later ook door *Drenthe* naar *Friesland* trok.[312]

Eerst vermoedde Schenk, dat na den slag bij *Hardenhergh* de vlugtelingen zich te *Koevorden* zouden verzamelen, om hem aldaar den doortogt naar *Groningen*, werwaarts hij eigenlijk was afgezonden, te betwisten. Later juister ingelicht aangaande de toedragt der zaak, kwam hij den 18 Junij 's morgens vroeg voor de stad, alwaar hij en de zijnen "hont noch cat en vonden: want alle de inwoonders waeren stracx[313] nae de nederlage in tijts verloopen[314]."

Naauwelijks was 't kasteel door de *Spanjaarden* bezet, of de gewezen drost Everhard van Ens[315], die als Overste-

---

312) Picardt, 227, Fresinga, 239-244. Hooft, 704.

313 stracx, straks = direct.

314 Picardt, t. a. pl. Fresinga, 245.

315 Hij was de zoon van den vorigen drost, Engelbertus van Ens. Hij volgde dezen in 't drostambt op, in 1577, nadat hij op den l November den gebruikelijken eed aan de drie overijsselsche steden gedaan had, Zie *Overijss. Chron*., 358.

Hij had wel degelijk de hand in Rennenbergs verraad. Zie Fresinga, 203.

Ook omschanste hij Meppel, bouwde de Kinkhorst weder op, doch werd door de burgers van Kampen vandaar verjaagd. Zie Fresinga, 254, Wagenaar. VII. 340. Picardt, 227, Hooft, 706. Van Meteren, 183. Later bemagtigde hij 't klooster te Aduard. Zie Fresinga, 277. Hooft, 716. Den 17 September 1582 hielp hij den overste Taxis, Steenwijk overrompelen. Hooft, 834, 835.

In 1593 lag hij met Verdugo voor Koevorden, en deed op diens last aan den bevelhebber Van Ewsum schitterende voorslagen, zoo deze 't kasteel wilde overleveren. Van Reyd, 343. Van Meteren, 184.

Luitenant onder SCHENK een vaandel aanvoerde[316], droeg zorg om den bouw van 't zelve voort te zetten, op de grondslagen, die CORNPUT gelegd had[317].

Overgave aan de Prins

Den 13 Augustus l580 kwam HOHENLOHE met zijn leger voor *Koevorden*, bezette de stad en deed 's anderdaags door een' trompetter 't kasteel opeischen. In weerwil van de goede wallen, de sterke bezetting eenen overvloedigen voorraad van mond- en krijgsbehoeften, voldeed de bevelhebber lafhartig aan opeisching. De drost VAN ENS was afwezig. Drie der vijandelijke aanvoerders bleven krijgsgevangen; de overige bezetting kreeg vrijen aftogt, onder belofte van in een jaar niet tegen de *Staatschen* 't zwaard te voeren. De Stad alzoo weder onder 't bewind des Prinsen gebragt, werd door 't regiment den kolonel *Yselstein* bezet. Graaf WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU werd bij deze gelegenheid uit een zesponder in 't linkerbeen gewond[318].

HOHENLOHE, te dorstig naar roem, had de onvoorzigtigheid zijne legerbenden te verdeelen en daardoor te verzwakken. Hij wordt overal geslagen; èn te *Wedde*, èn te *Lingen* ontvangt hij zulke "vinnige suffletten[319], dat hem sien en hooren vergaat[320]." RENNENBERG vervolgt hem overal en verschijnt den 9 September voor *Koevorden* om 't kasteel te belegeren. Elf dagen duurde dit beleg, toen de bezetting zich op lijfsgenade

---

316 Fresinga 236.
317 Fresinga 246.
318 Picardt, 228, 296. Fresinga, 271-273. Hooft, 715, Wagenaar, VIl. 341. Men zegt, dat dit veldstuk nog te Koevorden voorhanden is.
319 oorvijgen.
Dats een schoon exempel! en 'tstaet my seer wel an,
Dat ghy u reguleert na sulcken grooten man
Dats een bescheydenheyt! o myn met wat suffletten
Sal hem Moy-Aeltje noch dat malle hooft versetten?
Siet die verwaande geck! och Heerschip gaat niet vóórt!
Siet hier! wat volck komt daar ginder uyt de póórt?

G.A. Brederode *Moortje en Spaanschen Brabander* dbnl.org
320 Picardt, 228.

overgaf[321]. Of *Koevorden* toen weder in behoorlijk versterkten staat is gebragt, is onzeker; de een[322] beweert het, de ander[323] ontkent zulks. Korten tijd daarna, na *Oldenzaal* te hebben ingenomen, trok Rennenberg naar *Steenwijk*; zijne ruiterij zond hij door *Koevorden* derwaarts[324].

Gevechtspauze

Gedurende eenige jaren viel er niets belangrijks met *Koevorden* voor. Verdugo, die Rennenberg in 1581 opvolgde, zond in 1582 eenig krijgsvolk daar in bezetting[325] en kwam in 1585 zich in de onmiddelijke nabijheid der stad met zijn leger nestelen, zich gereed makende tot eenen inval in *Friesland*[326].

Belangrijker is 't jaar 1592. Nadat Prins Maurits in 1591 Zutphen had bemagtigd, wilde hij naar *Koevorden* trekken[327], om dat te omwallen. Hij gaf dit voornemen weder op; doch trok in 1592 naar *Steenwijk*, veroverde dat op den 4 en Ootmarsum op den 30 Julij, en sloeg in Oogstmaand[328] 't beleg voor *Koevorden*, vooral op aansporing van Graaf Willem van Nassau[329]. Aldaar voerde Graaf Frederik van den Berg, Maurits' volle neef, in 's Konings naam 't bevel. Maurits[330] legde loopgraven aan, ondermijnde de contrescarpe[331] en tapte

321 Picardt, t, a. pl. Fresinga, 278 Hooft, 717. Lijfsgenade: in leven gelaten.
322 Guicciardini, t. a. pl.
323 Fresinga., t. a. pl.
324 Hooft, 718. Fresinga, 285.
325 Hooft, 830.
326 Picardt, 230, 296.
327 Revius, Lib. V. 523. van Reyd 7 IX B., 259, 262, 253.
328augustus.
329 Van Reyd' IX B., 285, 286.
330 Maurits had zijn hoofdkwartier op 't huis de Scheer, behoorende aan Jhr. Johan van Steenwyck. Deze genoot van den Prins zeer vele beleefdheden; doch heulde in spijt daarvan met Verdugo. Later werd hij door Maurits op 't huis te Ruinen in hechtenis genomen en naar Deventer gevoerd. Van Reyd, 290, 291 Johan van Steenwyck behoorde ook tot de broederschap of gemeente van den Roggenstapel, te Deventer in 1592 opgerigt. Zie Revius 532-536.
331 Een escarpe of binnengrachtsboord is het talud van een gracht in een vesting dat aan de binnenzijde is gelegen. Het is in het algemeen steil en soms van een weermuur of revêtement voorzien. Aan de buitenzijde van de gracht vindt men het contrescarpe

‘t water uit de grachten. Op twee uren afstands, te *Emlicheim*, had Verdugo zich gelegerd, om *Koevorden* te ontzetten. Maurits zond driehonderd ruiters derwaarts, om hem tot eene schermutseling uit te lokken. De *Spanjaard* had echter geene ooren daarnaar. Middelerwijl had de Prins een’ boer gevangen, welke met brieven van Verdugo aan Van den Bergh belast was. Hieruit vernam Maurits des *Spanjaards* voornemen en wapende zich tegen eene verschalking van diens kant. In den nacht van den 8 en 9 September, vielen dan de *Spanjaarden*, door Verdugo in witte hemden uitgedoscht, op de loopgraven der belegeraars aan, onder den kreet: Victoria, victoria! De graaf Van Hohenlohe hielp Maurits den voorbarigen vijand verdrijven. Verdugo krijgslist mislukte. ‘s Anderendaags vond men 163 gesneuvelde *Spanjaarden* en 52 paarden op ‘t slagveld. Bovendien werden er nog 42 wagens met dooden en gekwetsten naar *Oldenzaal* gezonden. Maurits telde slechts 3 dooden en 7 gekwetsten; onder de laatsten was weder Graaf Willem van Nassau, die een hoewel niet gevaarlijk schot in de onderbuik bekwam.

Verovering

Verdugo gaf nogtans zijn voornemen niet op, om *Koevorden* te ontzetten. Ten tweeden male verscheen hij voor de vesting; doch alles liep rustig af. Immers de belegerden hadden intusschen hun verlangen tot kapitulatie te kennen gegeven. Verdugo vernam dit en trok zonder slag geleverd te hebben naar ‘t *hanoversche* stadje *Veldhausen*[332]. Den 12 September kwam ‘t verdrag van overgave tot stand.[333] Maurits stond aan de belegerden den vrijen aftogt toe, met brandende lont, slaande trom en vliegende vaandels. De krijgsvoorraad verbleef den overwinnaars. Deze vonden nog negen stukken geschuts op ‘t kasteel. ‘t Bevelhebberschap over haar werd door Maurits opgedragen aan Jkhr. Caspar van Ewsum van Nienoord;

332 ten zuiden van Coevorden.

333 Onder de afgevaardigden van Graaf Van den Bergh bevond zich ook Everhard van Ens.

‘t drostambt aan Jkhr. Hendrik de Vos van Steenwijk[334]. Maurits bleef met zijne legerbenden zoolang voor *Koevorden* liggen, tot dat hare vestingwerken weder in behoorlijken staat waren gebragt.[335] “Soo heeft dan Covorden de eere,” zegt Picardt, “dat men aldaer de Gespannioliseerde Snorckers[336] geleert heeft, dat die Spanjaerts niet onoverwinlick waren.”

Verdugo[337], ziende dat hij *Koevorden* niet konde herwinnen, poogde nu den toevoer van krijgs- en mondbeboeften derwaarts af te snijden. Ook dit gelukte hem niet. Hij begaf zich toen met zijn leger naar *Haren*, een dorp bij *Groningen*. Dit gebeurde in 1593. Middelerwijl gelukte ‘t Graaf Willem een konvooi van 400 proviandwagens, langs verschillende wegen en door krijgslisten, op den 9 Julij van dat jaar binnen *Koevorden* te brengen.[338] Voor de tweede maal gelukte hem dit, den 19 en 22 September[339], hoewel Verdugo daarvan verwittigd werd en hem niet ver van de stad overviel[340].

In Augustus belegerde graaf Willem van Nassau *Gramsbergen*, met zes stukken geschuts, nam ‘ t in[341] en, versterkte met den buit, dien hij daar maakte, de vesting *Koevorden*. Vervolgens rigtte hij zijn’ togt op ‘t slot te *Wedde*[342].

Verdugo, te vergeefs beproevende om met graaf Willem handgemeen te raken, trok wederom naar *Koevorden*, om ‘t in te sluiten. Te dien einde wierp hij rondom de vestingwerken

---

334 (Mr.) S. G(ratema), in *Dr. Volksalm*., 1842, bl. 91. Van wege de Algemeene Staten werd op de inneming van Steenwijk, Oldenzaal en Koevorden een zilveren en koperen gedenkpenning geslagen.

335 Van Meteren, XVI B., bl. 324, 325. Guicciardini, 286, *Hugo Grotii Annal,* Lib. II. 165 sqq. *Wilhelms en Maurits leven en bedrijf.* 100-103. Picardt, 230-237, 296, 297. Scriverius, *Holl. Zeel. ende Vr. Chronyck* 531. Van Reyd, IX B., 287-296. Van den Sande, 21. *Orlers, den nieuwen-vermeerden.Nassavschen Lauren-Crans*, (2e druk) bl. l38-l40. Van Kampen *verkorte Gesch. der Nederl.* I. 377.

336 snakkers, opgeblazen ego’s.

337 Van Reyd, 305.

338 Van Reyd, 317, 318.

339 Van Reyd, 329. Busscher, 61. *Krijgslisten en Regelen*, (Gron., 1752.)

340 Van Reyd, 320.

341 Eene anecdote deze spijziging betreffende vindt men *den Dr. volksalm*., 1839, bl. 112, ontleend aan Busscher, a. w. 114.

342 dorp in Oost-Groningen.

een' weg op, met horden van gevlochten rijshout; op denzelve legde hij drie of vier schansen aan, waaruit hij de wegen naar *Koevorden* kon bestrijken. De bezetting was echter van genoegzamen voorraad voorzien, om 't eenige maanden uit te houden[343].

Verdugo-zelf had met de ongemakken des saizoens ('t was in October,) op eene geweldige wijze te kampen. De schansen waren vuil en vochtig. Dit had invloed op de gezondheid zijner soldaten, en 't gevolg was, dat er dien winter ruim 2000 man stierven. Dit een en ander dwong den *spaanschen* veldoverste om met de rest zijner troepen naar *Oldenzaal* op te breken.[344]

Aanval op de Spaanschen

Naauwelijks had Verdugo zijn' aflogt bewerkstelligd, of graaf Willem maakte van de gelegenheid gebruik om Koevorden van nieuwen leeftogt te voorzien. De *Groningers*, der *spaansche* zijde toegedaan en in 't denkbeeld, dat Verdugo nog voor *Koevorden* lag, wilden ook dezen met het hunne ondersteunen. Te dien einde zonden zij een rijk konvooi derwaarts. Graaf Filips van Nassau vormde daarom 't plan, om hetzelve met 500 ruiters te overrompelen; doch, daar deze aanslag verraden wierd, vielen hem slechts 50 wagens in handen.[345] Verdugo daagde later weder op met versche krijgsbenden, ten getale van 3000 voetknechten en 1400 ruiters, en hield op nieuw *Koevorden* ingesloten.[346] Dit bewoog Prins Maurits om met

---

343 Picardt, die zeer vele hijzonderheden uit dit beleg op teekent, verhaalt, "dat de Soldaten alle daghen Rijsenbry aten." Bl. 239. Zie ook van Reyd, X B., 330.
Als Drosten van Koevorden in 1593 en 1594 komen voor Coenraad de Vos van Steenwijk en Jhr. Caspar van Ewsum, Zie Picardt, bl. 266, 301.
Deze laatste was ook tegenwoordig bij 't beleg van Steenwijk, in 1592. Van Reyd, IX B., 280.
Verdugo had in 1593 een' weg door 't moeras over Schoonebeek aangelegd van Ewsum verwoestte dien later geheel en al, brandde groote kuilen in 't veen, zoodat de doortogt daarover volstrekt onmogelijk werd. Zie Van Reyd, 319.
344 Busscher, 173.
345 Van Reyd, 330. Busscher, 334.
346 De Aartshertog Ernst zond hem uit Braband nog acht compagniën te

eene talrijke legermagt, bestaande uit 10.000 man voetvolk en 2000 ruiters, derwaarts te trekken, ten einde Verdugo te verjagen. Den 5 Mei 1594 verliet dit leger *Zwolle*, aangevoerd door Maurits, en de graven Willem, Filips en Jan van Nassau, Filips van Hohenlohe, Everhard van Solms en anderen.

Verdugo evenwel, berigt van de aannadering dezer krijgsmassa ontvangende, vond niet raadzaam derzelver aankomst af te wachten, maar brak den 6 Mei uit zijne verschansingen op, den weg inslaande naar *Denekamp*. Maurits verzorgde *Koevorden* nu ruimschoots[347], bedankte den kommandant Van Ewsum en de andere officieren voor hunne dapperheid, moed en beleid, en vertrok voorts naar *Groningen*[348].

Koevorden bij Overijssel

Voordat wij ons verhaal vervolgen, moeten wij hier nogmaals op 't jaar 1592 terugkomen. Terwijl Maurits voor *Koevorden* lag, zonden de Staten van *Overijssel* de heeren Ernst van Ittersum, Otto Roeck, Abel Hillebrants en Lambertus ter Cuylen tot hem met eenen brief, waarin zij den Prins 't regt herinnerden, dat zij en de drie hoofdsteden, *Deventer, Kampen*

---

paard. Picardt, 239, Van Reyd, 334, 342-346. Hiervan verliepen er velen, wegens de slechte betaling. Zie Busscher, 169.
Van Ewsum deed den belegeraars veel kwaads door zijne gedurige uitvallen, van Reyd, 34:9.

347 Van Meteren' XVII B., bl. 335-337. Picardt, 227- 23 9, 297. Grotius, 185, 186. Scriverius, 532, Maurits Leven en bedr., 111-113. Guicciardini, t. a. pl. Van Reyd, 354, 355. Van den Sande, Ned. Hist.,21.

348 Picardt, 239, 240. 't Volgende taldicht op 't ontzet van Koevorden vinden wij bij den schrijver van *Maurits' leven en bedrijf* opgeteekend, bl. 120:

CraChtiCh gheWeLt In 't VeLt Dee CoeVorDen VerfLuVWen
Door Protus feest; bevreest moest het de vijant schouwen.

De kapitale letters maken te zamen ' t jaartal 1592 uit.

11den September: Is 't Feest wegens St. Protus en Jacinthus Martelaars in de Kerk der H: Apostelen, en in St. Jan der Florentynen, alwaar hunne Reliquiën zyn.

en *Zwolle* op 't slot en de stad *Koevorden* bezaten. Nu hadden de Algemeene Staten, bij besluit van den 12 Julij 1592, bepaald, dat alle plaatsen, die veroverd werden, zouden blijven behooren tot dat gewest waarin zij gelegen waren, en gesteld werden onder 't bewind van derzelver staten en stadhouder. Der *Overijsselschen* verzoek kwam derhalve hierop neêr, dat *Koevorden* "mit wille ende raet deser *Lantschap* (d. i. van *Overijssel*), naer older gewoonten besat ende verseeckert" mogt worden. De brief was uit *Zwolle* gedaghtekend den 2 Augustus 1592 [349].

Prins Maurits antwoordde hierop eerst, dat "sulcke disputation[350] eigentlichen, alss 't selue casteel gewunnen sal sijn, by de hant genamen sal konnen worden."

Naderhand met Graaf Willem hierover geraadpleegd hebbende, merkte de Prins daarop aan, dat de *Friezen* zich een gelijk regt op *Koevorden* aanmatigden. Toen zonden de vier afgevaardigden Lambertus ter Cuylen, Burgemeester te *Zwolle*, uit hun midden naar *'s Hage*, om van de Algemeene Staten een bevelschrift te erlangen aan Maurits, opdat deze de Staten van *Overijssel* benevens de drie steden in hunne regten handhaafde[351].

Ter Cuylen reisde den 16 Augustus naar *'s Hage*, met eene "corte Deductie des goeden rechtens, ende wettigen titels, soo die Landtschap van Overyssel, ende besonder de drie Steden Deventer, Campen, ende Swolle, hebben op ten Huise, Borch ende Stadt *Coeverden*."[352] Om kort te gaan, men achtte al deze aanspraken van luttel waarde; want wij hebben hier boven gezien, dat, na de verovering der stad, Caspar van Ewsum, een *groningsch* edelman, tot Gouverneur van Koevorden werd benoemd; tevens werden er drie vaandels *Friezen* in bezetting gelegd[353]. De blijdschap over de overwinning werd hierdoor zeer getemperd[354].

---

349 Dumbar, *Anal*., II. 358-361.
350 het gesprek zal plaatsvinden nadat het kasteel veroverd is.
351 Uit een' brief van Otto Roeck aan de regering van Deventer, van 12 Augs. (O. S.) 1592, bij Dumbar, *Anal*. II. 361-363.
352 Zie dezelve bij Dumbar, l, l., 363-366.
353 Picardt, 236, Grotius, 168.
354 Van Reyd, IX B. 295' 305.

Goede staat van tegenweer & provincialisme

Doch, keeren wij tot ons verhaal terug! - Toen nu Koevorden weder onder 't Staatsch bewind was teruggebragt, was men er ijverig op bedacht om de stad in een' goeden staat van tegenweer te brengen. Aan haar oordeelde men te veel gelegen te zijn, omdat zij een bolwerk voor *Friesland, Groningen* en *Drenthe* was tegen den vijand. Daarom vermaande graaf Willem van Nassau[355] in 1596 de bewoners dier drie gewesten, om tot dat ontwerp de handen in een te slaan. De *Friezen* vooral juichten dit zeer toe. Men zond bouw- en krijgskundigen naar de plaats, om den grond in oogenschouw te nemen; men bragt verscheidene plannen op 't papier; men sprak van negen bolwerken, van eenige duizend treden "omhancx" (borstwering), van logementen voor 3000 man voetvolk en 500 ruiters; men beraamde de onkosten van 't een en ander op 200,000 gl., tot welke som de *Groningers* en *Ommelanders*, op aandrang der *Friezen*, ("die 't meest dreven als het meeste te verliesen, ende den stercsen buydel hebbende[356]") een derde, de *Drenthenaren* een veertiende gedeelte wilden bijdragen.

Er kwam echter een spaak in 't wiel, door de vraag, aan wie de bewaring der vesting zoude worden toevertrouwd? Hierover werd in 't breede getwist en onderhandeld. 't Provincialisme was oorzaak, dat men niet tot het uitvoeren der ontwerpen kwam en *Koevorden* vooreerst niet werd versterkt[357].

De rampzalige vrucht van dezen dwazen naijver was een inval, in 1597 door graaf Frederik van den Bergh in *Friesland* gedaan, waarbij vele menschen, paarden en koeijen werden weggevoerd en onderscheiden huizen verbrand[358]. Hierdoor bevroedde men dan eindelijk de dringende noodzaelijkheid, om den tijd niet langer met onnutte geschillen te laten verloopen en intusschen den vijand, ondanks zich-zelve, in de hand te werken. 't Gelukte ten laatste aan Graaf Willem

355 Hem werd den 24 Augs. 1596 voorloopig 't stadhouderschap over Drenthe opgedragen. Zie Picardt, 242, 243.
356 rijkste, meeste geld in de buidel.
357 Van Reyd, 427' 428. Picardt, 243.
358 Van Reyd, 470.

de gemoederen te bevredigen. In 't laatstgenoemde jaar ging men met ijver aan 't werk om de stad en 't kasteel beide te bevestigen. Der volharding gelukte 't eindelijk den zoo dikwijls begonnen' en zoo herhaaldelijk uitgestelden arbeid, in 1607 te voltooijen[359].

359 Picardt, 243, 297. Vervolg op E van Reyd, bl. 7. Prins Maurits dreef dit werk met kracht door. Zie van Meteren, 27e B., 539.

De dijkdoorbraak bij Coevorden. De ondergang van Bommen Berend.

NON CLAMOR SED AMOR SONAT IN AURE DEI

Niet het geschreeuw, maar de liefde klinkt in het oor van God.

Eigen druk. SIEMEN DIJKSTRA. Kleurenhoutsnede. Dec. 2017 - Feb. 2018
Naar de ets van ROMEYN DE HOOGHE (1645-1708).

Rampjaar 1672

1600 – 1700

Terwijl *Koevorden* alzoo door hare sterke wallen beschermd was tegen den vijand van buiten[360], en de kerkelijke geschillen, welke toenmaals een ander gedeelte des Vaderlands in rep en roer bragten, binnen hare muren de gemoederen niet vermogten te schokken[361], had men toch in hare veste oog en aandacht gespannen op eene andere twist, die minder bloedig dan op 't oorlogsveld gedurende eene lange reeks van jaren de partijen bezig hield en vele stroomen inkts deed vloeijen. *Drenthe* namelijk en *Overijssel* betwistten elkander 't bezit der stad en vrije heerlijkheid *Koevorden*. Wij bepalen ons bij eenige korte bijzonderheden, den oorsprong, voortgang én beslissing dier geschillen betreffende.

Voor zooveel wij, uit de originele bescheiden, hebben kunnen nagaan, moet de aanleiding dezer twisten gezocht worden in de

---

360 Picardt verhaalt nog van een' strooptogt door de Spanjaarden tot in den Koevorder mars gedaan, tijdens 't bevelhebberschap van Quirijn de Blaauw. Zie a. w. 297. Ook in 't vervolg op Van Reyd, bl. 10, Dit gebeurde in Julij 1606.

361 Revius verzekert dat de toenmalige predikanten van Koevorden, niet besmet met Arminius' ketterschen geest, de gezonde leer getrouw bleven. Zie a. w. 588. Ook Picardt, ten aanzien van Drenthe in 't algemeen. A. w. 246, 268. Tijdens de Synode van Dordrecht was Onias Boëti alhier predikant, die met Johannes Kuperus, Predikant te Gasselte, van wege Drenthe naar gezegde Synode was afgevaardigd en benoemd wierd onder de vertalers en herzieners van de Staten -overzetting des Bijbels. Dit geschiedde in de 13e zitting dier vergadering, den 26 November 1618. In de 14e evenwel verontschuldigden beide zich van die taak, "omdat de Nederlandtsche taele in hun landtschap niet wel bekend was."
Zie Brandt, *Hist. der Reform*., III, 54. Kist en Royaards, *Archief*, V. 119.

verpachting der zoogenaamde generale middelen[362], vallende op 't kasteel, 't vlek en de heerlijkheid *Koevorden*, voor den tijd van acht maanden, door den Drost en de Gedeputeerden van 't *Landschap*. Dit had plaats in Julij 1602. De regering van *Koevorden*, op grond dat die stad eene vrije heerlijkheid was en in geene deele van de Landschap afhing, had zich hiertegen verzet, terwijl daarover op den landdag 't gevoelen van Ridderschap en Eigenerfden werd ingeroepen, die in dezen, den 30 September 1603, een voor *Koevorden* ongunstig vonnis velden en de stads-regering tot stipte gehoorzaamheid aan ' t uitgevaardigde bevel vermaanden.

Die van *Koevorden* volhardden niettemin bij 't eenmaal genomen besluit en gaven hun voornemen te kennen zich bij de Staten-Generaal te beklagen. Later verplaatste zich de twist op een ander terrein; in 1609 immers hadden de Hoog-Mogenden te beslissen in een proces tusschen die van *Overijssel* en *Drenthe*, "belang ende het huisz en vlecke van *Coeverden*."

't Verschil over eene zekere sequestratie[363] werd, bij resolutie van den 28 November 1609, "tott profite van die Landschap *Drenthe*" afgedaan[364], terwijl tevens daarbij bepaald werd, dat de twistvoerende partijen, in 't begin van Januarij 1610, voor twee commissarissen van den Hoogen Raad van *Holland* zouden verschijnen, om ten aanzien der overige punten van bezwaar zich te verstaan en 't geschil te vereffenen.[365]

Te lang zou 't ons ophouden, als wij in nadere bijzonderheden wilden treden. Genoeg is 't, te zeggen, dat in Maart 1685 't pleit nog niet schijnt beslist te zijn; dat men telkens nieuwe

---

362 Zie deze, voor zoo verre latere tijden betreft, opgegeven in *Teg, St, v. Dr.*, 82 e, v.

363 Sequestratie, bylegginghe, over-gift, in bewaar-stellinge.

364 Zie hiervan iets aangehaald bij Joh. Van den Sande, *Ned. Hist*., 182. Coevorden hoorde vanaf dat moment bij die Landschap Drenthe.

365 In 1668, den 8/18 October, werd er tusschen de Staten van Drenthe en die van Overijssel een verdrag gesloten, om een einde te maken aan de geschillen, die er over de benoeming van de Drosten van Coevorden geduriglijk hadden plaats gehad, Welligt staat dit eenigermate in verband met het in den tekst vermelde, Zie daarover *D. Volksalm*.,1841, b. 127, 128.

punten van verdrag en bemiddeling op 't papier gebragt, besproken, aangenomen en weder verworpen heeft. Of men in *Assen* de zaak op de lange baan schoof, dan of de gemeente van *Koevorden* hare eischen te hoog stelde, - wij beoordeelen dit niet.

Zijn wij omtrent dit geschil nu reeds eenigzins uitvoeriger geweest, dan wel elders, 't moge ten bewijze verstrekken, dat wij de vermelde zaak niet geheel van belang ontbloot en haar eene opzettelijke en meer naauwkeurige behandeling en uiteenzetting waardig schatten. Trouwens, men zal 't ons ook niet euvel duiden, dat wij niet meer bijzonderheden betrekkelijk dit geschil aanteekenen, als men op 't oog houdt, dat daarover, zoo veel ons bewust is, geenerhande gedrukte oorkonden 't licht zien, en dat wij tot zulk een' arbeid een' oceaan van berookte en vermufte brieven en resolutien, in ouderwetsch schrift en kreupelen stijl, zouden moeten napluizen, - een arbeid, die in 't korte tijdsbestek eener vermaaks-reize voltooid noch van een drietal podagristen gevorderd kan worden.

De zeventiende eeuw scheen voor *Koevorden* zonder eenge luisterrijke gebeurtenis[366] voorbij te zullen gaan; 't jaar 1672

---

366 In 1600 trok Olivier van den Tempel, met 6 vaandelen ruiters en 8 keurbenden te voet door Koevorden naar Groningen, om de inwoners dier stad tot betaling der oorlogslasten te dwingen. Van Reyd, 607. Zie over Van den Tempel, onder anderen ook *Bijvoegs. op Kok's Vad. Wbk*, H-Z, 320. In 1605, den 31 Augs., kwam Prins Maurits met Graaf Willem nogmaals te Koevorden, om die plaats voor Spinola, die een' inval in Twenthe gedaan had, te dekken. Prins Maurits bragt daartoe 9000 man alhier bijeen. Grotius, 466, 467; *Verv. op Van Reyd*, bl. 6; Revius, 576, Picardt, 245, 297, Van den Sande, 41. Wagenaar, IX, 190. Van Meteren, 27C B., bl. 538, die nog 3000 ruiters daarbij voegt.

De beruchte Slatius werd in 1623 te dezer stede gevangen gehouden. Zie over hem o. a. Mr. L. O. G., in den *Dr. Volksalm*. 1838, bl. 184 e. v. Picardt, 248, Kist en Royaards, *Archief*, VII. 67, 68.

Toen Spinola in 1624 Breda met een beleg dreigde, zorgde Graaf Ernst Casimir ook voor eene goede bezetting binnen Koevorden. Hij zond den Overste-Luitenant Eyssinga met vijf kompagniën derwaarts, Zie Van den Sande, 107. De inname van Oldenzaal door Graaf Ernst Casimir in 1626 bevrijdde Drenthe van de strooptogten en gedurige invallen, die 't van de Spanjaarden had te verduren. *Verv.* op Van Reyd, 77.

In 1634 ontstond er eene twist over 't ambt van Kommandeur van

zou haar evenwel onvergankelijke glorie om de slapen vlechten.

Wie niet geheel vreemdeling is in de geschiedenis des Vaderlands, kent de aanleidingen[367], die *Engeland* en *Frankrijk*

Koevorden, bij den dood van Quirijn de Blaauw. Die daarover breedvoerig Van den Sande, 181, 182.

De Blaauw woonde den slagbij Nieuwpoort bij. Van Reyd, 627, *Maurits Leven en Bedrijf*, 196. Hij ligt in de kerk der Hervormden te Koevorden begraven.

In 1637 heerschte er alhier eene "seer felle Pest;" vele menschen werden daarvan 't slagtoffer, "overmits de Inwooners soo nae aen malkanderen woonen, en de Stadt doorgaens vol volcks gestopt is." Picardt, 297. Ook wordt er nog van een bezoek gewaagd, door Graaf Hendrik van Nassau, Stadhouder van Drenthe, in Mei 1640 te Koevorden afgelegd. Picardt, 298. Van den Sande, XV B. 214.

In 1639, den 26 Mei, stierf de Drost Caspar van Ewsum. Zie Picardt, 253. Over hem leest men nog hij den laatstaangehaalden schrijver, bl, 249. Van den Sande, 124. Busscher, 175, Ook hij voerde een vaandel voetvolk aan, in bij Nieuwpoort; zie *Maurits Lev. en Bedr.*, 197. Voorts was hij onder de gecommitteerden naar 't Hage, den 27 Octob. 1618 zitting en stem verzochten voor 't landschap Drenthe in de Staten-Generaal. Zie *Herstelde Leeuw*, 294.

In 1600 kreeg bij eene benoeming tot Gouverneur van Groningen, welke later weder ingetrokken is. Van Meteren, 22c B., 446.

Zijn opvolger in 't drostschap was Rudolf van Echten, die den 20 Nov. 1643 overleed en den 19 Dec. daaraanvolgend werd opgevolgd door Rutger van den Boetzelaar. Zie Picardt, 266, 254, 255. Kok, *Vaderl. Wbk.*, VII. 651, 652.

367 De Hollandse Oorlog (1672-1679) of de Frans-Nederlandse Oorlog begon toen Frankrijk de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden binnenviel wegens zijn (Frankrijks) streven naar natuurlijke grenzen. De Republiek schitterde in de Hollandse beginfase (1672-1674) van de strijd toen ze de Franse en Engelse vloten afweerde in de Derde Engelse Zeeoorlog, en uiteindelijk de Franse, Keulse en Münsterse inval terugsloeg. Toch was 1672 een Rampjaar, omdat de kosten van de militaire verrichtingen mede de Gouden Eeuw beëindigden. Lodewijk XIV van Frankrijk keerde zich tegen de Zuidelijke Nederlanden en paste er vanaf 1673 de tactiek van de verschroeide aarde toe. In de afleidingsfase (1674-1676) begon Engeland Frankrijk te opponeren, terwijl de keizer en Brandenburg-Pruisen de Fransen bestookten in de Elzas, waarop Lodewijk XIV afleidingen creëerde door Siciliës opstand tegen Spanje te steunen en door Zweden Brandenburg te laten aanvallen, waarop de Schoonse Oorlog van Denemarken tegen Zweden volgde.

Pas in de slotfase (1677-1678) boekten Frankrijk en Zweden opnieuw zeges, waardoor Lodewijk XIV de oorlog kon afsluiten met gebiedswinst in de Franche-Comté, in de Zuidelijke Nederlanden en de Cariben. De Vrede

bewogen, om, in verbond met *Munster* en *Keulen*, aan den *Staat der Vereenigde Nederlanden* den oorlog te verklaren[368].

Bommen Berend

‘ t Was de Bisschop van *Munster*, Christoffel Bernard van Galen [369] - een man, in wien meer de geest des oorlogsgods dan de kinderlijke zin en vroomheid eens dienaars des Evangelies huisde, - aan wien ‘t was opgedragen de Noordelijke gewesten van onzen Staat te bestoken en van wien Antonides zoo schoon als krachtvol zingt[370]:

En Munster rukte alrêe,
Doch onder ‘t masker van erfnabuurschap en vrêe,
Gelijk een kuikendief,[371] door ‘t omgewroete Drente,
Ten platte landen in van Groeningen en Twente,
Ontheisterende met een zaemgedrieschten hoop,
Het schuim van Oostenrijk, wat zijn verwaten loop
Niet stuiten kon.

Koevorden lag ‘ t eerst aan de beurt, - eene belangrijke plaats[372], “met recht gekeurt ouder d’ onwinnelijkste sterkten,

---

van Nijmegen van Frankrijk met de Republiek (augustus 1678), met Spanje (september 1678) en met Zweden en de keizer van Duitsland (februari 1679) en de Vrede van Saint-Germain tussen Frankrijk en Brandenburg-Pruisen (juni 1679) sloten de Hollandse Oorlog af.

368 Zie belangrijke bijdragen tot de geschiedenis van ‘t jaar 1672 in den *Dr. Volksalm*., 1839-1842.

369 Cf. *Mart. Tympii Catal. episc. Monaster.*, in Matthaei *Anal*., V. 192, 193. Christoph Bernhard Freiherr von Galen, sinds 1650 bisschop van Münster en in 1663 abt van de Abdij van Corvey, was een bekend Duits krijgsheer die tweemaal de Nederlanden binnenviel: in 1665 en in het Rampjaar 1672.

370 *Rellone den bant*, (Uitg, v. Bilderdijk) I. 143.
Gedichten. Deel 2(1685)–Joannis Antonides van der Goes.
Bellone aen Bant, Of vrede tusschen Brittanje, en de Vereenigde Nederlanden. Heel lang gedicht. dbnl.org

371 Naar de vogel Kiekendief.

372 Van hoeveel belang de Ridder William Temple deze vesting beschouwde, kan men nagaan uit zijne redeneringen over de middelen, die men had behooren in ‘t werk te stellen, de zeven gewesten tegen Frankrijk en Munster te beschermen. Daartoe was noodig geweest, zegt bij, »drie

niet min door konst als gelegendheid, op den gantschen aerdboodem," - de sleutel tot geheel *Drenthe, Friesland* en *Groningen*. Den 4 Julij verscheen de Bisschop met zijn leger, 20 à 30.000 man sterk, voor de poorten der vesting, – en zeven dagen later werd zij, na hevig beschoten te zijn, bij kapitulatie aan hem overgegeven, - eene omstandigheid, welke niet alleen moet geweten worden aan de verwaarloosden toestand der plaats, maar vooral aan de lafhartigheid der bezetting.
Beklagelijk inderdaad is 't, te lezen hoe de kommandant Wigbold van Broersma[373], - berucht door 't verraad, dat hij later aan de zaak der *Staatschen* pleegde, - de vestingwerken had laten vervallen en de middelen tot verdediging derzelve verwaarloosd.

Dit was de reden ook waarom de Kolonel Joan van Burum[374] aarselde, ja zelfs weigerde 't bevel over de vesting te aanvaarden, toen de Staten-Generaal hem den 28 Mei 1672 als opvolger benoemden van Van Broersma,[375] dien men wantrouwde en naar 's Prinsen leger aan den *Yssel* verplaatste. En toen nu Van Burum zich eindelijk zijne benoeming moest laten welgevallen, stelde hij de plaats, zoo veel als 't tijdsbestek van tien of twaalf dagen dit toeliet, in beteren staat van tegenweer,

---

buytenwercken behouden te hebben om te maintineren -- - dese soud en geweest zijn Maestricht, Wesel en Coeverden." Dan had men al zijne krijgsbenden in deze steden hebben moeten zamentrekken, "in voegen dat men de selve veel eer als veldt- legers dan guarnisoenen gelaten hadde: te weten, 8000 mannen voetvolk, en 2000 ryuters binnen Maestricht, soo veel ook in Wesel, en half soo veel in Coeverden, indien de plaets daer groot genoeg toe ware; soo niet, dan mogten sy een veldtleger geformeert, en met wat grooter getal gesterkt hebben op de naeste passagie of deurtocht in Vriesland en Groeningen. Zie Temple, *Histor. Gedenkschr.* I. (2e druk, Amst. 1693) bl. 265-267.

373 Zie over hem Kok, *Vadl. Wbk*, op 't woord. De Bisschop benoemde hem later weder tot kommandeur van Koevorden. Zijn voorganger in ' t opperbevel was Balthazar van Byma, welke deze betrekking bekleedde van 1646 tot den 16 Julij 165, Picardt, 301,302.

374 In Picardts tijd was hij hopman over eene kompagnie voetvolk te Koevorden. Zie Picardt, a. w. 302.

375 Over de straf, welke Van Broersma ontving zie men L. van den Bosch, *Toon. des Oorl.*, II, 243.

zorgde voor krijgs- en mondbehoeften en deed aan de Staten van *Friesland* en *Stad-en-Lande* dringende aanvraag om versterking van 't garnizoen, - hoewel die onbeantwoord bleef. Van Burum gedroeg zich, gedurende 't beleg, als een moedig krijgsman. Even als vele andere zijner officieren, bleef hij zich tot het uiterste tegen de overgave of eene kapitulatie verzetten. Ook de predikant Michorius was ijverig waakzaam om den moed der bezetting en burgerij wakker te houden en aan te vuren. Tot straf daarvoor moest hij, hoewel krank liggende, op last van den Bisschop binnen vierentwintig uren de stad ruimen. Immers werd het hem tot schuld toegerekend, dat hij, "de militie al te seer uyt de Bijbel gesterkt had[376]."[377]

Klein Kandia

Nu meester van *Koevorden* zijnde, 't welk hij schertsenderwijze zijn "klein *Kandia*" noemde, haastte Van Galen zich 't nog meer te versterken, de contrescarpen met wachthuizen te bezetten en met palissaden te omsingelen. Daarenboven legde hij, tot grooten overlast der burgerij, een zwaar garnizoen in de vesting. Niet lang evenwel mogt Van Galen zich in 't bezit van

---

376 L. van den Bosch, *Tooneel des Oorlogs*, II. 233-236. Mr. P. Valkenier, *'t Verwerd Europa*, 601-618, 908, 909. *Franse, Engelse, Keulse, Munsterse en Nederlandse Oorloge*, (2e druk, Amst. 1673) bl. 210-213. A. Montanus, *Leven en bedrijf van Wilhelm Hendrik* bl. 359-370. Kok) *Vad. Wbk*., X. 414, 415. Wagenaar, XIV. 129, 130. P Schriverius, *Holl., Zeel, ende Vr. Chron*., bl. 676, 677. o. n. Depping, *Gesch. v. d. Oorl. der Munst, en Keulschen*, enz., bl. 89-93.

377 Ik lees dit als: Veel bidden en weinig vechten. Via dbnl.org
Mchgorius (Johannes), geb. te Deventer in 1638, overl. 1 Nov. 1693, liet zich 20 April 1656 inschrijven als student aan de hoogeschool te Groningen, en was van 1 Sept. 1670 tot zijn dood predikant te Coevorden. Hij was op de classis te Sleen den 7. Oct. 1672 niet tegenwoordig, omdat hem, alhoewel ziek, bij het overgaan van Coevorden van den bisschop gelast was binnen 24 uren te vertrekken, omdat 'hij de militie al te seer uyt de Bijbel gesterkt had'. Hij hield een lijkrede op Carel Rabenhaupt, die hij in het licht gaf met een beschrijving van diens leven en bedrijven, getiteld: De ware troostgrond der gelovige zielen (Amst. 1675).
Zie: T.A. Romein, De Herv. predikanten van Drenthe (Gron. 1861), 255.
Wumkes *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Deel 10(1937)–P.J. Blok, P.C. Molhuysen

zijn klein *Kandia* verheugen. 't Was de schoolonderwijzer van *Koevorden*, Meyndert Minnes van der Thynen, in wien 't denkbeeld opkwam en rijpte, na daarover met den Luitenant-Generaal en Gouverneur van *Groningen* en *Ommelanden*, Karel Rabenhaupt, baron *van Sucha*, onderhandeld te hebben, om de vesting bij verrassing op den munsterschen Prelaat te overmeesteren. 't Stoute plan werd in den nacht van 29/30 December N. S. van hetzelfde jaar (1672), ten uitvoer gebragt, en *Koevorden* was weder voor de Staatschen gewonnen[378].

De Generaal Rabenhaupt werd tot belooning van dit feit aangesteld tot Drost van *Drenthe* en Gouverneur van *Koevorden*[379], Aan den Luitenant-Kolonel Frederik van Eybergen, die een werkzaam aandeel aan de verovering had, werd 't kommando der vesting en aan Van der Thynen 't opzigt over 's Lands magazijnen, opgedragen[380]. De blijdschap

378 Met voordacht zijn wij in 't vermelden dezer verrassing zoo beknopt mogelijk, omdat er reeds zoo veel over dit feit is geschreven. Wie er meer over verlangt te lezen, raadplege de volgende werken: Valkenier, a, w., bl. 845-852. *Copye van Brieven*, enz., achter Valkenier, bl. 162-164. A. v. H., in den *Dr. Volksalm*., 1837, bl. 43-66. Montanus, a. w. 627-637- *Franse, Eng., enz. Oorlog*e, 332-336. Wagenaar, XIV. 239, 240. Scriverius, a. w. 708. Busscher, III, 266, Kok, X. 416-418, N. G. van Kampen, *Verk. Ges. d. Ned.* II. 76. Depping, 154-161. Mr. T. P. Tresling, in den *Gron, volksalm*., 1837, bl. 5. Mr. J. Scheltema, in *Gesch. en Letterk. Mglwk*., II D. II St, deelt Van der Thynen's dagverhaal van 't gebeurde mede.

379 Deze, eenigzins wederregtelijke, benoeming leverde stof tot moeijelijkheden tusschen Rabenhaupt, de Staten van Drenthe en Hendrik Munster Wilhelm van Bernsaw, Heer van Ruinen, enz., die vroeger door Ridderschap en Eigenerfden met het kasteleinschap van Koevorden en 't drostambt van Drenthe was bekleed en, bij de nadering der Munsterschen, den zetel van zijn gebied naar Groningen had overgebragt. Zie hierover den *Dr. Volksalm*., 1841, bl. 128-130. Den 13 Maart 1671 was te Assen op den Landdag de Instructie voor de Drosten van Koevorden en Drenthe vastgesteld. *Zie Teg. St. v. Dr*, 233.

Zie over Rabenhaupt verder: *Joa. Michorius, de ware troostgrond der gelov, zielen*, enz. en Mr. T. P, Tresling, in den *Gron. Volksalm*., 1837, bl, 148 e. v.

380 Van der Thynen was den 29 Junij 1670 te Koevorden als koster en schoolmeester beroepen. Zie *D. Volksalm*. 1839. bl. 211-213.

Den 21 Februarij 1675 werd hij tot stads-ontvanger en 's daags daarna tot Burgemeester aangesteld. Deze waardigheid bekleedde hij later zeer dikwijls;

over 't innemen van *Koevorden* was uitermate. In *Amsterdam* vond de tijding daarvan eerst geen geloof, zoo wonderbaar scheen 't feit te zijn. Men sloeg daar een' gedenkpenning[381], terwijl de Hoog-Mogenden eenen algemeenen dankdag door 't geheele land verordenden (op 22 Jan. en 2 Febr 1673) om den Hemel voor 't gelukken van 't schrander en onverschrokken plan te loven en zijne vreugde daarover aan den dag te leggen. Te *Koevorden*-zelf bleef men nog jaarlijks, tot in 1772, 't ontzet feestelijk gedenken[382], VONDEL vervaardigde op de gebeurlenis

---

hij komt als zoodanig nog voor in 1706. Hij moet een' onverschrokken geest en veel liefde tot regtvaardigheid bezeten hebben en een man van standvastige beginselen geweest zijn. Hiervan nog dit voor beeld! In 1694 werd door den Drost E. A. van Pallandt tot vervulling der tweede predikantsplaats bij de Hervormden te Koevorden benoemd Do(minee) Petrus Reijners. De stad integendeel meenende' dat het collatieregt haar toekwam, protesteerde tegen 't beroep van den Drost. Van der Thynen en zijne ambtgenooten Ipo Sassema en W. Waldrick, waren van gelijke gevoelens en gaven dit ook ondubbelzinnig in een' brief aan Van Pallandt te kennen. "Wij vinden ons verpligt," schrijven zij, "om volgens onsen gedaenen Eedt de Stadts privelegien soo veel als ons doenlijck is, te helpen maintineren, en handthaeven." Daar zij nu, door hun eigen gevoelen op te offeren en met den Drost ééne lijn te trekken, de burgerij niet alleen verbitteren, maar hunnen eed zouden schenden, verkozen zij liever hunne burgermeesterlijke waardigheid neder te leggen en verzochten zuij van Van Pallandt ontslagen te mogen worden van hunne dienst en eed. Deze bewilligde in hun verzoek den 28 Julij. Van der Thynen overleed 17 Feb. 1707.

Zie nog een' brief van de Staten van Groningen aan de Staten-Generaal, enz., strekkende tot aanbeveling van Van der Thynen en belooning zijner verdiensten, Genoemde brief is meedeeld door Mr. Tresling, in den Gron. Volksalm., 1841, bl. 196.

381 Van een' anderen, ook op 't ontzet van Koevorden betrekkelijk, deelt Prof. J. Baert de la Faille eene beschrijving in den *Gron. Volksalm*., 1838, bl. 166-168.

382 Zie *Dr. volksalm*., 1840, bl. 166-174. Die dag werd ook Godsdienstig gevierd en daarop hooge prijs gesteld, blijkens 't volgende extract uit 't kerkeraadsprotokol der Hervormde gemeente: "Weder kerck-raet gehouden den 13 Junij, Anno 1683. 7. "Verhaelt oock D. Michorius, dat van sijn Eerw: in Synodo voorgestelt is, of het niet billick waer, dat den danckdach, van het overgaen van Coëvorden, neffens ons, oock in de gansche lantschap van Drenthe, behoorde gehouden te worden, als synde een sake, daer de Heele Lantschap aen geleegen waer, Waer op beslooten is, van de Eerw: Synodo, alsoo het een billick versoeek waer, dat het soude geschieden alle jaer in

't volgende vierregelig gedichtje:

De raven roepen, kras kras[383],
Maer Ravenshooft roept luiden.
Men laet' de klokken luiden:
Daer helpt noch sterkte noch moeras.

Wat menschen beraamden, bragt God tot stand

Kwalijk verkropte *Munsters* kerkvoogd den slag, dien Van der Thynen en Rabenhaupt hem door 't verrassen van *Koevorden* hadden toegebragt. Hij stelde derhalve alles in 't werk om de belangrijke vesting weder te bemagtigen. Te dien einde liet hij van 't huis te *Gramsbergen*[384] een dijk rondom *Koevorden* opwerpen, waardoor het water dermate werd opgestuwd, dat de straten der stad zelfs overstroomd wierden, en de inwoners genoodzaakt waren naar de zolders hunner woningen te verhuizen[385]. Om de zoo veeg benaauwde vesting te ontzetten, trok Rabenhaupt in de laatste dagen van September 1673 van *Groningen* derwaarts, vergezeld van talrijke voet- en ruiterbenden, om, zoo mogelijk de sterke bezettingen der Bisschoppelijken, die den dijk en twee[386] daarop geplaatste schansen bewaakten, terug te slaan, den dijk-zelve door te steken en alzoo *Koevorden* te ontzetten.

Wat menschen beraamden, bragt God tot stand.

Op den 1 October verhief zich uit het Noord-Oosten een geweldige storm, die 't water met zulk eene kracht tegen den dijk aanperste, dat deze daarvoor op drie plaatsen bezweek.

---

dese Lantschap, en dat op den 20 December, en dat Haer edele mog, daer van jaerlickx een aenschriving souden doen."

383 't Latijnsche *cras*, morgen.

384 Den 15 Mei 1673 had de munstersche Overste Ransdorf daaruit de bezetting van Koevorden, sterk 36 man en aangevoerd door den dapperen zeventienjarigen vaandrig Gerrit van Riemsdijk, verdreven. Zie *Fr., Eng., K., Munst, en Ned. Oorl.*, 518. Wagenaar, XIV. 284, 285. P. C. Molhuyzen, in *Overijss. Alm. v. O. en L.*, 1836, bl. 74-77.

385 De uitvoering van dit werk was opgedragen aan den in Van Galens dienst staanden deenschen ingenieur Petrus Pictorius. Zie Depping, 196.

386 Anderen zeggen zes. Zie Depping, 200.

De schans, *Spijt-Koevorden* geheten, werd weggespoeld. Meer dan 500 menschen[387], zoowel arbeiders als soldaten, vonden in de golven hun graf[388].

Alzoo getuchtigd haastte de Bisschop zich met zijne krijgslieden naar zijne hoofdstad terug te keeren. Dit was ook de laatste beproeving, welke *Koevorden* tot op onzen leeftijd had door te staan [389].

---

387 Kok, a. w. X. 419, geeft een getal van 1400 op, Volg. Sylvius, verv, op Aitzema, 676.

388 *Vervolg der Franse, Eng., Keulse, Munst. en Nederl. Oorloge*, 106-108. Valkenier, II. 372-389, 580-585. Wagenaar, XIV. 285. Kok, t. a. pl. Depping, 196-206, 212-215.

389 Rabenhaupt stierf in 1675, en Van Bernsaw in 1680, Den 19 Januarij 1681 werd Johan van Welvelde door de Staten van Drenthe tot opvolger van Van Bernsaw, en den 27 dier maand, door de Staten-Generaal, Elbert Anthon van Pallandt tot Drost van Koevorden benoemd, De laatste bleef intusschen zijne waardigheid behouden tot aan zijn' dood, in 1701. Zie *Dr, Volksalm*., 1841, bl. 130-132, van Pallandt werd opgevolgd door Roelof van Echten tot Echten en Echtens-Hoogeveen; deze in 1735 of 1736 door Nicolaas Harm Echten van Dongen, heer tot Entingen, overl. den 10 Oct. 1742. Na hem werden met het drostambt bekleed C, van Dongen tot de Klenke en Alexander Carel baron Van Heiden en na dezen Sigismund Pierre Alexander, graaf Van Heiden. Zie *Teg. St. v, Dr*., 66. *Dr. Volksalm*., 1842, bl. 212.

Doortogten

1700 – 1800

Nog armer dan de zeventiende is de achttiende eeuw in gebeurtenissen van eenige beteekenis deze stad betreffende[390]. Zij zal wel een behoorlijk aandeel hebben genomen in de staatkundige bewegingen, die in Mei 1748, ter zake der

---

390) In 1680 vormde men 't ontwerp om Koevorden, welks vijfhoekige wallen zich in een' zwakken toestand bevonden, met sterke buitenwerken te omringen. Menno van Coehoorn werd met deze taak belast, onder voorwaarde, dat hij den vijfhoekzijdigen vorm zoude behouden. De nijd berokkende den beroemden man velerlei onaangenaamheden, waaraan 't moet toegeschreven worden, dat zijn plan en dat van een' ander' ingenieur Louis Paen, ook daartoe door de Staten aangezet, in de uitvoering vertraagd werd. Na eenigen strijd tusschen de beide vestingbouwkundigen bragt Coehoorn eindelijk de bevestiging der stad op een' zevenhoek tot stand. Zie J. G. W. Merkes, *Memorie van Menno baron Van Coehoorn*, bl. 32, 33, 37. Dit had plaats in 1682, volg. Kok, a, w. bl. 419, 420 en *Dr. Volksalm*., 1837, bl. 53. -Merkes, a. w., bl. 106, zegt: "Het ware inderdaad voor ieder Rijk te wensechen geweest, dat alle vestingen welke elders te dier tijd zijn gebouwd, zoo weinig gebreken in zich bevatteden, als die van Bergen-op-Zoom, Manheim, Coevorden, enz."
Van Coehoorn, in 1698 met eene inspectie-reis langs de vestigingen des lands van wege de Staten belast, maakt in zijn rapport dienaangaande van Koevorden in dezer voege melding: "Daar ik mijne affaires te Groningen hadde verrigt, zoude ik tot nakoming van opgemelde UEDM {Uwe Edele Den Majesteit; aanspreektitel} resolutie, - wel getransporteerd hebben naar Coevorden, maar onderweeg en verneemende dat de stads avenuen, zeer verre onder water lagen, zoo hebbe ik geoordeeld, dat vermits het zeer hooge water, ik aldaar aan UEDM orders niet konde voldoen resolveerde derhalve mijne reize door de Drenthe voort te zetten naar Zwolle alwaar ik den 3e maart des avonds ben gearriveerd." Merkes, a. w. 123.
Uit een eigenhandig schrijven van Coehoorn zou men kunnen opmaken, dat de bovengenoemde bevestiging van Koevorden eerst in 1698 werd ondernomen. Zie Merkes, a. w., bl. 131, 132, noot.

erfelijkheid van 't Stadhouderschap in de vrouwelijke en mannelijke linie, 't landschap *Drenthe* beroerden[391], zoo ook in de Godsdienstige geschillen van 1751[392]; doch voor 't overige vinden wij niets, wat ons eene bijzondere vermelding waardig dunkt. In de laatste jaren der achttiende eeuw hadden er, gelijk overal, vele doortogten plaats van vreemde krijgsbenden. Maar ook dit is verre van zeer belangrijk te zijn[393].

---

391 Zie. *Dr. volksalm.*, 1840, bl. 59, 60. Wagenaar, XX. 207, 208. *Teg. St. v. Dr.,* bl. 56.

392 Wagenaar, XX. 380, 381.

393 Zie C. van der Aa, *Gesch. v. d. Oorlog*, III. 23. Over Koevordens plaatselijken toestand dier dagen leze men 't aangehaalde artikel bij Kok, X. t. a. pl. Den 22 Maart 1791 werd het Drenthsche landregt hier ingevoerd. Weleer was er dat van Overijssel in zwang. Zie *Teg. St. v. Dr.*, 216-220, en Magnin, G. O. III, 180, 181. 't Doortrekken dier onderscheidene troepen kwam de stad, van de jaren 1795 tot 1800, te staan op eene som van 27,632 Gl. ll St. 7 D.

Napoleon

1800 – 1845

Er rest ons derhalve niets meer[394], dan kortelijk 't zoogenaamde beleg van 1813-1814 ('t was eigenlijk meer eene blokade,) te vermelden. Den *franschen* kommandant, J. David, was 't bevel over de vesting opgedragen, die op den 12 November 1813, in naam van den *russischen* keizer werd opgeëischt. 's Anderdaags werd dit, na weigering, herhaald, in naam van den Kroonprins van *Zweden*. 't Weigerend antwoord werd, den 14, naar *Esschenbrugge* gezonden, vanwaar evenwel de vijand reeds naar *Hardenbergh* was geweken.

Er was voor een' toereikenden voorraad van mondbehoeften en verdedigingsmiddelen gezorgd. 't Garnizoen was evenwel zeer gebrekkig. Nu werden de bruggen in de omstreken der vesting afgebroken, 't geboomte omgehakt, de huizen aldaar gesloopt, de schutterij ontwapend, den burgers aangezegd, dat wie zich niet voor tien maanden van leeftogt konde voorzien, de stad moest verlaten, en overigens al datgene bewerkstelligd, wat men in staat van beleg pleegt op 't oog te houden.[395] De toestand der ingezetenen was niet aangenaam. Aan de strengheid eens fieren bevelhebbers prijs gegeven, die hen op straffe van lijfsdwang 8000 gld. afperste, welke nimmer terug gegeven

394 Den 11 Febr, 1809 bezocht Koning Lodewyk Napoleon de stad. Koevorden en begiftigde 't weeshuis der Hervormden met een geschenk van 1000 Gl.

395 Koning Willem II, toen Kroonprins, is in den tijd dezer blokade, van Hardenbergh komende, over de buurtschap De Ballast en de Loo naar Dalen, te paard op een kanonschot afstands, de vesting langs gereden. Zijn vorstelijk persoon, door den witten vederbos verraden, is toen nog 't wit (in het gezicht; doelwit-afstand) geweest van eenige musketschoten uit de vesting.

werden, - bij een' uiterst harden winter, die zeer vele behoeften te weeg bragt, was 't niet te verwonderen, dat men reikhalzend naar 't ontzet door de Verbonden Mogendheden uitzag[396].

Die dag brak aan op den 3 Mei 1814, toen zich vóór de *friesche* poort een overste der *Franschen*, met de kleuren der Bourbons versierd, aanmeldde. Hij bragt het berigt van Napoleons afstand en der komst van Lodewyk XVIII op den troon van *Frankrijk*. Kort daarna volgden hem de *hollandsche* kolonels Van der Capellen en Queysen tot nadere regeling der overgave. Op den 7 dier maand trok het *fransche* garnizoen met drie stukken geschut uit de vesting; de *Hollanders* bezetteden de militaire posten; *Koevorden* was, na eene blokade van zes maanden, weder vrijen verademde van de dagen des kwaads, onder den zachten scepter van een' nationalen vorst[397].

Sedert dien tijd heeft *Koevorden* niet weder in de rampen des oorlogs gedeeld. 't Kanon heeft zich niet weder binnen hare muren of in derzelver onmiddelijke nabijheid doen hooren; geen vijandelijk heir is sints meer tegen hare wallen in aantogt geweest; want, de storm, waarmede in den winter van 1830-1831 de *twenthsche* landlieden haar bedreigden, behoort zeker tot de *Don-Quixotiades*, waaraan dat tijdperk zoo bijzonder rijk is.

---

396 In Vledder schreef Lesturgeon Koevordens verlossing in 1814, herdacht in 1864.144 Ondanks hetfeit dat Napoleon in 1813 bij Leipzig verslagen was, weigerde de Franse commandant, die met zijn troepen in Coevorden in garnizoen lag, zich over te geven of de vesting te verlaten. De stadsbevolking en de wijde omtrek moesten intussen de leeftocht voor de Franse bezetters opbrengen. Lesturgeon spreekt van 'onrecht, geweld, druk, intimidatie, willekeur, harde hand'. Er was gedwongen inkwartiering. In de felkoude winter moesten de bewoners de grachten onder dwang 'uitijzen'. Lesturgeon baseert zich op schriftelijke stukken, maar ook op mondelinge mededelingen en herinneringen. Het geheel krijgt daardoor een zekere levendigheid. In zijn jonge jaren moet hij veel verhalen over de verschrikkingen hebben gehoord. In zijn verbeelding zal hij er bij zijn geweest. In 1814 tenslotte verliet het gehate Franse garnizoen van ruim 700 man en drie stukken veldgeschut het stadje en konden de bewoners opgelucht feest vieren. C van Dijk. A.L. Lesturgeon. 1995.

397 J. Konynenburg, *Nationaal gedenkboek der hernieuwde Unie*, bl. 347-353. Mr. H. Bosscha, *Gesch. der Staats. Omwentel. in Nederland in: 1813*, III St. P. Kramer, *Beschr. V. d. in belegstelling, blokade en evacuatie der vest. Coevorden*, Zwolle, 1814. A.J. Lastdrager, *Gedenkstuk v. Ned. Verloss.*, II. 51,69.

Slot

Wij zijn derhalve hier tot het einde van ons geschiedkundig overzigt genaderd en er zullen waarschijnlijk weinige lezers wezen, die ons niet dankbaar zijn, dat wij ons verhaal zoo hebben bekort, als wij't hier en daar ten hunnen genoegen deden. Ons doel was een eenigzins volledig resumé der geschiedenis van eene der merkwaardigste vestingen onzes lands te leveren; voorbedachtelijk gaven wij telkens aan den voet der bladzijden de bronnen op, waaruit wij putteden, om voor anderen, wie 't gelusten moge, een' uitvoeriger arbeid te vergemakkelijken.

En wie er nog 't nut van een geschiedkundig relaas betwijfele, voor dien schrijven wij 't volgende couplet af uit een Eer-dicht aen Emmanuel van Meteren[398], van Jacobus Viverius[399], waarmede wij dan ook tevens dit tweede hoofdstuk besluiten.

---

398 [Meteren, Emanuel van], zoon van Jacob Cornelisz. en Ottilia Ortel, geb. te Antwerpen in 1535, gest. te Londen 18 April 1612. Met zijn vader ging hij in 1550 naar Londen, waar hij op een koopmanskantoor werd geplaatst. Hij bleef sedert in Londen wonen, waar hij zijn zaken dreef. Van tijd tot tijd kwam hij over naar Antwerpen, waar hij 2 Mei 1575 werd aangehouden onder verdenking van verstandhouding met de rebellen. Van Meteren had van ouds veel belangstelling voor de geschiedenis van den tijd, waarin hij leefde. Hij verzamelde zeer veel documenten en gegevens, die hij in 1583 op aanraden van Ortelius tot een geschiedkundig verhaal begon om te werken.
Het werk van van Meteren behoort nog altijd tot de belangrijkste bronnen voor de geschiedenis van onzen opstand tegen Spanje. De schrijver heeft zeer veel documenten weten te verzamelen, die voor zijn geschiedenis dienstig waren; ook van leden der regeering en andere invloedrijke personen ontving hij stukken. Ook uit oudere auteurs, Pontus Heuterus, Bor en anderen, heeft hij met verstand zeer veel geput. Hij heeft een voorzichtige kritiek toegepast. In zijn voorrede zegt hij, dat hij veel dienst heeft gehad van de mededeelingen en verhalen van personen van beide partijen; hij was zoo in de gelegenheid hun berichten met elkander te vergelijken en koos dan in den regel het bericht, 'tgeen hem dacht met de minste passie geschreven te zijn' en dus het meest met de waarheid te stroken.
https://dbnl.org/tekst/molh003nieu07_01/molh003nieu07_01_1544.php
399 Jakob van de Vivere, geboren te Gent, ten jare 1572.

History is een Kerck, daermen hoort stadigh preken,
De Heyl'ghe Godes-vrucht. Hier is Troost, hier is straf:
Troost voor de vroome li'en, voor boose li'en het wreken:
Het leven voor de Goe': maer voor de Quae' het Graf.
Hier door ontvunckt in 't Hert de Liefde Godes krachtich:
De Hope werpt om hoogh, den Ancker door de Lucht: 't
Gheloove omhelst God, die onsen is ghedachtich:
De Tonghe lovet God, het Herte naer God sucht.
O groot History kracht! o Heunigh! o Sucaden!
O Lusthof! Paradijs! o Hemel Heyligh-bly!
lck blijve in dees Kerck! Een ander magh u daden
Vertellen wijdt en breedt: Dit is ghenoegh voor my!

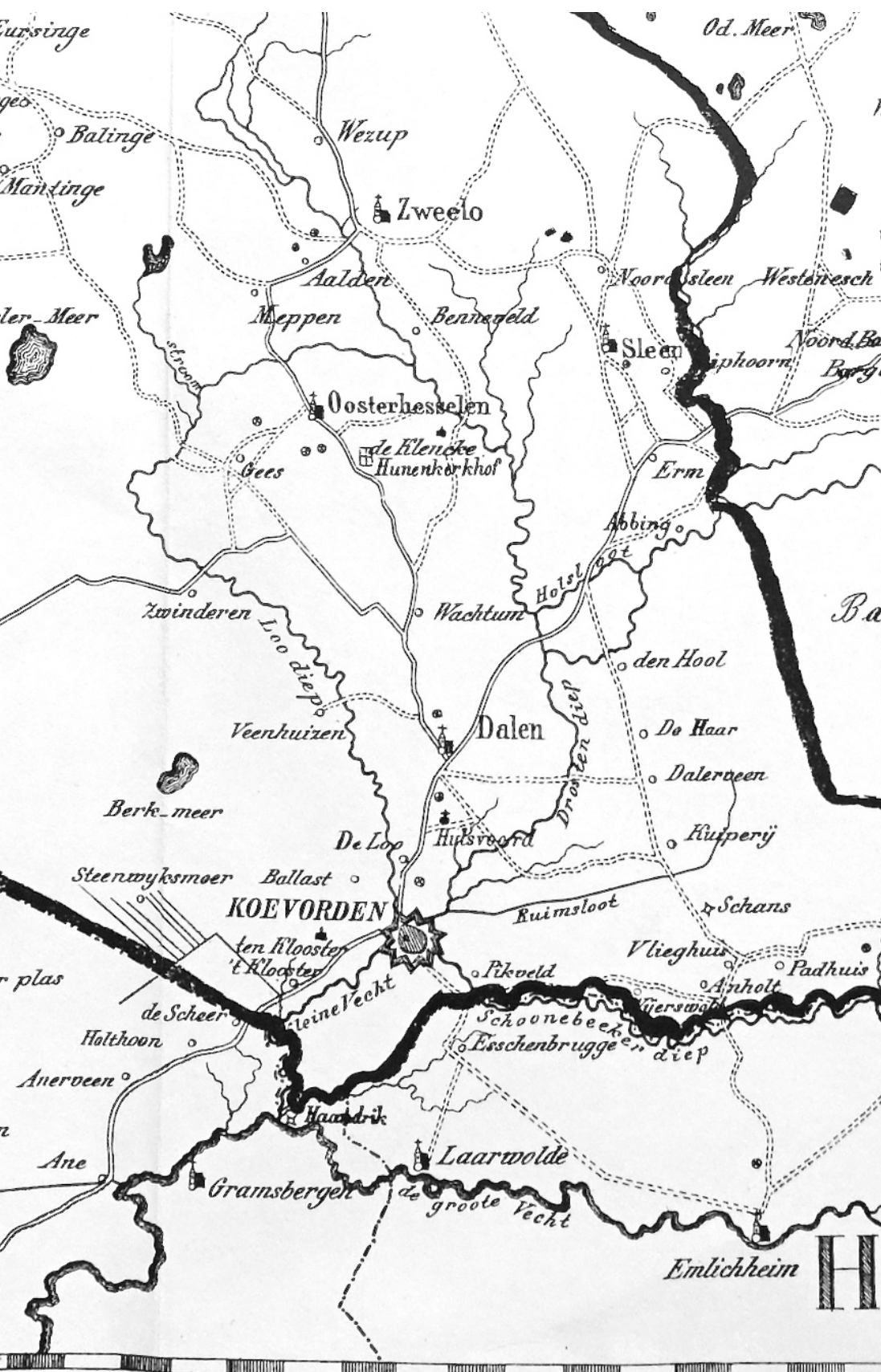
Od. Meer
Wezup
Balinge
Zweelo
Aalden
Meppen
Benneveld
Noordsleen
Westenesch
Sleen
Oosterhesselen
de Klenke
Hunenkerkhof
Gees
Erm
Abbing
Holsloot
Zwinderen
Loo diep
Wachtum
den Hool
Veenhuizen
Dalen
Drosten diep
De Haar
Dalerveen
Berk_meer
De Loo
Hulsvoorst
Huiperij
Steenwyksmoer
Ballast
KOEVORDEN
Ruimsloot
Schans
ten Klooster
't Klooster
Vlieghuis
Padhuis
Pikveld
Anholt
de Scheer
kleine Vecht
Schoonebeek
Esschenbrugge
diep
Holthoon
Anerveen
Haardrik
Laarwolde
Ane
Gramsbergen
de groote Vecht
Emlichheim

De stad Koevorden.

Een oude Vriend.
De societeit. Omstreken.
Zomer- en wintervermaken.
Zeden en gewoonten.
Plaatsbeschrijving.
Middelen van bestaan.
Vooruitzigten.

Hoe kan men te --- geboren zijn! Wonen er werkelijk menschen in die stad ? Hoe is het mogelijk, dat men daar woont? Het is schande, in zoo eene stad te wonen, het is schande er door te rijden. Zij is immers zoo ellendig klein, dat wanneer de raders van den reiswagen nog aan het eene einde zijn, het paard zijn kop reeds door het andere uitsteekt.

Frederika Bremer

En gij in Koevorden?

"En gij in *Koevorden*?! - Zoo parodiëerden wij een gedeelte van 't motto boven dit hoofdstuk[400], toen onze oude makker F …. met een hartelijk welkom! ons te gemoet trad.

"En gij in Koevorden?" - wat wonder, dat wij - deze 't stadje zoo luttel vleijende vraag aan hem deden. Wie F[401]….. kende, zoo als wij hem kenden, had er een' eed op gedaan, dat men eerder den steen der wijzen zou vinden, dan hem tot den rang van kleinsteedsch burger zien afdalen, - hij, de man *du ton*[402], geboren, gepredestineerd voor de groote wereld, opgevoed te midden van den bedwelmenden wierook van saletten[403] en *assemblees*, - hij, de *dandy* in de x^de^ magt, - *l' enfant cheri des dames* bij uitnemendheid, de beminnelijk- beuzelende geleigeest der *beau sexe*, even ijdel als deze, in weêrwil zijner principes, even oppervlakkig als zij, in spijt van zijner wijsgeerigen geest, - hij, de man voor groote *cercles* aan 't uiterste einde - hadden wij haast gezegd, - der bewoonde schepping; hij in Koevorden!!!

Daar hadden gewis belangrijke omstandigheden toe bijgedragen om de keuze zijner woonplaats op zulk een stedeken te vestigen. Wij wisten 't; - hij verkoos daarover te zwijgen, of 't hem welligt pijn deed te spreken over gebeurtenissen, die te innig met zijne zielsrust en 't plan zijns levens waren zaamgeweven, dan of hij vooronderstelde, dat de mare[404]

---

400 Frederika Bremer (1801-1855). Zweeds schrijfster. De eerste feminist in Zweden.

401 Van der Scheer, een der podagristen was boekhandelaar in Coevorden. Hij staat (wellicht) model voor de deskundige verteller. Cees van Dijk schrijft in *Lesturgeon de eerste Drentse literator* dat F. waarschijnlijk het alter ego van Lesturgeon is. Enige zelfspot was Lesturgeon niet vreemd.

402 Du bon ton, van goede stand.

403 Saletjonker; dandy. Saletten; liefhebbers van gezelligheid.

404 Boodschap.

zijner lotgevallen reeds tot ons ware gekomen. Genoeg, dat wij de redenen eerbiedigden, die hem zoo achterhoudend tegen de openhartigheid der vriendschap deden zondigen! Maar in onzen sarkastischen uitroep lag eene beschuldiging tegen de plaats zijner woning en deze moest geregtvaardigd worden.

"Gij kent," hernam hij, - en een vlugtig wolkje van misnoegen zweefde over zijn voorhoofd: "Gij kent de aanleiding, die mij bewoog, om, toen ik de doctorale waardigheid had verkregen, mij niet in de *alma Musarum sedes*[405] te vestigen…..

Een toestemmend hoofdknikje was ons antwoord.

"Na zoovele krijgstogten, is niets welkomer dan de rust. Die meende ik verre van de tooneelen der groote wereld te vinden en 't enthousiasme, waarmeê ik u van *Koevorden* zal verhalen, moet u een overtuigend bewijs zijn, dat ik in mijne meening niet werd bedrogen."

"Gij gaaft dan de voorkeur aan kleine steden, om er 't *chimere*[406], GELUK, te zoeken?"

"Ik heb er de waarde van 't leven leeren kennen," antwoordde F...

"Indien ik u niet meende te kwetsen," hervatte onze reisgenoot, "had ik mijne aanmerking tegen uwe verkiezing aan POTGIETER[407] ontleend, wanneer hij ergens zegt: aardige stadjes - ge treft er, bij het huichelachtige, dat volgens ROUSSEAU aan alle beschaving eigen is, 't bekrompene aan, dat zich over niet-met-al ergert."

"'t Is hare schaduwzijde," zeide F….

---

405 *Gedichten*. Deel 1: 1607-1623 (1892)–Constantijn Huygens.
Volare muros segnior Puer cessas?
Non te beabit aulicusve conuictus
Hagaeve splendor, et scatens voluptatum
Riuus, sed illa incomparabili Leyda
Superba Flandro, sedes alma Musarum.
(Herken: Den Haag, Leiden, Vlaanderen; vergelijking van woonplaatsen.)
het *alma Musarum sedes*: het milde domein der muzen. dbnl.org
406 Mouwloos kledingstuk van anglicaanse bisschop.
407 Potgieter is te vinden bij de Provencaalse dichter Aicard. dbnl.org
Au dehors la terreur; ma vitre n'est qu'un voile;
Mais mon cigare rouge heureusement me luit
Comme au Petit-Poucet le feu qui l'a conduit...
O le feu consolant, lueur, chimère, étoile!

"En in de schaduw gedijt geenerlei vrucht tot rijpheid," hervatte onze tegenwerpende reisgezel.

"Welnu, ook gij hebt gelijk. Ik houd intusschen vol, dat ieder klein stadjen en daarom ook *Koevorden* eene school is, waar men, indien men *wil*, zich alle Christlijke deugden kan eigen maken, welke onder de kategorie van geduld en lijdzaamheid vallen. En uit dit oogpunt zegen ik mijn gelukkig gestarnte, dat mij in *Koevorden* geleid heeft."

Onze medepodagrist geliet zich alsof hij uit het veld geslagen was, en F….. vervolgde:

"Weet, dat ik tot dusverre niet kon besluiten mijn' hals te leenen aan dat juk, 't welk de dichters fluweelen noemen. Mij schemert nog altijd een vrouwelijk ideaal voor den geest. Wat buit die *par-force*-jagt[408] nog zal opleveren, laat ik aan de toekomst over! Genoeg, dat de echtelijke staat hier niet uitsluitend het *Shibboleth*[409] is, om toegang te bekomen tot de gezellige bijeenkomsten van de kinderenren der menschen. Daar is het terrein, om 't ware volksleven en 't echte volkskarakter te verkennen. Gij zgijt dezen voormiddag mijne gasten; ik introduceer u dan in onze societeit."

---

408 Ontvoering. Par force = met kracht.
Laura Aldobrandini.
De Donzella rosa is op de markt te Tunis tweeduizend sechinen tusschen broeders waard. Wij geven haar voor duizend, en deelen den kooppenning te zamen. Gij verstaat mij, nicolo?'
'Voor vijfhonderd sechinen ben ik er bij,' zeide de ander.
'Dus morgen om middernacht,' begon de eerste weer; 'gij zorgt, dat wij opene deuren vinden, en wijst ons den weg naar de slaapkamer der Donna rosa. Twintig man zullen wel toereikend zijn tot deze par force - jagt; buiten u zijn immers naauwelijks vier weerbare mannen in het slot.'
'Die kunt gij buiten de rekening laten,' hernam de ander. 'Wanneer de deur naar den tuin gesloten blijft, en de deur der galerij, zijn zij allen afgesneden, en niemand kan te hulp komen.'
Vaderlandsche letteroefeningen. Jaargang 1817. dbnl.org
409 Een uitspraak die eenduidig aangeeft of de spreker al dan niet tot een bepaalde groep behoort. Scheveningen, of "Bûter, brea en griene tsiis; wa't dat net sizze kin is gjin oprjochte Fries".

Societeit

Toen de toren van *Koevordens* kruiskerk den middag, aankondigde, stapten wij over 't ruime marktplein eene societeit of liever koffijhuis binnen en vonden er hij doodelijke stilte, twee heeren, in tegenovergestelden hoek gezeten, bezig met het lezen der *Staats*-[410] en *Kamper*[411]-courant. Zoo verre deze bladen in aard en strekking van elkander verwijderd zijn, zoo verre mogelijk hadden zich ook de beide lezers van elkanderen geplaatst. (Ons dacht, dat hier eene overschoone gelegenheid voorhanden was tot oprigting eener telegraphische linie van communicatie.) De eerste politicus scheen ernstig; goed- noch afkeuring was op zijn dor gelaat te lezen. De tweede lachte; op zijn gezigt stonden de *gemengde berigten*[412] uitgedrukt. Beiden beantwoordden vriendelijk onzen groet en deden bij ieder vast punt eene verkenning op onze personen. Veel te groot was de societeits-zaal voor 't personeel van 't borrelgezelschap, ook toen nog een half dozijn burgerheeren met al de officieren van 't garnizoen waren aangetreden. De laatsten spoelden 't kazernestof met een glaasje schiedammer[413] uit de keel, terwijl de eersten zich verfrischten van eene tuin-inspectie, welke 't noodige voor den middagpot aan de huismoeders had opgeleverd. Nieuwsgierig zochten de krijgstieden in 't *Handelsblad*[414] naar eene langverwachte promotie of een gevreesd non-actiteits-berigt,

410 Eerste editie 1 juli 1814. Zie digitale kranten op www.delpher.nl
411 Kamper Courant 1836-1936. Opgevolgd door de Nieuwe kamper Courant.
412 Trivia. Man-bijt-hondnieuws in de kranten.
413 Jenever.
414 Het Algemeen Handelsblad was een Nederlands dagblad dat in 1828 werd opgericht door aandelenhandelaar J.W. van den Biesen. De krant, die van oorsprong liberaal, economisch gericht en Amsterdams was, ging in 1970 met de Nieuwe Rotterdamse Courant op in NRC Handelsblad.

hielden monstering over de gedécoreerden, accepteerden 't vaarwel van gelukkige *Oost-Indie*vaarders of beoordeelden een nieuw model-uniform en de kosten daarvan, al 't welk door de burgers werd gevariëerd door vetweiderij[415]- en kanalisatie - berigten, moord- en brandtooneelen, straatgevechten, enz. De klok van twee maakte een einde aan deze morgenzitting en noodigde de welvoorbereide magen der koffijhuisgangers aan den middagdisch. Ook wij aarselden geen oogenblik om deze roeping der natuur te volgen.

415 Vetweiderij: vee voor vleesproductie, niet of minder voor melk.

Wandeling

‘s Avonds kwam F …… ons tot eene afgesprokene wandeling afhalen. Een zorgvuldig gereinigde en wel onderhouden straatweg, aan weêrszijden met stevig hekwerk afgezet, geleidde ons over drie bruggen, door de vestingwerken, tot buiten de stad. “Die booze oorlog!” zoo lustte ‘t ons uit te roepen, toen wij een’ gullen zandweg, door niets beschaduwd, voor ons zagen en wij hoorden dat wij die zandzee moesten doorwaden. “Die booze oorlog! die de mogendheden der aarde dwingt er vestingen op na te houden, in wier omtrek huis noch boom geplant mag worden. Anders, wat ware het niet partij te trekken van de goede gelegenheid, die de omstreken van Koevorden tot plantsoen aanbieden.[416] Verbeeldt u, onder een gewelfd priëel van linde of kastanje zachtkens naar *de Loo*[417] te kuijeren, om daar met een vonkelend glas Rudesheimer[418] een’ toast te drinken op den eeuwigen vrede, die vestingen noch forteressen noch verboden kringen meer noodig: maakt!” o Vrome wenschen!

Wie *Bentheim* bezocht en zijne reis over *Koevorden* nam, kent ook *de Loo*. Achter de behuizing vloeit helder beekje, *‘t Loodiep*, en eene schrede verder vindt gij, in treurige eenzaamheid verscholen, ‘t algemeen nachtkwartier der menschen, de prullenwinkel en voddenkraam van den dood, - benaming, door Jean Paul[419], zeker niet in denzelfden luim, voor ‘t kerkhof uitgedacht. Hoe na grenzen de schouwplaatsen

416 Alle bossen rondom de vestingstad waren gekapt om de vijand te kunnen zien naderen.
417 Uitspanning net buiten Coevorden.
418 Duitse wijn.
419 Jean Paul, pseudoniem van Johann Paul Friedrich Richter (Wunsiedel, 21 maart 1763 — Bayreuth, 14 november 1825) was een Duits schrijver van satirische romans.

van menschelijke vreugde en droefheid op aarde dikwijls aan elkander! Hier, waar wij zaten, onder groene platanen en linden, zweeft niet zelden de luchtige voet van 't lieftallig maagdelijn, op de toonen der muzijk, rond aan den arm des uitverkoren jongelings, schitterende van levensvreugde en vol van levensgenot; - en twintig schreden verder, waar de doodsche den lusteloos opwast en de populier klatert, …. wie telt ze, de tranen, daar gestort en de klagten, daar geslaakt, en de zuchten, daar ontboezemd, als de vader zijne ontluikende dochter of de zoon zijne zorgvuldige moeder, of de bruidegom zijne bloeijende bruid neêrlei in de groeve der ontbinding!...[420]

Als wij u van 't kerkhof spreken, verbeeldt u dan evenwel niet, dat wij u door een engelsch park zullen rondleiden, zoo als die waarop sommige groote steden onzes lands zich niet weinig verhoovaardigen. De regering van *Koevorden* had te weinig goeden smaak of te veel Godsdienstigen zin, om hare ontslapene burgers te doen begraven onder geurige rozenboschjes en bedwelmende jasmijnen, of om den akker van Gods dooden met slingerpaden te doorkruisen. o Die ligtzinnigheid onzer eeuw! Zelfs aan de eigendommen des doods, de gedenkteekenen der wereldsche vergankelijkheid legt men zijn' kunstsmaak te koste, en zoo min mogelijk wil men den stervelingen 't *memento mori*[421] voor oogen stellen, zoo ijverig is men er op uit, om hem elke herinnering der onbestendigheid van 't aardsche te ontnemen, dat men de kerkhoven in lustwaranden[422] en bloemhoven omschept en derzelver eenzame stilte door de nietsbeduidende, somwijlen luidruchtige gesprekken van zondagswandelaars laat verstoren.

De Loo is zoo niet de eenige, althans eene der vermakelijkste uitspanningsplaatsen in den naasten omtrek van *Koevorden*. Wil 't toeval, dat er in 't stadjen een muzijkkorps, bij 't

---

420Sterfte op jeugdige leeftijd en kindersterfte was niet ongewoon. Lesturgeon verloor in 1849 zijn eerste vrouw en daarna de zoon en dochter uit dit huwelijk. Van de elf kinderen uit zijn tweede huwelijk verloor Lesturgeon vier. Cees van Dijk in *A.L. Lesturgeon, Drenthe's eerste literator.* p. 36

421 Gedenk te sterven.

422 Warande: besloten jachtterrein.

garnizoen behoorende, voorhanden is, dan wordt er 't genot des zomers zeer door verhoogd. Vele vreemdelingen uit het naburige *Dalen*, de grensplaatsjes *Gramsbergen, Hardenbergh* en *Heemse*, in *Overijssel*, komen dan, door 't schoone weder en de sabbathsrust uitgelokt, om zich hier vriendschappelijk met de ingezetenen van *Koevorden* te vermaken.

"Op deze wijze," aldus ging F…. voort, "trachten wij ons hier 't leven te veraangenamen. Intusschen moet ik u doen opmerken, dat deze tijdkortingen bijna uitsluitend aan 't opkomende geslacht toebeooren. De ouderen, en vooral die van den voormaligen stempel, hebben hunne eigenaardige uitspanningen. Zoodra 's zondags de na middagpreek is geeindigd, en men thuis, onder een pijp echte *marijland*[423], zich 't hart heeft opgehaald aan *China*' s verfrisschenden drank[424], maken *Koevordens* bejaarde burgers zich tot hunne wandeling gereed. Met vrouw kinderen trekken de bezadigde huisvaders de poort uit om hunne tuinen te bezoeken, en daar, in de vrije natuur, eenige uren te midden van aardappelen en boonen, doperwten en kool door te brengen, terwijl de pasgebroekte *spes patriae*[425] nieuwsgierig naar appel-, pere- en pruimenboomen gluurt, of ter sluips, (als vader en moeder hunnen buurman op eene ontzettend groote koolraap aandachtig maken,) nadere kennis aanknoopt met de geurige framboos en 't

Heerlijk ooft[426] van Neêrlands hoven,
't Sieraad van der burgren disch![427]

"Zoo verloopt de achtermiddag in eenzelvig genot, en men keert bij 't vallen van den avond huiswaarts, met het heilige voornemen om den eerstkomenden zondag hetzelfde vermaak op dezelfde wijze te genieten." De trommelslag, door den

423 Tabak uit Maryland (nu V.S.)
424 thee.
425 Hoop van het vaderland; de nieuwe generatie. Pasgebroekt: zindelijk. De niet-zindelijke kinderen liepen in rokjes, zonder broek.
426 Fruit.
427 Mr. Hajo Albert Spandaw. 1777-1855. *Lof der aalbessen*. dbnl.org

zuidewind uit de vesting tot ons gebragt, herinnerde ons 't oogenblik des heengaans. De avond was bij uitstek schoon; daarom haastten wij ons in 't minst niet, om den dompigen vesting-atmosfeer weder te bereiken.

Terug in de societeit

"Ziedaar onze zomervermaken!" zeide F ….
- "Maar, hoe dan, wanneer

….., 't altijdgrommend Noorden
Van 't stormig ijsgestoelt' met rijm en sneeuwvlok smijt,
En klettrend hagelschroot …. ?

"Met denzelfden dichter antwoord ik u:

Niets op aarde kan er halen
By de winteravondstond.[428]

"Niet altijd, -begon F …. zitten wij hier in den winter om zeven ure aan den avonddisch, om daarna tot elf ure een gewoon koffijbezoek bij buren of bekenden af te leggen. De zoogenaamde wintervisites, in sommige kringen, bij koffij en ijzerkoeken[429], koud of warm bier en gebraden appels, - in andere, meer naar 't heerschend gebruik gehouden; de vette-

---

428 Vaderlandsche letteroefeningen. Jaargang 1807. dbnl.org
De Winter. (fragment) Catullus.
Voor des Winters klappertanden
Geve ik vorsch- en krekelzang;
Voor het zweeten, hijgen, branden,
Kieze ik 't blazen in de handen,
En het kleppen van de tang.

Laat Auroor wat minder pralen
Met heur' bleekbestorven' mond!
Laat de zon wat vroeger dalen!
Niets op aarde kan er halen
By de Winteravondstond.
429Van wafelijzers; nieuwjaarsrolletjes werden gebakken tussen twee ijzers.

visites, waartoe vrienden en buren bijeenkomen, om den slagtheer met eene vette koe geluk te wenschen en eene magere vet te prijzen, te half zeven 's avonds met koffij en alweder met ijzerkoeken geopend, en met een glas klaren of bitteren jenever besloten, deze alle worden glansrijk afgewisseld door onze Nuts-vergaderingen, welke zes genoegelijke avonden aan *Koevordens* burgerij schenken.

Gedrukte kaartjes, even goed als in groote steden, maken den anders al goed bekenden, dag en uur, den naam van spreker en bijdrager bekend. Na 't eindigen der meestal stichtelijke redevoering plaatsen zich de verschillende gezelschappen aan tafels en gebruiken warmen of kouden wijn, chocolade of koffij. De stilte, welke de rede eischte, wordt eensklaps door een nu luid, dan zacht gemurmel afgebroken, de redenaar van ganscher harte met zijn doorwrocht of aardig stuk gefeliciteerd, en de heerlijke voordragt geprezen, - terwijl aan 't tafeltje daarnaast, elkander heimelijk wordt ingefluisterd dat de rede niet zoo bijzonder mooi - ja, dat ze eigenlijk naar de voordragt lam en de gesticulatie[430] bespottelijk was.

De jonge heeren begluren de dames, doen de ronde eerst bij de *heele lieven*, dan bij de achterhoede, spreken mama's en moeders een kort staatkundig woordje toe, redeneren veel over 't ijs, *'t Laar*, 't aanstaande bal, een weinig over den redenaar en diens werk, kijken met schuinschen blik naar de flesch en komen eindelijk, na zulk eene doorworsteling van den Nutsdoolhof, weder van de been, als de bijdrager den catheder beklautert om 't tweede bedrijf te openen. De stemming des publieks, die ná de zes-uurs-koffij, - nog in huis gebruikt, - ernstig, zoo niet zwaarmoedig was, is vrolijker geworden; de wijn heeft de criticussen vergeeflijker gemaakt; de welwillende lach der dames steekt den spreker een hart onder den riem; hij treedt af onder 't oorverdoovend handgeklap des publieks, dank voor zijne inspanning, of- - als blijdschapsteeken dat de spreekstoel weder ledig is.

Lustig wordt nu 't kraantje van 't kannetjen[431] omgedraaid om

430 Armbewegingen, dynamiek.
431 Kraantjespot met koffie.

zich met eene teug van Mokka's geurige boon te verfrisschen en 't spraakorgaan mobiel te maken. Opnieuw fonkelt de wijn in de glazen; 't galanteriebanket, ' t ulevelletje, dat zoo menig teeringachtig gezelschap frissche levenskracht gaf, wordt door de *chapeaux*[432] gepresenteerd, en de kernachtige deviesen met open of afgewenden blik elkander in de handen gestopt; 't *Wien Neêrlands bloed*[433] met kracht aangeheven en bij den vierden regel, onder wegsmeltende toonen begraven,- pijnlijke oogenblikken geboren, in welke men niet regt weet wat men wil en maar weinigen elkanderen aanzien, die wel weten wat ze willen, tot dat eindelijk een rommelend gestommel in den catheder vernomen en daaruit eene stemme gehoord wordt, die der schare aankondigt, dat er gereciteerd zal worden.

Dat is eene stoute onderneming, en al 't wegslepende der declamatie is er noodig, om de tongen in toom te houden en eene voldoende wacht voor de zoo spraakzame lippen te zetten. Hier toch was juist een *Koevordsch* burger onder eene smakelijke pijp bezig, aan' zijn buurman 't resultaat der vetweiderij[434] op te geven, en verhaalde juist van die roodbonte koe op *Rolder*-markt gekocht, die zoo goedkoop was, en 't klaauwzeer kreeg, en twee dagen onder weg bleef, en den geheel en zomer sukkelde en toch nog weêr op 't verhaal kwam, en voor 't garnizoen zijn leven liet en zoo best uitviel.

't Woord stilte versmoorde juist in 's vetweiders mond de

---

432 Hoedendraagsters.

433 Uit toenmalig volkslied. Wien Neêrlands bloed, gecomponeerd door Johann Wilhelm Wilms op een gedicht van Hendrik Tollens, was het officiële volkslied van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden tussen 1817 en 1832 en later van het Koninkrijk der Nederlanden tussen 1832 en 1933. Eerste van 8 coupletten.

1. Wien Neêrlandsch bloed door d'aderen vloeit,
Van vreemde smetten vrij,
Wiens hart voor land en koning gloeit,
Verheff' den zang als wij:
Hij stell' met ons, vereend van zin,
Met onbeklemde borst,
Het godgevallig feestlied in
Voor vaderland en vorst.

434 Mestvee, voor vleesproductie.

winst van die Rolder roodbonte koe en dit maakte hem verdrietig. "Ik wol, "zegt hij, - "dat ze dat dink[435] (de catheder) nao de bijdrage de kamer uutdruegen, - 't zit altied vol!"

Dáár vertelde juist Mevrouw O. van die manke meid die zoo vleesch-verslinded en smerig en brutaal en slaperig en snoeperig en babbelig en jongensgek was, en wat dat manke wandelend register van allerlei ongeregtigheden wel dorst zeggen, toen ze den laatsten beestemaandag[436] kwartier - reken eens! kwartier over elven te huis kwam. - En wat zei ze? - 't Relaas daarvan breek 't het jonge mensch, dat het hoofd ginds uit den catheder steekt - ongevergd af. Mevrouw O. zegt vol wrevel tot het verloste slagtoffer harer meiden- historie, dat de reciteer-woede onverdragelijk is. - In de rookkolom die ginds de kagchel éclipseert, zitten er twee te kanaliseren - en vier turf te baggeren, terwijl een zevende het lot van *Europa* regelt, voor een' bijna slapenden toehoorder. - Aan de overzy wordt er een zoet discoursje gewisseld, waarbij Amor kokermuilt en parten speelt,- en in dien hoek, aan dat vergeten tafeltje werkt eene telegraaf van eigen inventie!- Al die woelige handelingen, diepe discoursen en flauwe praatjes, al dat zigtbaar en geheim genot gestuit of vernietigd door den wreedaard, die 't *alleen* verlangt!

Intusschen hij volbrengt zijne taak, en wie na hem doet even zoo. Maar helaas! de aandacht wordt minder, en 't gebeurt dat de laatste cathederheld alleen zijn eigen toehoorder is: tot nut van 't Algemeen!

De rustelooze wijzer der klok klimt naar 't zoo gewichtige getalmerk XII; de oudjes zijn verdwenen, 't nanut naakt zijn einde. Onder lach en scherts wordt de zaal ontruimd; langs markt en straat klinkt de deurschel, en meldt de wachtende ouders de aankomst hunner geëscorteerde dochters, en weldra heersecht er eene rust die eerst in de volgende maand op gelijke wijze, of door 't naaste bal zal afgebroken worden.

"Door 't naaste bal, zeide ik," zoo vervolgde F., nadat hij eene versche pijp gestopt had, – en gij glimlachtet hierbij, – maar

435 Ding; hier: preekgestoelte.
436 Veemarkt op maandag?

geloof dat de bals te *Koevorden* inderdaad regt amusant zijn, althans meer genot geven dan vele soortgelijke partijen in grootere steden[437]. De verjaardag des konings pleegde vroeger op den 24 Augustus, bij soms vrij heete temperatuur, de rij derzelve te openen, en zoo geanimeerd is hier de danslust, dat natuurlijke noch kunstwarmte belet, dit zoo vermoeijend vermaak, 't welk 's avonds om half acht een aanvang nam, tot vijf of zes uren in den morgenstond voorttezetten. Den volgenden dag gluren de dames reeds in den met hooge jaarfeesten zoo gezegenden kalender, om te zien wanneer de dag aanbreekt, waarop ze weêr bij muzijk ten feestrei[438] gaan. Gij weet, dat de *Koevordsche* dames, van af vier kruisjes tot drie zesjes[439], een goed deel der bevolking uitmaken, en zult mij dus gaarne gelooven, als ik u 't getal der dansenden op ruim veertig stel, ongeteld de logées die hier gaarne *dikwijls*, en dikwijls *lang* logeren, en ongeteld de *Daler* dames, die vurige liefhebsters van den dans en veelal ook aanwezig zijn. Veertig dames, wier bevalligheden, opgeluisterd door *toilettes*[440], welke men in zulk een' bedroefden achterhoek niet zoude zoeken, de bewondering zelfs van *hollandsche dandys* opwekken![441] Soms wordt de danszaal door de zorg van burger en militaire commissarissen met gyrlandes en vlaggen versierd, met toepasselijke zinnebeelden op 't feest van den dag gedecoreerd en door *Zwolsche* waskaarsen verlicht. Ook de muzijk is nog al wel en wordt door drie kinderen *Israëls*[442] - vader en zoons - uitgevoerd, welk drietal eene heerlijke groep zoude hebben opgeleverd voor de reeds ten grave gedaalde *Nederlanders door Nederlanders geschetst*[443], of 't *Leeskabinet*[444] tot sieraad kan strekken."

---

437 Ook hier de neiging met anderen te vergelijken.
438 rei = dans.
439 40-60-jarigen.
440 Kleding.
441 Vergelijking met het Westen.
442 Joden.
443 *Nederlanders door Nederlanders geschetst*. 1842. H.H. Hageman Jr. 1813-1850.
444 *Het Leeskabinet* – 1834-1903 (1ste druk) Tijdschrift. dbnl.org

In de groote pauze worden er ververschingen aangeboden, - toasten gedebiteerd en ook wel gezongen, maar de gesprekken zijn in dit oogenblik van ontspanning zoo levendig, dewijl de dans geen *discours* tenzij op trippelmaat veroorlooft, dat, even als in 't *Nut*, het nationaalgezang zich in gedruisch oplost. Bij den aanvang van 't tweede bedrijf zijn de dansende gelederen reeds gedund; - sommige die zich in dezelve als verschietende starren voor een oogenblik vertoonden, de grijzende vijftigers, zijn met den dalenden wijzer in de rust gegaan,- dames, die door een onverklaarbaar toeval in de eerste pauze vergeten werden, kregen allengs te hevige hoofdpijn, zullen nu geen' dans aannemen door wie ook gevraagd, en blijven alleen om gelukkiger zusteren wille, - heeren die door de warmte zeer dorstig werden, nemen eene zitbeurt aan, – de gevleugelde houding in den beginne opgemerkt wordt matter, – 't schitterend vrolijk levensvuur dat in 't danslustig oog blonk, toen de reijen zich tot den eersten dans schaarden, wordt door MORPHEUS'[445] domper bedreigd, - 't strijkend Israël[446] drijft slapend den stok over de ontstemde viool; - de waskaarsen verschuilen zich in de blakers[447], - 't licht des verraderlijken dageraads gluipt door de reten der luiken,- helaas! de dansers voor den laatsten dans ontbreken, - de kinderen Israëls strijken den aftogt en sluipen na deze heuchelijke ontdekking de achterdeur uit -- het bal is geeindigd!"

445God van de slaap.
446Joodse violist.
447 Een blaker is een lage kaarshouder met een platte voet, meestal voorzien van een handvat in de vorm van een oog of een steel. Ook heeft een blaker meestal rondom een opstaande rand, zodat gesmolten kaarsvet er niet af kan lopen.

Napraat

"Bij mooi weder wandelen de balgasten in 't namiddaguur langs de wallen der vesting en deelen er elkander de gewigtige geheimen mede, welke ze den vorigen avond en- nacht meest er zijn geworden."

"Eindelijk wil ik u nog iets van onze liefhebberij-komedie vertellen. Niet altijd hebben wij dit vermaak; dit hangt af van den kant der onderofficieren des garnizoens, en als ik u de moeijelijkheden opsomde, welke er aan verbonden zijn, om hier eene tooneel-representatie te geven, hij volslagen gemis van al 't daartoe noodige, zoo zoudt ge de uitvoering, hoe gebrekkig ook, van ganscher harte toejuichen!

Vooral baart het vrouwelijk personeel de grootste ongelegenheid. Verbeeldt u, hoe een kolossale sergeant als eene wegkwijnende schoone tegenover een' dikken *tambour-maitre*, als WERTHER[448] van eeuwige liefde spreekt en hoe hevig ons opgewekt gevoel geschokt wordt, als wij tusschen de bedrijven die teedere schoone achter 't buffet en in ' t geniep een paar frissche glazen klare *Schiedammer*[449] zien binnenstoomen. Verbeeldt u de heerlijke duo's, welke zulk een herderlijk paar uitvoeren en hoe geweldig de muzikale trommelvliezen hierdoor worden aangedaan.

Intusschen alle genot is denkbeeldig en hangt af van onze vatbaarheid om te genieten. Onze dames zijn de *Borculosche* wel verre vooruit en schreijen niet, als 't gordijn nog geheimvol nederhangt, ja schreijen misschien in 't geheel niet. Onze regering zoude geen' acteur, die, op 't door de stad gegeven gastmaal ter eere van 't ambulant schouwburgpersoneel, gulzig een stuk spekzwoord in de keel kreeg, waar de dood

448 Goethe; briefroman 1774. D*ie Leiden des jungen Werthers*.
449 Jenever.

op volgde, - naar zijne laatste rustplaats begeleiden, zoo als de *Borculosche* magistraat eens deed; maar we zijn toch gelukkig niet te wijs om niet te genieten wat ons gegund wordt, we zijn niet dwaas genoeg om hier eene RACHEL in 't treur-, een' JUDELS in 't blijspel, een' VOITUS VAN HAMME[450] als balletmeester eene TAGLIONI als danseres te eischen[451]. Wij verklaren gaarne dat de liefhebberij-komedie[452] ons menig genoegelijk oogenblik schonk."

---

450 Andries Voitus van Hamme (1796 – 1868) was danser, dansmeester en schouwburgdirecteur (Amsterdam). Zowel de vader (Van Hamme) als de moeder (Voitus van Pol) van Andries Voitus van Hamme stamde uit een theater- en dansfamilie. Waarschijnlijk betrad Andries van Hamme al op zesjarige leeftijd het toneel van de Hollandschen Schouwburg. Hij trouwde twee keer en kreeg negen kinderen, van wie er vier later ook als danser zijn gaan optreden.

451 De lengte van het stuk, welke het genot bederft, is geene der minste feilen. Zoo als het ligt, kan het nergens blijven. Zoo veel muzijk is niet om uit te staan! De Componist heeft dit zelf ingezien, en zoo veel doorgestreken, dat de Opera nu slechts (!) vier uren duurt. Dat men ROSSINI, te Parijs, van wege de *Académie Royale de Musique,* voor dit werk, eene Serenade bragt, waaraan eene groote volksmassa hare luidruchtigste toejuichingen paarde; - dat daarna het enthusiasmus verflaauwde, alleen omdat Mad. TAGLIONI er niet meer in danste: dit een en ander behoort tot de zeer natuurlijke verschijnselen in Frankrijks hoofdstad. dbnl.org

452 Amateur-toneel.

Wintergenoegen

"Dit zijn onze uitspanningen binnen de veste; thans wil ik u van een wintergenoegen spreken, 't welk hier bij strengen winter volop *buiten* hare muren genoten wordt. - Ik bedoel 't schaatsenrijden. Zijn onze grachten en omstreken met een' ijsspiegel bedekt, dan is jong en oud op de been. Bij gunstig weder wordt er een togtje naar '*t Laar*, een hanoversch dorpje, een uur afstands van de stad, ondernomen."

"Het *Laar!* dat winter-*rendez-vous*, waar *Hardenbergh* en *Gramsbergen, Koevorden* en *Dalen* op gevleugelden voet bijeenkomen, om in de opgepropte, met allerlei luchten bezwangerde kamers een' oogenblik uitrusten van de vermoeijenis des togts, elkanderen van hoed tot schaats te inspecteren, over den rid te snoeven, de krukken te plagen, en heeten wijn, of bier, of gesuikerden brandewijn te orberen. O, kondet gij dat bont gewoel op de *Laarsche* kolk eens van nabij bezien," -ging F …. voort,- "als tegen de schemering de schaar[453] de schaatsen aangordt en zich onder scherts en lach links en regts verspreidt om huiswaarts te keeren! Van deze hoogte zoudt gij ze zien naderen, daar een ijsverschrikker die op de vesting aanstuift als of hij ze wilde halveeren, terwijl hij een' versmadenden blik werpt op de wormen die achter hem voortwriemelen. - Ginds de regtlijnige rijder, die 't kunstige; draaijen wenden, 't beentje-over en 't krullen trekken haat, die de spitse des torens tot baak neemt en afwijkt ter regter- noch ter slinkerzijde[454]. Daar de sierlijke rijder, die om ettelijke dozijnen stumperts een' halven cirkel slaat, eene schoone veinst aan te spreken, en, als ze gereed is een zoet woordeken te ontvangen, haar zwierende verlaat, om op een kwartier afstands

453 De menigte.
454 Slinks, links.

eene andere even zoo te misleiden, en bij dat alles de baan zeer onveilig maakt. Ginds eindelijk aan den graauwenden horizont een gezelschap scharrelaars, die bij Boerrigter's heeten wijn 't hooge woord voerden, de beste plaats innamen, geen haast tot de terugreis hadden en nu, gedachtig aan de oud-hollandsche spreuk *Eendragt maakt magt,* elkander trouw helpen opleggen tegen den gemeenschappelijken vijand, den wind. Met vele rampen hebben die krukken te worstelen. De lekkere heete wijn, - de leelijke tegenwind, de zwakke enkels,- knellende schaatsriemen, - gebrokene banden, - wegvliegende zakdoeken, - onhandige en langzame Koenraads, - moedwillige Elsjes, - ziet! elk oogenblik neemt die bonte rij een' aanloop, - met kracht wordt de zwierende beweging ondernomen, om een kwartier uur te rijden en een half uur te rusten!"

"Waarlijk, bij zulk een tooneel denk ik altijd aan Tollens'[455] heerlijk lied op 't ijsvermaak. Ook op die 'vlakte," en hiermede eindigde F... zijne in vervoering uitgesproken lofrede op 't *Laar,* "zullen wel handen ter hulpe in een gelegd zijn, die gedurende een geheel leven van vreugde en smart onafscheidelijk vereenigd bleven!" - "Maar daarin staat gij met andere steden gelijk," hernam een onzer; "er steekt niets eigenaardigs in!"

"Nu," ging F…. voort, "als November onze huismoedertjes den slagttijd herinnert en oud en jong wordt genoodigd om de vette koe te bezien en zich daarbij te vergasten aan ijzer- of nieuwjaarskoeken, met een' bitteren borrel, of later aan de runderbra 't hart op te halen.

---

455 *De Vlaamsche Kunstbode*. Jaargang 15 (1885) dbnl.org
Een ijspraatje uit Friesland.
Tollens' '*Minneliedjes*', *De liefde op het ijs*.

Schoon Elsje, een boerinnetje poezel en malsch,
Verloor in het zwenken de boot van den hals,
En Koenraad, de flinkste gezel van het oord,
Ontdekt die, en raapt die, en rijdt er mee voort.

Maar 't schaatsje van 't meisje glipt los van haar been;
Zij struikelt, en stuift als een sneeuwvlokje heen;
De knaap ijlt haar na, en heft ze op met een til
En zoent, waar het zeer doet, de pijn wel weer stil. - enz.

IJzerkoekenoproer

En nadert de dag der geoctroijeerde zotheden, - de eerstgeborene des jaars, - dan is men bij geringen en aanzienlijken even druk in de weer, om tegen denzelven wel voorzien te zijn van ijzerkoeken.[456] Er bestaat zelfs onder de knappe baksters een edele naijver, aan wie harer in die kunst de prijs toekomt. De laatste weken vóór den nieuwjaarsdag en vooral de avonden worden daartoe afgezonderd. En niet alleen om alsdan zijne kennissen op 't smakelijk baksel te onthalen, maar ook om de jeugd der smalle gemeente, die aan elke huisdeur zich van haar "gelukzaolig nyjaor" gaat kwijten, daarvan een bepaald getal tot en "God loon 't u!" in de hand te drukken." - "Heeft dit gebruik," vraagde een onzer, "weleer niet eens aanleiding gegeven tot oproerige bewegingen?"

"Oordeel zelf! 't Was op den 22 December 1770, dat de eerwaarde Kerkeraad der hervormde gemeente in vereeniging met 142 ingezetenen eenparig besloot den Magistraat der stad te verzoeken, om eene willekeur[457] daartestellen tot afschaffing "van dat oudt en slegt gebruik, dat op Nieuwjaarsdag lange heeft plaats gehadt, met betrekking tot het uitdelen van zo genoemde Nieuwjaars- of ijzer-koeken aan straatlopers en soortgelijken." De Magistraat omhelsde volkomen 't gevoelen des Kerkeraads en vaardigde al spoedig 't verlangde bevelschrift uit, waarbij 't oude gebruik den genadeslag ontving.

De wijsheid der Burgervaderen was niettemin te voorbarig, althans te voortvarend geweest. Bij de smalle gemeente vond 't verbod ernstigen tegenstand. Zij protesteerde op hare

456 Wafels, gebakken in een wafelijzer. Ook rond 1960 nog in gebruik. Beslag op het ijzer, dichtklappen en in open vuur in de kolen/turfkachel.
457 Wettelijke verordening.

wijze tegen den revolutionnairen geest der regering en hare nieuwigheden. Daarbij bleef 't evenwel niet. Want toen op zekeren tijd 't stedelijk bestuur met

..... rimpligh voorhooft en besneenden baert,
En staetsitabbert [458]

in rade op 't stadhuis vergaderd zat en de belangen der burgerij wikte en woog, - toen - o gruwelijke verblindheid! o schandelijke ondank voor zoovele zorgen! -toen stroomde uit alle winden eene bonte volksmenigte onder de ramen van 't gebouw bijeen. Als eene onstuimige zee, door stormen opgezweept, bewoog zij zich, mompelende en morrende door elkander; en daarboven, waar de geparuikte Edelachtbaren zich verdiepten in hunne beraadslagingen, was aldra menige angstige blik, menige beklemde zucht te bespeuren.

Men eischte, dat het verbod tegen de nieuwjaarskoeken wierd ingetrokken. Dreigende verhieven zich de gespierde armen, met straatsteenen gewapend, tegen de in lood gelijste vensterruiten; met elken polsslag wies 't gevaar. Eindelijk komt men tot een vergelijk en middelerwijl wordt de stads-MERCURIUS[459] naar den bevelhebber der vesting afgevaardigd om de hulp der krijgslieden tegen de zaamgezworenen in te roepen. Den Hemel zij dank! 't Uur der verlossing is geslagen en tusschen de bajonetten worden de verschrikte burgerpaaijen, met gezigten ruim zoo bleek als de poeder hunner paruiken, naar hunne woningen, in de armen hunner trillende wederhelften teruggevoerd.

Dat het noodlottige bevelschrift werd ingetrokken, behoeft geen betoog. De vrede was hersteld en hij de eerste vergadering op 't stadhuis na deze *catastrophe*, heeft men gewis den vonkelenden *bergerac* er zich niet te minder om doen smaken. Nog is te *Koevorden* een tooneelspel in manuscript voorhanden,

---

458 Bij Vondel vond ik: (dbnl.org). Vertaling Vergilius. Toga.
En 't Roomsche volck, dat, met den staetsitabbert aen,
Ter heerschappye van de weerelt is gekoren,
459 God van de handel en dieven. Boodschapper.

waarin deze twist wordt behandeld. Tot een proefje geven wij hier de laatste regels daarvan, waarin de dichter aldus spreekt

Mijn vaderstad, mijn wieg, gij laatste van de steden,
waarmede Neêrlands tuin naast zoo veel bloemen praalt,
Door tiranny weleer bezwalkt, maar nu bestraald
Door vrijheids zon, hervormd als in een hof van Eden;
Bloei, Land, waar 't heilig regt zijn koele schaduw zendt
En zich POMONA baadt in rozen van de lent,
En eer de zuilen, die als druipende olijven
Het diamant gewelf van THEMIS tempel stijven
En stutten, waar de mol van lasterzucht aan knaagt.
Rijs, heilig tempelkoor! wees altijd onderschraagd
Van schouders, die den last van ATLAS vrolijk torschen!
Juich, als de witte zwaan! Verdoof 't gekwaak der vorschen!
Bespot nu CALCHAS' (*)[460] list en DON-ALVAROZ (*) dwang
En neem met blijdschap aan uws Dichters zegezang.
Roem CATO'S (*) schranderheid! Waardeer uw trouwe zorgers
Bemin de vrijheidskerk, bemin uw medeborgers
Keer verder staatzucht, breek den hand der slavernij
En laat uw zinspreuk zijn: *in Neérland leeft men vrij.'*

"In 't Overoud gebruik bleef in wezen en als de dag des nieuwen jaars aangebroken was, dan stonden, vooral bij de handeldrijvende ingezetenen, tonnen en vaten met duizende nieuwjaarskoeken gereed, om dezelve aan de wenschende menigte, tegen een "God loon 't u!" uittereiken. Later werd dit gebruik wel eenigzins gematigd, toen Napoleons belastingstelsel de siroop en suiker tot eenen hoogen prijs deed klimmen en de beetwortel de eigenschappen miste, welke aan de koeken dien keurigen smaak leverden; doch daardoor werd het niet geheel en al uitgeroeid maar 't is nog op den huidigen dag; hoewel niet met dien ijver' die 't in 1770 kenmerkte, in zwang gebleven."

460 (*) Pseudonymische personen in 't stuk voorkomende.

Koffijpatrouilles

‘t Schijnt dat men in kleine stedekens sterker behoefte gevoelt aan gezellig verkeer, dan wel in groote. In de laatste staat een ieder geheel op zich-zelven; ‘t egoisme is daar de onzigtbare kracht, die ‘t groote raderwerk der maatschappij van menschen in beweging zet. In kleine plaatsjes daarentegen is men doorgaans nog in den onschuldigen Paradijsstaat, in den kindschen leeftijd des menschelijken geslachts en even als kinderen zoekt men zich in en door elkanders bijzijn te vermaken. Vandaar die oneindige koffijpatrouilles en theekransjes der vrouwen, waar men gewoonlijk een’ cursus houdt over ‘t nieuws van den dag, waar alles interesseert, tot zelfs de geheimen van keuken en kelder, van turfboer en meid, de verborgenheden der garderobe en der kleedkamer. Och, of die gezellige bijeenkomsten altijd even onschuldig waren als gezellig!

Maar de kleinsteedsche menschen zijn den kinderen gelijk, zeiden wij, en even als deze moeten zij onder elkander kribben, zich brouilleeren, zich verzoenen, en houden zij er bovendien hunne *chronique scandaleuse* op na! In eene kleine stad is men nog meer aan de waakzaamheid en ‘t talent van bespieden zijner mede-inwoners blootgesteld, dan de ketters in de zalige tijden der *autos da fé*[461] aan de valkenoogen der Inquisitie[462]. Ziet, wij weten niet hoe ‘t in *Koevorden* daarmede gesteld

461 Een autodafe is een ritueel van penitentie van door de inquisitie veroordeelde ketters en afvalligen. De term Auto de fé betekent in het Spaans “handeling van geloof”, en is afgeleid uit het Latijnse “Actus Fidei”. De term wordt vandaag de dag vooral geassocieerd met de brandstapel, waarop mensen werden gedood wegens ketterij.

462 Inquisitio haereticae pravitatis, was een rechtbank van de Katholieke Kerk, belast met de opsporing van, het onderzoek naar en het opleggen van straffen aan ketters.

is, en wij willen gaarne 't beste van 't plaatsje gelooven. Een zweem van vermoeden dat ook zij met het algemeen kwaad besmet is, zal hare goede gastvrije burgerij toch niet tegen ons in 't harnas jagen! Wij vertrouwen 't beste. Maar van gezellig verkeer gesproken! Ons oponthoud in *Koevorden* was te kort om proefnemingen te doen of ons vermoeden gegrond was.

Dat de gezellige bijeenkomsten zeer menigvuldîg gehouden worden, is stellig genoeg, als wij u verzekeren dat er bijna geen dag voorbij ging, waarop wij niet een' bakkersknecht met veelbeteekenenden blik de feestelijke krenteweg zagen dragen, en een aantal modieuse juffertjes ontmoetten die hare vriendinnen bezochten. Met genoegen wandelden wij omstreeks 't thee-uur door de *Friesche* en *Bentheimsche* straten[463] om de lieve schoonen eens te zien en onzen groet te brengen.

Hoe dikwijls hoorden wij de doodelijke avondstilte afgebroken, als de huisdeur ergens openging en eene reeks van oude tantes, grootmoeders en nichtjes in prillen leeftijd achter elkander de woningen verlieten. De stijve maar deftige kornet door 't zijden lintje gegarneerd, gevarieerd door 't meer luchtige *engelsch* tooisel, en de losse golvende lokken of keurig ineengewikkelde hairvlechten, tusschen welke een open roosjen of knopje henen gluurt, de statige zwart-zijden hoed met grooten lui fel, 't snoeperige *parijzer* stroo- of baleinhoedjen - allerlei opschik was in deze tallooze groepen ondereen gemengd en leverde een behagelijk gezigt op.

De ernstige gekornette matronen stapten dan met gekruiste handen aan hoogerhand voorwaarts, terwijl de dochters keuvelende en schertsende, lagchende en dartelende, als of 't tijdperk haars levens nimmer door bezadigder zomer of herfst gevolgd zou worden, zich bij voorraad met de visite van den volgenden dag vermaakten. Zulke theekransjes duren gewoonlijk tot negen of tien uren 's avond's.

"Voor dertig jaren en vroeger, ' verhaalde F..., "verschilden deze bijeenkomsten in tijd en misschien ook wel in aard van

463 Straatnamen.

de tegenwoordige. De taptoe des garnizoens om acht uur 's avonds, was toen 't appèl der dames, om zich naar de visites te begeven. Die gezelschappen werden vroeger door de jeugd dikwijls als ombarmhartige regtbanken aangemerkt, dewijl er de handelingen van personen en huisgezinnen soms ten bloede toe met de roede der kritiek werden gegeeseld. Zulke leer- en liefderijke visites werden toen uitsluitend in de winteravonden gehouden, terwijl 't genot van koffij, nieuwjaarskoeken en raauwe of gebradene appelen de maag en 't spraakorgaan verfrischten, tot dat de elfuursklok of die van middernacht de oudjes in den dut dreigde te helpen en men de weinig-gegroeide breikous oprolde."

Vuurbueten

"Ook onze dienstboden en kinderen hebben hunne vermakelijkheden, die wij onder de zeden en gewoonten rangschikken. Ieder die zich door aankoop in 't bezit van een huis stelt om dat te bewonen, is gehouden 't zelve te laten inwijden door de dienstboden en kinderen van 't vrouwelijk geslacht, die dezelfde buurt bewonen. Te dien einde vragen een paar dienstboden, eenige weken vóórdat het huis betrokken wordt, den sleutel van den eigenaar en tevens vrijheid om aldaar te mogen *vuurbueten*.[464]. Is daartoe 't verlof gegund, dan komen op bepaalden tijd de meisjes in 't huis bijeen, brengen ieder eene mand turf mede, werpen die op den haard en verfrisschen zich intusschen met een gesuikerd brandewijntjen. Onmiddelijk daarop gaan de luidruchtige vuurbuetsters naar buiten, brengen een' bloeijenden haagdorentak mede ('t is meestal in den voorzomer), versieren dien met klatergoud, linten en strikken en planten denzelven in den turfhoop.

't Overige van den dag houden de jonge gasten 't huis in bezit, terwijl zij den vrijen teugel aan hunne losbandige vrolijkheid vieren. Heeft de eigenaar vervolgens de woning betrokken, dan is hij verpligt om de gansche schare vuurbuetsters bij zich te noodigen en te onthalen. Ook de kinderen sluipen stilletjes de huisdeur binnen om mede te genieten. Lustig gaat de brandewijn weêr rond en eindelijk verlaten de genoodigden 'thuis des nieuwen bewoners en vermaken zich nog daarbuiten, door langs de straat hunne vrolijkheid lucht te geven.

Ook moet ik nog even van een ander gebruik reppen," -

464Bueten beteekent ook in 't Drenthsch dialect ruilen, verruilen. Welligt is 't het stamwoord van 't Hollandsch werkwoord: buitelen, d. i. zich omkeeren.

zeide onze vriend, - "hetwelk hier uitsluitend te huis behoort. Wanneer namelijk de eerste Pinksterdag' is aangebroken, geeft de *Koevordsche* jeugd naauwkeurig acht op de laatste koe, welke 's morgens de poort verlaat. Deze wordt 's avonds in de weide opgewacht, met pinksterbloemen (bloeijende braam) versierd en daarop de stad binnengeleid, onder 't luide gezang van 't navolgende liedje:

Pinksterbroed,
Oranjezoet,
Hoe zit je zoo diep in de veeren:
Had je *eerder opgestaan,*
Dan had je geen nood gekregen.

"Dit vermaak schijnt met eene kerkelijke plegtigheid in verband te staan, maar de oorsprong of beteekenis van 't zelve is nog een raadsel."[465]

---

465 Het liedje komt in varianten in heel Europa voor. Wellicht is het gebruik een mengeling van volksreligie, magie en christelijk geloof. Een en ander verwant aan luilakfeesten in de dagen voor Pinksteren. Van dbnl.org het volgende.
De Pinksterbruid of de Pinksterlummel is dus de langslaper; want de taak, als vegetatiegenius te fungeeren, was aanvankelijk allesbehalve een huldiging van de schoonheid of van den persoon, maar slechts van den genius; en daarom alleen zette men haar of hem de kroon op het hoofd. Het was een zekere tuchtiging van den telaatkomer, van den luiaard, die een heerlijken meimorgen versliep.
Zeer nauw hiermee verwant is het Drentsche *nustekook*gebruik. 'Nustkoek' hangt met '*nusselen*', d.i. talmen, samen.
Op Pinkstermaandag spoeden zich, volgens de mededeeling van Dr. Bergsma in den *Nieuwen Drentschen Volksalm.* 1900, bl. 104, de koejongens voor dag en dauw met de koeien naar de weiden. Die 't laatst met zijn koeien 'op den diek' verschijnt, d.i. op den gemeenschappelijken weg, die naar de verschillende weiden voert, heet *nustekook*.
te Borger. Daar wordt de nustekook geslagen, en een ander, een arme jongen, in bloeiende brem gestoken, wordt als Pinksterbroed het middelpunt van den optocht. Waar een Pinksterbroed is, is ook een broedsleider. Te Gees heet hij *broedegom*, te Zweeloo heeten ze *broedhen* en *broedhaan*. Te Gees is de Pinksterbruid het geheele jaar de versukkeling.
*Nederlandsche volkskunde (*2 delen)(1977)–Jos. Schrijnen dbnl.org

Slotwandeling

Eer wij, binnen de vesting teruggekeerd, afscheid van F.... namen, verzochten wij hem om ons den volgenden morgen op eene wandeling om en door de stad te vergezellen, om 't merkwaardige op te nemen, t welk gereedelijk werd aangenomen.

Na eene weinig verkwikkende nachtrust, door nieuwe aanvallen van 't podagra veroorzaakt, zochten wij al vroegtijdig onzen vriend op en begaven ons niet opgeruimd naar de wallen der veste.

Wij hebben gezien dat de naaste omstreken van *Koevorden* zeer weinig gelegenheid opleveren, om zich met eene wandeling te vermaken. De vestingwallen zijn alzoo daartoe bestemd, hoe luttel schoons en vermakelijks ze dan ook verschaffen. Wat zegt het, bastion voor en bastion na in den ganzentred om te drentelen, ingesloten door eene hooge borstwering, die den ruimen blik in de natuur belemmert? - Dat genoegen is al te wiskunstig om 't prettig te noemen. 't Eenige fraaije gezigt dat men overigens van de borstwering op de omstreken heeft, is dat op 't in geboomte verscholen dorp *Dalen*, noordelijk van de vesting, terwijl in 't zuiden de *Ulzer*-bergen (zoo die benaming niet te grootsprakig klinkt,) 't oog eene aangename *verpoozing* schenken van 't turen op eindelooze vlakten. Aangenaam wordt het blaauw dier bergen geschakeerd door 't boomrijk hanoversch dorpje *Laar*.

Voor hen die smaak hebben in militaire gebouwen is er nog al 't een en ander op te merken. Ruime kazernen, nette wachthuizen, dragonderstallen, een goed onderhouden arsenaal met kogelpark, twee kruidmagazijnen, een ijzeren rustbed voor 't geschut, eene luchtige en ruime ziekenzaal, eene goede maar niet geschikt gelegene kommandants-

woning, eene woning voor den eerstaanwezenden officier der genie, zullen den beminnaar der bouwkunde en krijgsstatistiek ruimschoots gelegenheid geven tot opmerkingen en aanteekeningen. Ziedaar u ook de meeste openbare gebouwen opgegeven, die *Koevorden* in hare omwalling weet aan te wijzen. De stad - zelve bezit die in zeer geringen getale. Natuurlijk een stadshuis, in 1817 in den tegenwoordigen staat gebragt, en waarvoor men eene ellendige standplaats heeft gekozen. Men vergeet niet, den bezoeker langs een' steilen trap op de zoogenoemde zaal te brengen, en de reiziger, die verder dan 't *drenthsche* Oosterkwartier geweest is, onderdrukt met moeite een' medelijdenden glimlach, als hij 't zegevierend gezigt van den *cicerone*[466] bij 't openen der zaaldeur gadeslaat. 't Eenige wat wij hier raars vonden en op geen ander der talrijke stadshuizen, die we zagen, bemerkten, was eene rij krakende en fladderende, aan den zolder opgehangene papieren kroonen, die we meenden dat bij de komst van den nieuwen haring moesten dienen, maar tot een ander gewigtig einde bewaard werden.

Koevorden bezit ook een Hervormd weeshuis, welks toestand en inrigting veel te wenschen overlaat, en waarin een aantal van omtrent vijfentwintig oude mannen, vrouwen- en ouderlooze kinderer verzorgd worden. Voor liefhebbers van inscriptien is 't zeker zeer merkwaardig te vernemen, dat boven de deur van dit gesticht 't jaartal 1690 en de woorden van Paulus bij 2, Corinth. 9: 9 staan ingebeiteld[467]. Deze inrigting van weldadigheid bestaat door eigene middelen en door de giften, welke de diakenen in de openlijke Godsdienstoefeningen en door gedurige collecten aan de huizen verzamelen. Verder is hier ook een fonds, dat, onder den naam van Gasthuis[468] bekend, door een' voogd, onder 't toezigt der stedelijke regering, wordt bestuurd en waaruit vele behoeftigen eene wekelijksche toelage genieten.

---

466 Begeleider, gids, loods.
467 Gelijk er geschreven is: Hij heeft gestrooid, hij heeft den armen gegeven; zijn gerechtigheid blijft in der eeuwigheid. Statenvertaling.
468 Magnin, *Best. in Dr.,* III. 8.

Op weinige schreden achter 't weeshuis, aan de oude thans met alle regt dus genoemde, moddergracht, die vroeger 't kasteel omgaf, vindt men de gevangenis. in eene van wier kamers de Koevordsche jeugd weleer in de *fransche* taal onderwezen werd, in die

...Spraak van bastertklanken,
Waarin hyeen en valsche schakals janken,
Verloochnares van afkomst en geslacht.[469]

469 dbnl.org Er is in Holland misschien geen gevoel, hetwelk sterker is, dan het gevoel van verachting voor de Fransche taal. Haar overwigt in België zal waarschijnlijk eene onoverwinnelijke hinderpaal zijn, - bijaldien er geen andere hinderpalen bestonden, hetgeen zeker het geval niet is, - voor alles, wat naar eene hartelijke zamenwerking tusschen de Noordelijke en Zuidelijke landstreken zweemt. Van den afschuw, met welken de Hollander de Fransche taal beschouwt, leveren de volgende verzen van Bilderdijk een vermakelijk voorbeeld op: (Krekelzangen I. 101.

Het Spaansch en 't Fransch.

En gy, ô spruit van 't zelfde grootsch Latijn,
Waar 't Oost in gloort met avondwederschijn,
En 't fier Romeinsch met stug Wandaalsch vereenigt;
Van 't Noord gehard. door Zuiderlucht gelenigd
U minne ik meê in d' echten adeltrots
En stouten moed des oorlogshaften Goths. -
Maar weg met u, ô spraak van bastertklanken;
Waarin hyeen en valsche schakals janken;
Verloochnares van afkomst en geslacht,
Gevormd voor spot die met de waarheid lacht;
Wier staamlary, by eeuwig woordverbreken,
In 't neusgehuil zich-zelv niet uit durft spreken;
Verfoeilijk Fransch, alleen den Duivel waard,
Die met uw aapgegrijns zich meester maakt van de aard!

Bolwerk der Drentsche vrijheid

Van af 't gevangenhuis hadden wij 't gezigt op de achterzijde des kasteels, die schouwplaats van zoo veel moed en dapperheid, dat bolwerk der *Drenthsche* vrijheid, die rots der ergernis van *Utrechts* mijtervorsten![470] Hoe heeft de tijd en de menschelijke vernielzucht hier gewoed! Stond Rudolf uit zijn graf eens op, waar vond hij de breede en diepe grachten die den burg van 't vlek afsloten met poort en valbrug, hamei[471] en slagboom? Ze zijn gedeeltelijk tot eene naauwe modderige haven, voor een luttel aantal Vechtsompen[472], toegeslibt of verwandeld in welige moestuinen en bleekvelden. Waar vond hij dat viertal torens, waaruit voormaals een regen van pijlen en spiesen op de belegeraars werd afgezonden? Ze zijn verdwenen, en de laatste, die 't lot zijner broeders nog tot in 1832 ontsnapte, moest ook toen onder de mokerslagen der speculatiezucht bezwijken.

Alles is veranderd op de plek, waar vroeger 't sterke kasteel gestaan heeft. De gebouwen, weleer tot woning voor den slotvoogd bestemd, welke Otto van Bentheim's gemalin met hare familie eens als gevangene bewoonde, en binnen wier muren de Heeren Gerard van Gelder en Gysbrecht van Aemstel in 1227, te midden der juichende *Drenthen* werden opgesloten, en die later tot behuizing van den Gouverneur der vesting dienden, zijn thans bijzonder eigendom.

Alleen de groote zaal van 't kasteel schijnt weinig van gedaante, hoewel van bestemming veranderd. Immers nu dient zij tot een pakhuis voor koren en kruidenierswaren, ofschoon de hooge zoldering, de talrijke schuinsche dwarsbalken, de geweldig-breede schoorsteen, de diepe en smalle vensterbanken en andere

470 Bisschoppen/veldheren.
471 Afsluiting van een brug.
472 Boten met weinig diepgang.

ouderwetsche inrigtingen een allerkoddigst zoo niet droevig contrast vormen, met de olie-, traan- en. suikervaten, koffij- en rijsthalen, die er op en naast elkander gestapeld ter neder liggen. Boven eene der deuren vindt men nog 't wapen van *Gelder* met het onderschrift: CAROLS DUX D. GEL, 1533. in hardsteen uitgehouwen, 't eenige *souvenir* van 't glorierijk voorleden.

Overigens vindt men op deze plek een militair ziekenhuis, een groot kruidmagazijn, benevens een paar andere burgerwoningen, de stadsbleek[473] en eenige tuinen.

Vermelding verdienen al verder de drie kerken die *Koevorden* heeft. Die der Hervormden met een' spitsen toren, kruisvormig en van een orgel voorzien, is even als de Nieuwe Kerk te *Groningen* gebouwd; hare inrigting is bijzonder net, hoewel eenvoudig en geeft alle eer aan hen, die met de zorg voor dat gebouw belast zijn, te meer daar er groot onderstand-fonds voorhanden is. Zij werd in 1641 voltooid, ter plaatse waar vroeger[474] reeds vier of vijf andere kerk en gestaan hadden, welke van tijd tot tijd in de menigvuldige oorlogen en belegeringen waren verwoest. Den 28 November 1841, werd haar tweehonderdjarig bestaan Godsdienstig herdacht in eene zeer toepasselijke leerrede, over Ps.27: 4, door Ds. C. H. PELINCK uitgesproken[475]. In een' der grafkelders wordt in een looden kist 't lijk van den generaal RABENHAUPT bewaard, terwijl 't opschrift van een der zerken de rustplaats aanwijst van den kommandeur QUIRYN DE BLAAUW. Voor 't onderhoud van dit graf, legateerde zekere ANNA BOGERMANS in 1770 aan de Hervormde diakonie de somma van 200 Gl.

Vroeger stond nog eene tweede kerk in 't westelijk gedeelte der stad, ter plaatse waar zich thans 't fort Vallaat bevindt. Deze is in 1597, bij de regelmatige bevestiging der stad, afgebroken en gesloopt.

Voor zooverre wij konden nagaan, hebben sedert de hervorming de navolgende predikanten alhier 't Evangelie verkondigd:

---

473 Bleekveld. Grasveld om was in de zon te laten verkleuren/bleken.

474 Den 20 Augustus 1331 werd er verlof gegeven tot stichting eener kerk te Koevorden. Zie Magnin, G. O.

475 Zie Drenthsche Courant, 2 Dec. en Gron. Cour. 3 Dec.1842.

1598 Joa. Beveren.
1607 Joa. Dreccius.
1611-1658 Onias Boëtii.
1629-1638 Joannes Clopmeijer.
1638-1658 Joannes Molanus (ber. van *Friezenveen* en naar *Farmsum*).
1658-1688 Fredericus à Staveren.
1648-1670 Joannes Picardt[476].
1670-1693 Joannes Michorius.[477]
1690-1700 Albertus Reiners.
1694-1699 Petrus Reiners.
1701 Cock (waarnemend) predik. te *Ootmarsum*.
1700-1702 Joannes Franken (ber. naar *Zaltbommel*).
1701-1720 Jacobus Cremer.
1702-1750 Petrus à Stavoren.
1720-1748 Henricus Bottichius.
1746 Joannes Stoter, S. Min. Cand., hulpprediker van Dº Bottichius.
1750-1798 Anthony Bekkering.
1748-1773 Anthony Camerlingh.
1773-1783 Helmerus Heres (ber. naar *Westerbroek*).
1783-1794 Joannes Snethlage (ber. naar *Maastricht*).
1794-1842 Albertus Lösing Meijer.
1799-1807 A. J. Hartman (ber. naar *Gasselte*).
1807-1816 Gerrit Boudewyn Clement (ber. Naar *Brielle*)
1816-1819 Robbert Alberthoma Chevalier (beroep. naar *Luik*).
1819-1821 Johannes Bernardus Theodorus Hugenholtz.
1821-1829 Rutgerus Perizonius Mensinga (ber. naar *Nieuw-Beerta*).
1829 Coenraad Henfrik Pelinck.
1842 Antonie Wilhelmus van Moock.[478]

---

476 Zie zijn levensberigt in *Dr. volksalm.*, bl. 1 e.v.
477 Hij sprak bij het overlijden van Rabenhaupt een lijkrede uit, die in druk verscheen en thans zeldzaam voorkomt.
478 Zie over de inkomsten der pastorij en 't collatieregt van Koevorden W. A. Bachine, *Kerk. Geographie*, 166.168.

De Roomsch-Catholijken hebben hier ook een net kerkgebouw met een eenvoudig orgel en eene soort van toren. Dit kerkgenootschap dagteekent deszelfs bestaan binnen deze stad van 't jaar 1783, toen er, om de desertie des garnizoens tegen te gaan, welks R. C. ledematen[479] te *Laar* hunne godsdienstoefeningen moesten houden, na veel tegenstrevens, verlof verleend werd om een huis tot kerkgebouw interigten; ter naauwernood werd dit onder allerlei voorwaarden toegestaan.

De eerste steen van dit kerkje werd gelegd den 18 Mei 1796 en eerst in 1816 heeft de R. C. gemeente 't gebragt in deszelfs tegenwoordigen toestand. Vroeger bestond hier ook eene kleine Luthersche gemeente, echter zonder kerk, maar waarbij eenige malen 's jaars door den predikant van *Groningen* 't H. Avondmaal bediend werd. Later hebben De Lutherschen zich met de Hervormden vereenigd. Ook de Israëlieten hebben hier thans eene ruime en nette Synagoge, door vrijwillige giften en hulp uit 's Lands kas in 1840 vernieuwd. Vroeger hadden zij een allerellendigst gebouw, waarin men – zoo als zeker reiziger in de *Kamper*-Courant schreef, "*Israël* zelfs niet droog konde houden."

Andere merkwaardige openbare gebouwen zijn hier niet, terwijl geen een bijzonder huis eene opzettelijke beschouwing verdient. De straten, hier en daar vindt men er twee en drie boven elkander liggen, een gevolg der menigvuldige verwoestingen, welke de stad heeft ondergaan, - worden door de inwoners voor zeer goed gehouden. Vreemdelingen vinden ze slecht; lijders aan eksteroogen[480] afschuwelijk. De markt is ruim en goed bebouwd; 't gras groeit er welig en wordt tweemaal 's jaars gewied, 't welk een' zeer bezwaarlijken post op 't budget der stad geeft. In de achterstraten plant zich, zoo als zeker iemand te regt schreef, 't menschdom sterk voort, te midden van tallooze mesthoopen. De verlichting der stad geschiedt door *reverbères*[481]; in de mestachtige achterstraten mag elk nog wel eene lantaren bovendien bij zich dragen. Na elf ure is al 't publiek licht uitgegaan, maar niemand is dan ook verpligt op straat te loopen.

---

479 Rooms Katholiek.

480 Soort 'wratten' op de tenen.

481 lantaarns die aan een katrol konden worden neergelaten om aan te steken.

Handelsplaats /Kanalen

Onze wandeling om en door de stad geeindigd hebbende, verzocht F… ons ten zijnent, met belofte om dan tevens met een enkel woord 't een en ander over *Koevordens* bronnen van bestaan en toekomst mede te deelen. Volgaarne stapten wij de woning van den ouden vriend binnen om er de laatste oogenblikken van ons verblijf te *Koevorden* door te brengen[482].

"*Koevorden*," zoo begon F…. "is als handelplaats niet meer wat het in vroegere eeuwen was, toen 't onophoudelijk zweepgeknal en geklink der paardenschellen, in hare straten den doortogt der kolossale *Munstersche* vrachtwagens aankondigde, die nacht en dag de goederen vervoerden, welke *Groningen, Friesland, Bentheim* en *Munster* elkander in ruiling gaven. Hier werd vroeger dan ook die aanzienlijke tol geheven, welke 't kasteleinschap van *Koevorden* tot zulk een begeerlijk ambt voor vele edelen dier dagen maakte, zoo veel te begeerlijker, daar 't onmogelijk was dien tol te vermijden. Er werd door de moerassen geen andere passage naar de genoemde landstreken gevonden en alle vervoer moest langs de muren van 't kasteel plaats hebben.

Langzamerhand verminderde die drukke doortogt door verbeterde wegen en verplaatsing des handels naar andere streken, als ook door de toenemende verbodstelsels tusschen wederzijdsche staten, en op dezen oogenblik is de handel met *Hanover* alleronbeduidendst. Zelfs reizigers uit *Groningen* en *Friesland*, die vroeger hunnen weg naar de badplaats

482Koevorden is de geboorteplaats van den beroemden landschapschilder M, Hobbema en van Michaël Bertling, die van 1752 tot 1772 't Hoogleeraarambt in de Godgeleerdheid te Groningen bekleedde. Over M. Bertling zie men o.a.: Gerardi Kuijpers *memoria* Michaelis Bertlingii. (Gron. 1772.)

Bentheim en omstreken over *Koevorden* namen, houden nu de straatwegen, en getroosten zich liever een' grooten *détour*, dan met levensgevaar nu door 't moeras, dan door 't moordend zand te baggeren."

"Als marktplaats is *Koevorden* nog van gewigt, maar 't is niet te ontkennen, dat zij ook in dit opzigt afneemt. Verbeterde communicatie der *Drenthsche* dorpen onderling, vooral naar *Hoogeveen*, nieuwe markten te *Beilen* en *Assen*, 't vestigen van werkzame kooplieden in de dorpen-zelve, – de ijver der hoofden van bestuur, om iedere gelegenheid aan te grijpen, die strekken kan tot het verspreiden van welvaart onder de dorpelingen, – dit alles doet onzen handel kwijnen. Voeg daarbij de hoogere prijzen welke hier bij verkoop de koloniale en andere goederen vorderen door de dure vracht en lagere inkoopsprijzen, welke men om dezelfde reden bij weder-uitvoer moet geven, de bijna volstrekte onmogelijkheid welke er soms bestaat, om iets van belang te ontvangen óf te verzenden,- en gij zult reden genoeg hebben om onze stad te beklagen.

Koevorden heeft behoefte aan een kanaal[483], zoowel tot afwatering in natte, als tot middel van vervoer in drooge zomers. Aan den zoom eener provincie gelegen, die de gedaante van een suikerbrood heeft, ontvangt ze natuurlijk bij regenachtig weder eene massa waters in hare grachten, 't welk door een ellendig-klein riviertje, de *kleine Vecht* geheten, geloosd moet worden. Dan loopt alles ouder, en staat bij droogte onze scheepvaart bijna stil, nu zeilen de schepen in den oogsttijd over de weiden en akkers. Sedert 1828 is dit herhaalde keeren geschied en hierdoor der stad eene schade aangebragt, welke men zonder overdrijving wel op eene ton gouds mag schatten.

Geen wonder dat, hij toenemend verval des handels, zulke rampen aan de welvaart der ingezetenen gevoelig knagen, waarbij nog komt het kleine garnizoen: 't welk sedert *België*' s afval[484] der stad gegund wierd. Eene bezetting van 5 a 600 man zoude veel bijdragen om haren voorspoed te stutten, doch de

483 Kanalen zijn een vast onderwerp voor Harm Boom.
484 Afscheiding van België in 1830.

hoop op de vervulling van dezen wensch is zeer flaauw. -

In de laatste jaren echter is er veel geschreven, gesproken en gedelibereerd, om althans een middel daartestellen, 't welk den altijd dreigenden watervloed afwendde, en dit is gevonden door een afwaterings-kanaal uit de vesting naar *Ane* bij *Gramsbergen* in Overijssel te ontwerpen. Zooveel is men gevorderd, dat men 't ernstig voornemen heeft om *Koevorden* te helpen, een voornemen, dat nog niet van oude dagteekening schijnt.

Om dit te doen geboren worden, was er noodig een zoo rampvol jaar als 1841, - een Gouverneur als nu wijlen van Harencarspel Eckhart die de belangen der geheele provincie behartigde, en er geen vergeten uithoek in duldde, - en vooral eene eenparige klagte der gansche stad over haren rampspoed en een dringend maar ook regtmatig verzoek om ondersteuning, zoowel van Land als Provincie.

Vroeger zocht men uitkomst door eene verbinding met de *Dedemsvaart*: maar de belangen der vesting moesten in overeenstemming gebragt worden met die der stad, en dit kan door eerstgemeld plan bereikt worden. Veel verpligting heeft *Koevorden* in dezen aan de bereidwilligheid en kunde van den heer J. Carsten, eerstaanwezend Ingenieur der veste, die niet alleen de bezwaren des gouvernements tegen eene kanalisatie overtuigend heeft bestreden, maar ook de meening, die tot heden bestond, alsof de verdediging der vesting door eene gewenschte afwatering zoude verzwakt worden heeft weggecijferd."

"Wij wenschen van ganscher harte, dat het ontworpen plan niet deele in 't lot zijner broeders, en de kanalisatie van *Koevorden*, reeds onder Koning Lodewijk ter sprake,[485] en waarover na dien tijd wel een boekdeel klagten, rekwesten, consideraties en adviesen zijn geschreven, eindelijk eens ten uitvoer gebragt worde. Mogt de toezegging daarvan door Z.M. Willem II, tijdens zijn bezoek te *Koevorden*, spoedig

485Deze had namelijk 't voornemen Koevorden door een kanaal tot Meppen, in Hanover, met de Eems, die aldaar voor grote schepen bevaarbaar wordt, te vereenigen.

vervuld, en vooral door Land en Provincie eene ondersteuning aan de rampspoedige stad geschonken worden, die zij meer dan eenige plaats in geheel 't koningrijk verdient. Mogt ook de regering van *Koevorden* krachtdadig den goeden wil des gouvernementondersteunen, en door geene naauwhartige bedenkingen den geest van vooruitgang, die zich bij hare inwoners openbaart, belemmeren.

Zonder op offering en onvermoeide werkzaamheid, blijft men in dezen tijd. van algemeene inspanning, zoo niet overspanning, stil staan, en ziet later, zich-zelven be klagende, op anderen neder, die door eigen schepping, gekocht voor zware opofferingen, eene welvaart genieten, welke tiendubbele vruchten oplevert.

Heeft de stad eenmaal 't afwateringskanaal verkregen, is zij daardoor voor overstrooming beveiligd en hare scheepvaart ook bij lager waterstand niet geheel belemmerd, dan zorge 't bestuur voor goede wegen, die den landman uitlokken om hare markten te bezoeken. Zóó doende zullen de prijzen der onderscheidene handelsartikelen welke uitgevoerd worden, monteren en met die van *Meppel* en *Hoogeveen* gelijk staan, terwijl de koloniale en andere ingevoerde goederen in waarde dalen en daardoor de ruilhandel zal verlevendigd worden[486].

486" Koevorden is het Drentse Venetië: beide steden zijn rijker in roemrijke herinneringen dan in magt; beide zien met den trots van een verarmd edelman, op de later opgekomene plaatsen neder; beide hadden aan eene belemmering des handels haar bloei te danken; en gelijk Venetië door den zeeweg naar Indie, zoo zal Koevorden door het Drentsche kanaal teruggebragt worden tot den rang, die aan hetzelve toekomt." – Zie: *Drenthsche Courant,* 1841. No. 54. www.delpher.nl

Zedenschets

Zedenschets van de Drenthenaar (1823)

Jacob van Lennep trok in 1823 met zijn vriend Dirk van Hogendorp door Drenthe. Over de Drent schrijft hij:

De Drenthenaar bezit alle deugden en gebreken welke onafscheidelijk zijn van zijn eenzaam landlijk leven. – Wanneer men in een gering gehucht eene kleine stulp bewoont, zelve onbemiddeld en onkundig is en tot naburen en medeburgers alleen dezulken heeft: wanneer men niet in de gelegenheid is meer grond te bebouwen dan men voor zijn eigen huisgezin van nooden heeft en er dus weinig of niets overschiet om in grootere plaatsen ter markt te brengen, dan kunnen er tusschen zoodanigen en de inwooners van grootere plaatsen weinige of geene naauwe betrekkingen stand grijpen: dan leeren zij de overtollige dingen niet kennen, welke de stedeling als noodzakelijke beschouwt, dan geven zij zich aan de weelde niet over welke deze najaagt; maar leven stil, eenvoudig, onnozel voort als hunne ouders en voorouders deden; verlangen niet wat zij niet kennen, zijn onbezorgd voor het vervolg, en geven weer aan hun nakroost hetzelfde voorbeeld dat zij van hun voorgeslacht ontfangen hebben.

Zoo heeft ook de nederige landbouwer van Drenthe niets overgenomen noch kunnen nemen van al wat de rijke Friesche en Groningsche boeren in de Hoofdplaats hunner provintien zagen. –

Deze laatsten bebouwden onmetelijke velden en behoefden op vele plaatsen den uit zich zelven zoo vruchtbaren grond niet eens te bemesten. Het was dus hun overvloed die zij ter markt brachten: en dit leerde hun prijs op het geld stellen, gaf hun geest een koopmansdraai en deed hun al de ondeugden des stedelings inzuigen zonder de plompheid des landsmans weg

te nemen. De Drenthenaar daarentegen heeft, om zijn klein stukje gronds te bebouwen de hulp van zijne geburen noodig; hij verbruikt met zijn gezin alles wat hij gezaaid heeft, en er schiet niets over dat den handelaar in de steden zoude kunnen gevallen wat meer is; geen vreemdeling begeeft zich naar Drenthe, ten minsten niet met eenig voornemen van winst te doen: deze of gene die nog nu en dan een hunnebed komt bezichtigen haast zich een oord te verlaten, waar het reizen hem zoo moeilijk valt. Wanneer zoude dan de Drenthenaar eenige kondschap bekomen van al hetgeen de stedeling zoo onmisbaar acht. Neen zijn belang houdt hem aan zijn dorp, aan zijne kluis verknocht: hij weet niet, en verlangt ook niet te weten dat er buiten zijn dorp en twee of drie die hij van verre ziet doch niet bezoekt, plaatsen of landen in de wereld zijn: doch hij is daarom niet schuw, niet stuursch jegens vreemden. – Daar er niets bij hem is dat de hebzucht eens bedriegers verwekken kan, wordt hij ook door geen' vreemdeling bedrogen: waarom zoude hij die gewend is zijn' buurman, wien hij noodig heeft, vriendelijk te bejegenen, een' reiziger onbeleefd behandelen, goedwillig ziet hij hem aan als iemand van wien hij niets te hopen noch te vreezen heeft, en uit gewoonte behandelt hij hem als zijnen nabuur. Zeer dikwijls ondervonden wij die gedienstigheid, dien landbewooners zoo eigen, op onzen tocht door de geringe dorpen en gehuchten.

Bij al de deugden welke de Drenthenaar uit routine bezit, voegen zich als tegenbeelden onverschil voor het vreemde, gehechtheid aan den ouden sleur, tegenzin in het beproeven van iets nieuws, en in één woord al die geringe doch ware gebreken welke uit den aard van zijn leven voortvloeijen.

Jacob van Lennep, *Nederland in den goeden ouden tijd*. dbnl.org

Verhalen

Rütlischwur

Alles wat je wilde, heb je altijd zonder mij gedaan. En nu wil je dat ik help?!'

Karen Kolmer legde het breiwerk naast zich op de bank. Haar donkere ogen kenden maar één boodschap – lazer op – maar ze hield zich in. Meer dan veertig jaar had ze zich ingehouden en de laatste jaren konden er ook nog wel bij. Het was helder dat de tegenslag van de laatste tijd de voorspoed van een rijk huwelijksleven aan het verduisteren was. Het verleden raakte uit haar gezichtsveld. De toekomst leek haar steeds meer met lege ogen aan te kijken, en niet alleen als haar oogopslag die van Wander ontmoette.

Karen Kolmer rechtte haar rug en maakte aanstalten van de tweezits op te staan. Ze hoorde wat ze zei – met haar moeders' snibbige stem. Karen Kolmer hoorde wat ze niet wilde zeggen.

'Wat heb je nu weer?'

Wander hield een plastic tas van de Gamma in zijn hand en strekte zijn arm. Hij leek de woorden niet te kunnen vinden. Uit zijn afgezakte mond – de bek op half zeven, zoals dat in de buurtschap heette – kwam geen woord meer naar buiten. Al wezen Wanders mondhoeken geen half zeven, maar eerder twintig over acht; als de punt van de neus het draaipunt van de grote en kleine wijzers zou zijn.

'Naar de spreekkamer,' zei Karen, 'naar de spreekkamer.'

Karen Kolmer was vijfendertig jaar huisarts geweest met praktijk aan huis. Aan de zijkant van het herenhuis was een kleine wachtkamer, een kamertje met loket voor de assistente en de spreekkamer op de hoek van het pand. Ze had in haar werkzaam leven vanachter de vitrage iedereen zien komen en weer gaan.

Ook de dokters-assistente was met pensioen. Elseliena had een andere huisarts genomen om de laatste jaren in gezondheid

af te leggen, voor zover een huisarts enige invloed heeft op het welbevinden van patiënten. Elseliena was – toen het nodig was – door een vreemde geholpen.

Wander had voor zijn reguliere ongemakken ook een andere huisarts – met de dokter in bed was voorbehouden aan tv-sterren, vond hij. Maar toen was hij nog in zijn betere jaren. Met Karen in de buurt had hij, zuinige opportunist als hij was, telkens gekozen voor de verzekering met de laagste premie en het grootste eigen risico. Zijn huwelijk was immers de meest veilige plek.

Karen had hem op cruciale momenten nooit in de steek gelaten, niet als het zijn welbevinden en huiselijk geluk aanging en niet als het zijn gezondheid betrof. Ze woonden niet voor niets aan de Eendrachtstraat.

Maar Wander Kolmer lijkt langzaamaan te vergeten dat hij – nu het erop aankomt – niet bij Karen terecht kan voor zijn kwaal, uitgezonderd onbenulligheden als hoofdpijn of blaasontsteking. Zijn echtgenote wil geen dokter zijn nu het een kwestie is van leven en dood. Zij niet. Dokter Karen Kolmer geeft niet thuis.

Karen kende de verschijnselen van Alzheimer maar al te goed. Ze was arts geworden om jonge mensen te genezen en baby's de wereld in te helpen. Naïef als ze was geweest. Ze was er vooral voor senioren met PHPD – pijntje hier, pijntje daar – en voor begeleiding van aftakeling in alle kleuren en smaken. Kanker in soorten en maten, tia's, hart, lever, nieren, prostaat en dementie vormden de laatste jaren de serieuze 20% van haar praktijk. Het overige deel – de 80% – was sociaal-psychologische hulpverlening bij echtelijke ruzies, drank- en drugsverslaving en opspelende trauma's van een mislukte jeugd. In het dossier typte Karen bij de laatste categorie een grote A in een keuzevakje. Wie haar vroeg kreeg als verklaring: Anders dan somatisch, maar zelf sprak ze van: Aanstellerij.

De verwende maatschappij had haar leren zwijgen over onbenul in de gezondheidszorg. En als haar ergernis de kop op stak, zei ze tegen zichzelf: "Karen. Had je maar naar Afrika moeten gaan. Zeur niet."

Karen Kolmer had haar praktijk goed verkocht, toen dat nog kon en met Wander een rondreis gemaakt van Oeganda naar Kenya en Zimbabwe. Drie weken was ruim genoeg geweest. Ze had zichzelf daarna nooit weer vermanend toegesproken. Ze had haar zegeningen – en dat waren er vele – meermalen in stilte geteld. Aanvankelijk had ze haar bijdrage aan de *Flying Doctors* verdubbeld, maar na een jaar had ze alle giften aan liefdadigheid stopgezet. Niet dat ze niets wilde geven, maar meer omdat iedereen zichzelf moest leren redden.

Karen Kolmer had haar jaren geteld, haar leven geleefd in onafhankelijkheid van wie dan ook. Jaren in verbondenheid met Wander die ongewild achter de muziek van Dr. A. aanging en een verpleegster van haar dreigde te maken. Tegen zijn wil. Tegen haar wil. Karen Kolmer telde in dagen, niet langer in weken, maanden, jaren.

Karen Kolmer had de patiënt niet zó dichtbij gewild, maar ook daar had ze niets over te zeggen, en ook niet meer over te bidden sinds ze de kerk achter zich had gelaten. Gereformeerd, protestant, baptist en uiteindelijk was ze in het uitzichtloze niets aanbeland.

Er was in haar beleving niets, enkel een volledig niets na de tijdelijke dorpspraktijk met Wander als brave en liefhebbende echtgenoot. De langstlevenden zouden de wereld bezitten. Alleen de levenden. De overledenen restte enkel het graf of de urn. Sinds ze die overtuiging in het plaatselijke huis-aan-huisblad had laten optekenen – *Stofje in het heelal,* stond omineus boven het interview – had ze acht patiënten verloren en er twaalf nieuwe bij gekregen, terminale.

Wander en Karen Kolmer sliepen in dezelfde kamer, maar het bed had ze met tegenzin en pijn in het hart uit elkaar geschoven. Het grote dekbed had ze vervangen door twee kleinere. Op doktersadvies.

Wander Kolmer draaide zich om, liep naar de hal en nam de afslag naar de wachtkamer. Vandaag wist hij de weg. Hij wachtte tot Karen de deur naar de spreekkamer van binnenuit van het slot deed en hem binnenwuifde. Ze deed geen witte

jas aan, dat had ze laatste twintig jaar niet meer gedaan als ze patiënten te woord stond. De stethoscoop bleef in de lade van het bureau. Hart en longen van Wander functioneerden nog als vanouds. Hij had nooit gerookt.

Haar echtgenoot mankeerde niets, op de myelinegroei in de hersenen na. Teveel witte stof tussen de hersenzenuwen zorgde ervoor dat Wander weer plat ging praten, en dat was nog het geringste ongemak.

Het bureau met papierderij, potjes en farmaceutische prullaria leek onveranderd sinds de beëindiging van haar praktijk. In de hoek van de spreekkamer stond nog de bank met steunen voor dames met vragen over vulva, vagina, baarmoeder, eierstokken en anus. De beensteunen waren zelden gebruikt, maar het leek indrukwekkend. Ze zorgden voor een professionele uitstraling van de dorpspraktijk.

En ontegenzeggelijk had het bed met de beensteunen iets erotisch voor wie het wilde zien. Immers: zat erotiek niet méér tussen de oren dan tussen de dijbenen? Wander had eenmaal plaats genomen om zijn jongensdroom uit te laten komen. Met onderbroek aan. Na eenmaal doktertje spelen was hij klaar met zijn stil verlangen.

'Ga zitten meneer Kolmer. Ga zitten,' zei dokter Kolmer. 'Waarmee kan ik u van dienst zijn?'

'Ik wil dood,' zei Wander. Hij bleef staan met de plastic zak van de Gamma naast zijn scheef hangend lichaam, alsof lood in de tas zat.

'Ik wil dood,' herhaalde hij.

Wander pakte de tas met beide handen vast, opende de plastic zak en strekte zijn armen.

Karen kon niet zien wat zich in de tas bevond. Wander bleef staan en herhaalde.

'Ik wil dood. Euthanasie.' Zijn hoofd zakte voorover.

Ondraaglijk en uitzichtloos lijden. Een vinkje op een keuzeformulier dat protocollair de huwelijksbelofte zou vervullen: tot de dood ons scheidt.

Met zijn rechterhand haalde Wander een nylonkoord

tevoorschijn, een oranje sleepkabel. De plastic tas viel op de grond. Wander zocht het uiteinde en trok ongewild een knoop in het koord. Het label met streepjescode en prijs zat er nog aan. Het touw kon binnen drie dagen geruild worden tegen een tegoedbon. Mits niet gebruikt.

'Ga zitten,' zei Karen. Haar ogen hadden de priemende blik verloren. Achter Wander zag ze de sanseveria's in de vensterbank. Al een jaar geen water gegeven en nog in leven. Sommige planten kunnen heel goed tegen verwaarlozing. Het schijnt dat sommige planten zelfs opbloeien als ze worden vergeten. En dieren, en mensen. In de woestijn in Saudi-Arabië leven schorpioenen die maar één keer per jaar hoeven te eten.

'Ik ben dement,' zei Wander. 'Ik ben dement, maar vandaag even niet.' Wander Kolmer lachte, maar niet van harte. Hij huilde niet.

Karen zweeg. Haar man gaf een perfecte beschrijving van het proces. Vandaag even niet, maar morgen weer wel. Het zou niet overgaan.

'Vandaag even niet,' herhaalde dokter Kolmer. 'Prijs de dag.'

'Ik wil dood lieverd, ik wil dood.' Wander wist wat hij wilde.

Het was niet de eerste keer dat dit treurspel voor twee personen, een huisarts en haar dementerende man, zich achter de vitrage in de spreekkamer voltrok. Een souffleur was niet nodig.

'Prijs de dagen dat je bij me bent.' Ze bleef zitten. Karen Kolmer wenkte naar Wander en naar de stoel aan de andere kant van het bureau. Ze prees haar dagen niet meer. De prijs was te hoog.

Drie kinderen, twee jongens en een meisje had Wander haar gegeven. En de dochter – de jongste – had de opvolger geschonken. Een kleinzoon, maar niet met de naam Wander. Het jongetje heette Gerrit. Het ventje was naar niemand vernoemd. Karen was niet bij de bevalling geweest, zo had ze dat gewild. Geen moeder als huisarts aan het kraambed. Zo had haar dochter dat gewild. Karen had een kindersokje gebreid, het tweede stond op de pennen.

'Pillen,' zei Wander, 'pillen. Of een spuit. Het maakt me niet

uit.' Hij schoof de oranje kabel op het bureau en herhaalde: 'Pillen. Een spuit.'

Het waren de zeurders en de zeikerds die altijd pillen of drankjes wilden, ook als ze zei dat het beter was om een paar dagen te wachten. De meeste kwalen gaan vanzelf over en de kwalen die niet overgaan, daar komt een natuurlijk einde aan. Als het consult te lang duurde haalde ze met enig misbaar – nou vooruit dan maar omdat u aandringt – uit een 'geheime' lade een doosje of een strip met placebo's. "Probeer dit maar, hoeft U niet naar de apotheek." En onder het misbaar bleef een air van een voorkeursbehandeling hangen. En juist die extra aandacht was – naast de natuurlijke loop der dingen – de helende werking van de felgekleurde en vaak bittere pil tegen affectiehonger.

'Ik wil dood Karen. Karen Kolmer. Ik wil dood.' En met zachtere stem vervolgde hij: 'Het is niet om jou. Je weet het wel.'

Het was om haar dat hij dood wilde.

Een maand eerder, een van zijn meest heldere momenten, had Wander uit de doeken gedaan wat hem dreef. Hij wilde zijn aftakeling niet meemaken, al wist hij dat hij zijn aftakeling niet mee zou maken als hij zou blijven leven, maar vooral wilde hij haar – Karen – een nieuw leven geven.

"Je bent nog geen zeventig," had hij gezegd. "Je hebt nog een heel leven voor je." En of het niet genoeg was had hij toegevoegd: "Zoek een nieuwe man. Je bent een aantrekkelijke en lieve vrouw. Ik wil je kind niet zijn. Zoek een nieuwe man."

En als hun lichamen anders hadden besloten, hadden ze de dialoog afgerond met een heftige vrijpartij, maar die tijd was voorbijgegleden. Er kwamen tranen. Dat was genoeg voor dat moment.

'Weet je nog dat je bij de padvinders was,' had Karen gezegd, terwijl ze het touw van haar bureau in de prullenbak had laten glijden. 'Ik vond nog een zwart-witfoto van jou in uniform. Kom. Ik laat je de foto zien.'

Het was een automatisme. Afleiden en over een ander

onderwerp beginnen, al was ze niet blij met haar beginwoorden "Weet je nog..." Wander Kolmer wist nog wel van toen. Wander Kolmer wist bij vlagen niet meer van nu en van zo even. Wander Kolmer was bij vlagen volledig ontgeest.

Wander had zich omgedraaid en zijn hand over de beensteun van de onderzoekstafel laten glijden, alsof hij een aanknopingspunt vond in een ver verleden, maar zijn blik was blijven hangen in de vitrage en de droge vrouwentongen in de vensterbank.

Dokter Kolmer had hem een hand geschud om het intermezzo af te ronden en patiënt Kolmer via de wachtkamer naar de huiskamer gestuurd. Ze had zelf de deur van de spreekkamer naar de woonkamer genomen. Gewoonte. Toen Wander lang op zich liet wachten had ze hem uit de hal gehaald. Wander in verwarring. Hij had de deur naar de woonkamer niet kunnen vinden en stond glazig naar het toilet te kijken en naar de linkerbroekspijp die donkerder kleurde dan de rechter. Tranen, maar niet bij hem. Wander had Van Eeden-ogen; koele meren des doods. Maar op dat moment kon hij zijn laatste wens naar verlossing al niet meer onder woorden brengen.

Kind van elf in korte broek en een khaki-geel uniformhemd met twee borstzakken. Opgestroopte mouwen. Op de borstzakken vignetten met beschermheilige St. Pancratius en een Franse lelie. Misschien een padvindersfluitje in de borstzak. Een stropdas onder de kin bijeengehouden door een gevlochten leren ringetje, waarschijnlijk bruin net als de korte broek. Pancratius, jongetje van veertien gemarteld en vermoord vanwege zijn geloof. Nimmer verzakend. Altijd ten strijde.

Wander met afgezakte kousen in looppas. Op weg naar het einde, zeker van de finish in Oud-Schoonebeek. Hij zou niet opgeven. Op de foto staat rechtsonder "5e Boortoren - Mars" en een regel lager in witte letters uitgespaard "Schoonebeek Aug '61".

'Dat ben ik,' zegt Wander. 'Dat ben ik.' Hij wijst feilloos naar het jongetje dat met een licht benauwde blik naar de fotograaf kijkt. Mond halfopen, hoog opgeschoren haar aan de zijkanten. Misschien dat zijn vader of moeder de tondeuse

had gehanteerd. Boven, vóór op het grote kinderhoofd, een dwarrel, een donkere haardraai als tegenpool van de dwarrel op het achterhoofd. Wander is kaal en op zijn schedel – met daaronder het wijkende benul – is niets meer te zien van het oorspronkelijke kapsel.

'Dat is Bert Hemel,' zegt Wander. Hij wijst naar de jongen die schuin achter hem loopt. Uit de pas.

'Hij had een horloge,' zegt Wander. 'Ik niet.'

De patrouilleleider en de assistent-patrouilleleiders lopen vooraan, met horloge, met vilten hoed, toefjes aan de kousen en een insigne van Baden Powell. Achteraan in de troep de oudere jongens, ook met vilten hoed.

De jaarlijkse boortorenwandeltocht van Emlichheim naar Oud-Schoonebeek, de vijfde alweer. Wanders eerste en laatste.

'Mien va was kwaod,' zegt Wander. Zijn moerstaal.

'We kregen een ekkelblad.'

Na de tocht in de augustuszon kregen de wandelaars twee medailles. Een Nederlands kruisje en van de Duitse kant een eikenblad in bronskleur.

'"Godvergiemme," zee mien va,' zegt Wander. Hij grijnst alsof hij zelf vloekt. Hij weet nog hoe lekker vloeken voelt en herhaalt "Godvergiemme," verbastering van God vergeef me, en dat mocht wel. God hoefde ons niet te verdoemen – de mens was immers al ten dode opgescheven – maar vergeven hoorde wel tot de mogelijkheden die God door de beminde gelovigen kreeg aangereikt.

Oude Romeinen hadden een lauwerkrans van laurierbladeren. Germanen maakten een kroon van eikenloof en Hitler – zestien jaar eerder door de geallieerden en de verzetsstrijders in Drenthe verslagen – gaf de eikenloofkrans en de Rütlischwur met een jaarlijkse ceremonie in augustus nieuwe glorie; de Germaanse lofzang op de solidariteit van de gezworenen bleef na de oorlog overeind. Helpt elkaar in moeilijke tijden. Naoberplicht eerst voor eigen volk. Twee gestrekte vingers van de opgeheven rechterhand bij de padvindersbelofte.

De foto is genomen aan het eind van de twintig kilometer. Vermoeienis is van gezichten te lezen. Nog net is de achterkant

van een jongen op een Kreidler te zien: *Heim ins Reich*.

‘Deur de padvinders bin ik jagen gaon,’ zegt Wander. ‘Pang, pang, pang.’

Er was veel voor en nog veel meer tegen een jachtpartij achter Vries. Er was veel voor en nog veel meer tegen een jacht met Wander op de akkers en weilanden op de es van Zeijen.

Maar is er in het leven niet veel voor en minstens zoveel tegen alles wat het leven tot het leven maakt?

Karen Kolmer wist na haar praktijk van de hoed en de rand. Van de twaalf patiënten na het artikel in de krant was de helft over toen ze afscheid nam van zieken, zwakken en misselijken van het dorp; de dag dat ze Dr. Alzheimer als indringer herkende.

Protocollair was alles in orde. De jachtakte van Wander was niet verlopen. Hij had nog steeds vergunning om met een dubbelloops, geladen met hagel of kogel, door het veld te struinen. En in januari was het geen probleem om te jagen, als het maar niet op reeën was. Hazen en fazanten; mocht met mate. Maar Wander had zijn quotum dode dieren nog niet gehaald. De laatste twee jaar had hij het geweer niet meer in handen gehad.

Jacht was wildbeheer. Wildbeheer was afschieten van zwakke en zieke dieren om de volgende generaties levensruimte te geven. Alleen gezonde dieren hadden recht van bestaan en soms was het nodig, nuttig – en voor jagers aangenaam – de natuur op verantwoorde wijze een handje te helpen met kogel of met hagel.

Hoge veterschoenen, jagergroene vilten pofbroek, groen jasje, jagershoed met fazantveer. Wander Kolmer loopt als een jonge man over de kale akker met half verrotte maïsstoppels. Schuin achter hem dokter Karen Kolmer met het gebroken geweer over haar rechteronderarm. Zolang er geen wild te zien is, blijft het geweer geknikt. Zo is het risico op een ongeluk minimaal. Als de jager struikelt kan het geweer niet per ongeluk afgaan.

Wander Kolmer blijft staan.

‘Geef mij het geweer,’ zegt hij met hoge stem. ‘Hier.’

‘Dommiet,’ zegt Karen zacht en traag. ‘Straks, als we een haas zien, of een fazant.’

“Geef mij het geweer,’ herhaalt Wander. ‘Godvergiemme. Godverdomme. Geef mij het geweer. Hier.’ Karen hoort de stem van haar schoonvader. De man is al jaren dood.

Karen Kolmer blijft staan. Ze wil vloeken, maar waarom zou ze vloeken. Vloeken lost niets op.

Op de Oude Norgerweg rijdt een tractor met aanhanger. Persvoer voor vee op stal. Ze horen het zachte geronk van de diesel. Een vliegtuig klimt zacht kreunend naar de hemel. Vakantiegangers naar Mallorca. *Lebensraum* over de grens.

‘Ken je de beste Engelse grap?’ vraagt Karen. ‘Weet je wat de Engelsen de mooiste grap vinden?’

Wander schudt zijn hoofd. Er is veel dat hij niet meer weet en zeker Engelse grappen horen niet meer tot zijn repertoire.

‘Die van matrozen?’ vraagt hij. ‘De bak van de matrozen. Maar die matrozen hadden geen bak, ze pisten overboord.’

‘Van de jagers,’ zegt Karen. ‘Twee jagers.’

‘Twee jagers liepen in het veld,’ zegt ze, ‘en de ene jager schiet per ongeluk zijn kameraad neer. De schutter belt 112 en zegt dat hij per ongeluk zijn kameraad heeft doodgeschoten,’ Karen klapt het geweer dicht. ‘Vraagt 112: “Weet u zeker dat hij dood is?”’

Dementie heet in het Engels ook wel *pre-death*. De mens is al gestorven, maar leeft nog wel. Water en brood met enige regelmaat, en de voortijdige dood kan jaren duren.

Het is de verkeerde grap – niet lollig – op de verkeerde tijd – voorjaar – op de verkeerde plaats – maïsakker onder Zeijen. Het is de verkeerde grap in goed gezelschap – Karen Kolmer, huisarts in ruste.

Er is geen weg terug. Voor Wander Kolmer, voor Karen Kolmer. Er is een weg vooruit.

‘Kijk eens naar het vogeltje,’ zegt ze, terwijl ze de dubbelloops tegen haar schouder zet.

Kasteelroman

1.

"Ik moet je wat bekennen," zegt ze. Haar grijsblauwe ogen zijn gericht op het hoekige gezicht van de man tegenover haar. Ze probeert hem aan te kijken, contact te maken over het keurig gedekte tafeltje in het restaurant. Ze trekt haar wenkbrauwen op. Rimpels verschijnen met enige inspanning op haar voorhoofd. Haar oogopslag lijkt in de verste verte niet op wat het is geweest.

Vera Nieuwenbrugge en Hermann Oldenbanning delen een viersterrenkamer op de derde en hoogste verdieping van hotel Het Kruishout. Op de tafel met damasten kleedje, of wat daarvoor doorgaat, staan twee lege wijnglazen, een karaf water met een takje munt en twee okergele katoenen servetten in staande driehoeken op de plek waar de borden komen. Gepoetst bestek glanst in veelvoud. Messen, vorken, lepels voor voorgerecht, hoofdgerecht en dessert in volgorde gerangschikt op het kleed waarin contouren van pioenrozen te ontdekken zijn; voor de aandachtige kijker. Het is alsof Vera's ogen weigeren naar buiten te kijken. Haar naarbinnen gekeerde blik bereikt Hermann aan de overkant van de tafel niet, lijkt het. Niet dat er een waas over haar grote ogen ligt, dat is het niet. Vera Nieuwenbrugge is aan staar geholpen. Dat ziet een ander niet. Staar is van haar. Het lijkt alsof ze gaande is afscheid van de wereld te nemen.

"Ik heb overspel gespeeld," zegt ze met licht verhoogde toon; zonder trilling in haar stem. Ze ontspant haar spieren en haar gezicht zakt terug in de dagelijkse vlakke vorm met lichte groeven in de opperhuid. Onder het poeder zijn lichtbruine pigmentvlekjes, schijnbaar in willekeurig patroon rondgestrooid, zichtbaar, voor wie ze wil zien.

Hermann Oldenbanning voelt een melancholische glimlach over zijn gezicht wegglijden. Hij kijkt naar Vera, naar haar licht gepoederde gezicht en de gebarsten blauwe ogenschaduw. Ze had die ochtend in de badkamer haar wimpers zwart gemaakt. Licht voorover gebogen in haar satijnen hemdje met spaghetti-

bandjes, in haar donkerblauwe wollen rok en vleeskleurige nylons. Op gestrekte kousenvoeten had ze haar lippen heftig kersenrood gestift; vlak voor de spiegel. Niet dat hij dat had gevraagd. Hij had Vera niets gevraagd en niets voorgeschreven. Op weg naar de tachtig, hij ook. Hij voelde zich een blije jongen onwetend van een toekomst; samen met Vera. Hij wist niet hoe Vera zich voelde. Hij had haar niets gevraagd. Hermann Oldenbanning leefde in een droom. Hij leefde in zijn wereld met zijn Vera. *Endlich*.

Vera herhaalt met lichte grijns: "Ik moet je wat bekennen." Met fluisterstem en vuurrode licht getuite mond zegt ze: "Ik heb overspel gepleegd." Haar tong steekt kort naar buiten. Ze verlegt haar trotse blik naar haar blouse en maakt met trillende vingers het bovenste knoopje dicht. Ze lijkt alweer vergeten wat ze heeft opgemerkt. Ze wacht niet op een reactie. Tussen de tafeltjes nadert een ober met vaste pas. Het voorgerecht.
Aan Vera's rechterzijde reikt de ober een Wedgewood bord vanaf een witte gevouwen serveerdoek op zijn linkeronderarm. Overspel, denkt Hermann. Pleeg je overspel, doe je overspel, speel je overspel? Wat is het belang? Is overspel een misdaad? Is overspel bedrog? En wie is het slachtoffer van overspel? Is overspel meer dan een willekeurige daad? Hoor ik een bekentenis van Vera of is het een mededeling?

"Mul." De ober onderbreekt Hermanns gedachten-stroom. "Het voorgerecht is mul, lichtaangebraden en gegaard in roomboter uit de streek."

Hermann haalt het servet weg, vouwt het open en duwt een hoekpunt achter zijn broeksboord. Zijn jasje hangt op een knaapje in de hotelkamer. De eetzaal is aangenaam warm voor het seniorenpubliek. Een jasje is overbodig. Hermann draagt een stijlvol lichtblauw hemd, passend bij zijn leeftijd. Een stropdas zou extra accent geven aan zijn doorleefd gezicht. Hermann heeft alle stropdassen weggedaan, op een enkele na. Hij mijdt bijeenkomsten waar decorum de boventoon voert. Hij wil er niet opletten of een ander ziet dat hij met een zakdoek telkens zijn mondhoek dept. Vera knikt goedkeurend. Ze had hem de eerste dag aanwijzingen gegeven voor gebruik van het

servet. “Je bent een knoeipot,” had ze gezegd. “Altijd geweest. Een knoeipot.” Een leven lang zijn ze met elkaar in de weer geweest.

De ober schuift het tweede bord voor Hermann op tafel. “Mul, ook voor u.” De ober houdt de vingers van beide handen verborgen achter zijn serveerdoekje, knikt eerst naar Vera, daarna naar Hermann. “Eet u smakelijk.” Voor hij zich omdraait en naar de keuken gaat, laat hij volgen: “We hebben een mooie witte wijn.”

Alle ingrediënten voor ontbijt en diner – lunch kent dit natuurhotel niet – komen waar mogelijk van landerijen uit de nabije omgeving. De keuken vertroetelt en ondersteunt de inwendige mens op verantwoorde wijze met streekeigen producten. De gasten zijn omringd door ruisende dennen, statige sparren. Achter coulissen van berken en eikenhakhout kunnen lichaam en geest ontspannen. Een weldadige rust ligt voor iedere gast in het verschiet. Zo stond het in de brochure.

De mul komt van ver. De zee is niet in de buurt. Aan de andere kant van de grens is een *See*. *Die See* is het meer. Hermann is vertrouwd met het landschap aan de andere kant van de grens. Hij kent *die See und das Meer*. Hermann heeft een Nederlands paspoort. Erfenis van zijn Twentse vader; Ludwig Oldenbanning. De extra medeklinker achter zijn voornaam dankt hij aan zijn moeder; Frau Antie Müllmann.

2.

"Het lijk lag *im Wald* begraven," zegt Hermann. "Ik las het bericht in de *Grafschafter Nachrichten*." Hij wijst naar de uitgang van de eetzaal. Hij wijst naar de hal, rechtsom de hoek naar de gang langs de receptie. Hermann wijst voorbij de elektrische schoenborstels. Hij wijst linksaf naar de lounge met lage leren zitmeubelen en hoge eiken bar. Zijn wijsvinger aarzelt bij het uitzicht op de achtertuin. Een grasveld dat verderop overgaat in de golfbaan met 18 holes. Hij wijst rechtdoor naar de leestafel met lokale en internationale kranten. Zijn rechterhand met gestrekte wijsvinger geeft het labyrint weer tussen eetzaal en leestafel. Ooit was dit gebouw een klooster voor mannen onder elkaar. Monniken en paters hadden ruimte om te brevieren. Tijdens stille wandelingen gebeden murmelen of mediteren om de eigen gedachten te lezen. Bij regen zachtjes weesgegroetjes prevelen in het doolhof van de gangen. Bij mooi weer in de tuin met kraaien, eksters, merels, konijnen, eekhoorns.

Vera houdt haar hoofd stil. Haar ogen volgen de beweging van zijn wijsvinger, als was de nagel van de wijsvinger een vlieg op zoek naar een geschikte plek om te rusten.

"Het lijk is met Nederlandse grondradar opgespoord."

"Knap," zegt Vera, "heel knap."

"De dader...."

"Weet je een vrolijker bericht," onderbreekt Vera. "Weet je iets vrolijks?"

Hermann kijkt naar het systeemplafond met spaarlampjes in een vast patroon.

"Vertel nog eens van toen," zegt Vera. "Van toen..."

Het dessert is een mousse met bramen, blauwbessen, kruisbessen en frambozen.

3.

De agent met Denekamp als vaste woon- en verblijfplaats, een diender in de ware betekenis van het woord, heeft nog nooit geschoten. Slechts eenmaal heeft hij zijn pistool tevoorschijn gehaald. Linkshandige schutter. Hij kent de *usual suspects*. Hij kent zijn zigeuners. Hij kent de klaplopers van het kerkdorp. Hij is hier agent sinds de jaren van *krangenjeude*, hondenkar en scharensliep. Nee, niets is veranderd, alles is hetzelfde gebleven. Niet alles. Op zondag gaat de veldwachter niet meer naar meneer pastoor. Op zondag maakt hij met zijn kleinzoon een wandeling langs het klooster van de zusters Franciscanessen aan de weg naar Lattrop. Soms vissen opa Hiep en kleinkind op voorntjes in het kanaal Almelo - Nordhorn. Zijn kleinzoon is te klein voor snoeken. Opa Hiep mist zijn rechterwijsvinger.

Hiep is niet de enige die wegblijft van het Woord.

4.

Hermann Oldenbanning; zoon van Ludwig Oldenbanning en Antie Müllmann. Hermann Oldenbanning op een klamme warme namiddag in juni verwekt aan de rand van een akker met blauwgroene gerst, naast een akker met bruingele tarwe en blanke boekweit, waar nu voedermais het landschap beheerst. Verwekt door de vrijwillige gemeenschap van Ludwig Oldenbanning met de licht tegenstribbelende Antie Müllmann.

Hoog in een eikenboom keek een bosuil naar de paring die het missionarissenritueel ontsteeg. Na een aarzelend begin voerden passie en verdwazing de boventoon. Twee mensen waren voor even – een klein kwartier – twee stotende dieren. De bosuil wachtte op een tak dicht tegen de stam op veldmuizen; om te doden. Gespitst op onraad. Verderop, bijna op het hoogste punt van Gildehaus, draaiden traag de wieken van de korenmolen. Ooievaars maakten geluidloze rondjes op de thermiek. De vogels kenden het landschap, de bossen, de akkers, de beken en riviertjes. De eibers vermaakten zich, eenmaal verzadigd, op de warme luchtstromen boven het kasteel van Bad Bentheim.

De Tweede Wereldoorlog was bijna een jaar voorbij. De wonden van de strijd waren nog vers. Ludwig Oldenbanning had achterstand opgelopen aan het oostfront. Antie Müllmann had niets in te halen. Ze had *die Heimat* nooit verlaten. Ze was Rammelbecke en Dinkel nooit overgestoken. In een knapzak had ze een homp roggebrood zonder boter. Appels op de Bauernhof van haar zoveelste pleegvader waren nog niet rijp genoeg om te plukken. Ze was onbedorven. Tot die namiddag op de helling van het glooiende landschap aan de zuidkant van Gildehaus.

5.

Vera Nieuwenbrugge, dochter van kolonel Joseph G. Nieuwenbrugge en barones Therèse thoe Sloet is met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid verwekt in het tweepersoonsbed van haar grootouders, op linnengoed de middag ervoor ververst door de huishoudelijke bediende van Freiherr opa en Freifrau oma van moeders kant. Beddengoed geheel nieuw, nog strak van stijfsel.

Therèse thoe Sloet, de aanstaande moeder van Vera, stribbelde, eenmaal met zorg en passie door Joseph G. Nieuwenbrugge uitgekleed, niet tegen. Allerminst. Haar minnaar was verrast door de passie en overgave van zijn beminde. Barones Therèse thoe Sloet was negentien en geen onbekende op lichamelijk terrein. Ook wat geestelijke rijpheid aanging was ze een evenknie van de kolonel van vijfentwintig.

Joseph G. Nieuwenbrugge volgde in het torenkamerbed van zijn toekomstige schoonouders gedisciplineerd zijn militaire strategie (KMA), terwijl de kolonel wist dat ook een frivolere benadering tot het gewenste resultaat zou leiden. Joseph G. wilde zich met barones Therèse thoe Sloet in de echt verenigen. Een zwangerschap van de Freifrau zou dat ritueel bespoedigen. Een zwangerschap zou het burgerlijk rituele huwelijk noodzakelijk maken om zijn rang van kolonel te behouden en hun kind in de jaren van wederopbouw van een toegewijde vader te verzekeren.

6.

De wieg van Joseph G. Nieuwenbrugge – hij hield ervan zijn tweede initiaal met regelmaat te vermelden – stond in Zeeland, klein dorp onder de rook van Uden. Na de oorlog maakte de rook van Uden plaats voor het straaljagergeluid van vliegbasis Volkel.

De vliegbasis was de erfenis van de Duitse bezetter. De *Nachtlandeplatz* bood na de oorlog plaats aan straaljagers van de Koninklijke Luchtmacht. Kolonel Joseph G. Nieuwenbrugge bleef in Zeeland wonen en verhuisde in de jaren 50 niet naar Eelde, waar de Rijksluchtvaartschool op bevel van de Rijksoverheid onderdak vond. De vliegbasis in Volkel bleef open voor actieve deelname aan potentiële gevechtshandelingen, mocht de koude oorlog van temperatuur veranderen.

Joseph G. kwam uit een liberaal rooms-katholiek nest. De aankomend kolonel geloofde in een opperwezen tot het moment dat hij zelf de strepen en insignes kreeg opgespeld. Eenmaal in een leidinggevende rang viel het hem steeds moeilijker opdrachten van anderen uit te voeren. Al kende hij – vooral thuis – zijn beperkingen. Ook nadat hij zijn lidmaatschap van de Katholieke Volkspartij had opgezegd, bleef hij – in opdracht van koningin en vaderland – strijder voor de parlementaire democratie. Dat hij trouw had gezworen aan een protestantse koningin zag hij als een noodzakelijk kwaad. De kolonel legde de nadruk op *constitutionele* als de constitutionele monarchie ter sprake kwam. Joseph G. Nieuwenbrugge was een man van zijn woord. Hij zou zijn leven geven voor het vaderland, als dat nodig mocht zijn. Hij zocht die noodzaak niet op.

Gehoorzaam volgde hij het dienstbevel om zijn verdedigingswerk voort te zetten vanaf vliegbasis Twente.

7.

Therèse thoe Sloet, de moeder van Vera, had verre adellijke voorouders uit Ost-Friesland en was van liberaal doopsgezinde komaf. De ouders van barones Therèse thoe Sloet – in Nedersaksen was haar titel *Freifrau* – waren volgers van Menno Simons; een Friese dominee uit vorige eeuwen. Mennonieten geloofden – net als andersgelovigen – vooral in zichzelf en in hun eigen gelijk. Het kenmerkende woord kwam halverwege de vorige eeuw in familiekring niet over de lippen, toch moet gezegd: haar ouders waren belijdend lidmaat vanwege *de gezelligheid* na afloop van de diensten.

Therèse thoe Sloet had na de geboorte van Magdalena – de jongere zus van Vera – het ware geloof vaarwel gezegd. De barones had niet langer behoefte aan gezelligheid na de kerkdiensten. Therèse thoe Sloet had een bijzondere redenering op haar repertoire als religie ter sprake kwam. "God," zei ze, "God is vooral geliefd, aanbeden en bemind in geval van ernstige ziekte, bij ongevallen en bij groot leed. We moeten de Heer dankbaar zijn dat ons niet iets nóg ergers is overkomen. God is een trooster voor ongelukkig uitgepakt toeval." Om haar punt toe te lichten liet ze volgen: "Ik ken geen groot leed. Ik ken enkel klein leed, dat in het niet valt bij het ongemak van ongelovigen en gelovigen elders in het land." Barones Therèse thoe Sloet was bevoorrecht; liefhebbende kolonel, prachtige en intelligente dochters, een havezathe met allures van een kasteel, lieflijke Twentse natuur, vrij van schulden, vrij van schuldcomplexen, onafhankelijke geest en een gevoelig lichaam. De Freifrau besefte haar benijdenswaardig lot. Jaloezie was haar vreemd.

Therèse thoe Sloet liet de rest van de wereld het liefst buiten beschouwing. De adellijke dame kende enkel naburig Duitsland van familiebezoek. Ze had geen aandrang grenzen te overschrijden; noch haar eigen grenzen, noch landsgrenzen. Ook na de dood van haar jongste kind – na Magdalena's

ongelukkige val van het paard tijdens een rit in het Lutterzand – zag moeder Therèse thoe Sloet geen reden om terug te keren tot de gezelligheid van de gemeente der mennisten. De moeder van Vera zweeg hardnekkig over haar verdriet. Verdriet adelt, zou als lijfspreuk bij de barones passen. Therèse thoe Sloet had geen lijfspreuk. Ze was zichzelf genoeg.

Vader Joseph G. Nieuwenbrugge hoefde na de tragische dood van dochter Magdalena enkel zijn professionele houding tegenover de dood naar zijn privé-terrein te verplaatsen. Hij deed dat met succes, overigens zonder de dood van zijn kind weg te moffelen. In elke kamer van het kasteel hing of stond een portret van Magdalena om haar nagedachtenis levend te houden. Magdalena's naam klonk zelden in het kasteel. Beelden waren genoeg. In de torenslaapkamer van Joseph G. Nieuwenbrugge en Therèse thoe Sloet hing een mansgroot schilderij van de zestienjarige Magdalena schrijlings op haar ongezadeld zwarte paard. Het schilderij was zeer geslaagd met levensechte kleuren, een raadselachtige lichtval en een authentieke Twentse achtergrond; de Dinkel door het Lutterzand.

Vera had haar jongere zus leren kennen als een opgewekt en intelligent meisje. Dat het afscheid te vroeg en te abrupt was gekomen; het zij zo. Vera was negentien toen het schilderij met haar gestorven zus een plek kreeg aan het voeteneind in de ouderlijke slaapkamer. Fiere blik, standvastige pose. Rossige krullen onder de ruitercap vandaan. Magdalena had met haar dood de tijd stil gezet.

De les van haar vader en moeder: "Jij bent jezelf en de ander is de ander." had Vera zich snel eigen gemaakt. Vera had nog geen passie in zichzelf ontdekt. Ze bestond. Ze besefte nog niet dat ze bestond. Haar bestaan kreeg fluïde vormen door haar ontmoeting met Hermann Oldenbanning.

Vooraleerst genoeg over de ouders van Hermann Oldenbanning en Vera Nieuwenbrugge. We keren terug naar

het heden dat op een overzichtelijke manier uit het verleden is opgedoken. Niemand had de levenslopen van onze karakters kunnen voorzien. Zoals J. Bernlef treffend en obligaat dichtte: "Niemand ziet iets aankomen, dat is ons geluk."

Hoe dat geluk vorm krijgt, ontspint zich in de volgende hoofdstukken.

8.

"Zal ik?" Hermann knikt naar het ontbijtbuffet. "Of wil je zelf?"

"De butler op ons huis, ze weigert nog steeds *op ons kasteel* te zeggen, heette Hiep," zegt Vera. "Hiep. Hij heette Hiep." Vera lacht schaapachtig, voor zover een vrouw op leeftijd schaapachtig kan lachen.

Hermann kan Vera's antwoord op zijn vraag over het ontbijtbuffet niet duiden. Is Hiep een verbastering van Hermann? Is Hermann een verbastering van Hiep? Wil zijn dis- en kamergenote dat hij haar een suikerbroodje brengt? Een snee krentenwegge, een hard of zacht bolletje? Wil Vera dat hij haar vraagt of ze margarine wil, of roomboter uit een wegwerpkuipje, een zachtgekookt ei, een bordje met roerei misschien uit de schaal au-bain-marie? Wil ze een croissant met ham, cervelaat, rosbief of liever plakjes kruidkaas of geitenkaas met honing van Erve Hassink? Wil ze zelf halen wat haar toelacht?

Hermann staat op en gaat naar het ontbijtbuffet. Vera blijft aan het tafeltje zitten. "Hiep," zegt ze. "De butler heette Hiep." Vera steekt haar rechterduim in haar mond. Ze sabbelt heftig met getuite lippen.

Hermann brengt twee glazen verse jus en twee kopjes thee. Het ontbijt is zelfbediening. Twee obers, een jonge vrouw in zwart met een peervormig lichaam, mooi, in de zin van fraai en gekleed, haar bilnaad afgetekend in een zwarte broek zonder omslagen in de pijpen. Donkere ogen en een blonde vlecht. Ze heeft een open gezicht en dito neus. Ze heeft een gulle mond als echo van de volksaard in deze grensstreek. Met twee kannen vers sap van bloedsinasappels schrijdt ze als een veulen tussen de vierpersoonstafeltjes naar de afhaalplek van warme en koude dranken.

De andere ober, een man van in de vijftig met grijszwarte wenkbrauwen, heeft een stramme rug en torent hoog boven de

ontbijtgasten. Hij heeft uitzicht op kale schedels, blauwgrijze haren en een enkel rossig kapsel. Hij lijkt niemand te zien als hij met mandjes croissants en pistoletjes naar het buffet wandelt. De ober is er wel. Hij is er niet. Zijn lichaam is in de ontbijtzaal, zijn hoofd heeft elders onderdak. Routine leidt hem door de dag. Straks serveert hij koffie in de lounge voor mannen en vrouwen van de golfbaan. Later op de dag schenkt hij thee en hartversterkers – pierenverschrikkers zegt de lu – als de caddies naast de ingang staan geparkeerd.

"Ik heb overspel gespeeld," zegt Vera. Ze grijnst. Haar lippen vol in het rood. Kersenrood, met een uitglijder naar haar dunbehaarde kin. Een druiper, heette dat. Zestig jaar geleden alweer.

Hermann knikt. "Overspel," herhaalt hij. "Overspel." Hij schuift de thee naar Vera en knikt. Zonder verder iets te zeggen gaat hij opnieuw naar het ontbijtbuffet. Eerst een bord voor Vera. Bijna hetzelfde assortiment als gisteren. Een croissant, een wit kadetje. Een wegwerpbakje roomboter en een wegwerpbakje verantwoorde halvarine. In een glazen bakje schept hij bramenjam van bramen van Erve Kenkhuis. Hij rolt twee plakjes komijnekaas om een vork.

"Om mee te beginnen," zegt hij. "Begin maar vast."

Vera wacht tot Hermann tegenover haar plaatsneemt. Ze kent haar manieren.

9.

Het was in de ouderlijk torenslaapkamer van kolonel Joseph G. Nieuwenbrugge en Freifrau Therèse thoe Sloet waar negentien jaar na geboorte van oudste dochter Vera, onder toeziend oog van de tweede en laatste dochter Magdalena – voor eeuwig tiener te paard – zaadcellen van Hermann Oldenbanning tevergeefs zochten naar een eicel van Vera Nieuwenbrugge.

Hermann Oldenbanning had er rekening mee gehouden dat zijn eerste vereniging met Vera een nakomeling in mannelijke of vrouwelijke lijn zou opleveren. Hij had geen voorbehoedsmiddelen gebruikt en ook Vera liet Gods water met liefde over Gods akker stromen. Ze waren verliefd, voor zover mogelijk. Het jonge paar hield zich in ontklede toestand niet bezig met liefde, niet met de verre toekomst, zelfs niet met de nabije toekomst, verdoofd en verdwaasd als ze waren door genot. Het moet gezegd. Hermann had het lichaam van een Adonis. Vera was Afrodite gelijk. Griekse goden in Germaanse lichamen. Elke omschrijving van hun lichamen en hun acrobatiek zou de werkelijkheid tekort doen. Ik laat die beschrijving achterwege. Rest mij te vermelden dat Hermann zijn verbazing over hun eenwording nauwelijks kon bevatten. Keer op keer keek hij hoe hij in Vera verdween en weer tevoorschijn kwam; tot Vera haar ogen opendeed en in schaterlachen uitbrak.

10.

"Welke stand rijd je?" Hermann fietst telkens een halve wiellengte voor Vera. Hij wil naast haar fietsen, een praatje maken, verbondenheid voelen.

"Stop eens even."

Vera stopt. Hermann schakelt versnelling en elektrische ondersteuning gelijk. Als het goed is gaan ze gelijk op door het Twentse heuvellandschap. Van het ene knooppunt naar het andere, in alle vrijheid kiezen ze voor gebaande fietspaden. Soms verhard, soms een schelpenpad, dan weer een zandpad met karrensporen en paardenhoeven.

"Zie je die koeien?"

Vera ziet de koeien. De ene keer roodbont Rijn- en IJsselvee, de andere keer Blonde d' Aquitaine en Limousins. Ze kruisen de Dinkel, smalle en donkere kronkelende rivier, in het Lutterzand van weerszijden overdekt door kruinen van scheefgegroeide bomen. Het gravelpad eindigt bij een veerooster en gaat over in een zandpad. Het is al dagen druilerig. Alle aandacht is nodig om overeind te blijven. Vera wankelt en stapt af.

"Hier," zegt ze. Ze maakt haar zin niet af. Ze wijst naar een ruiterpad. Het is niet duidelijk of ze niet meer weet wat ze wilde zeggen, of dat ze aarzelt te vertellen wat in haar hoofd bovenkwam. Ze hervindt haar zinnen.

"Magdalena reed hier. Zij reed voor. Ik reed achter haar." Het stuur van de hotelfiets glijdt uit haar handen. Haar fiets valt neer. Zoals het hoort in dramatische films draait het voorwiel rondjes tot het tot stilstand komt. Kraaien verdrijven vioolmuziek. De wind ruist door de boomtoppen. In een bos regent het altijd twee keer.

"Kijk m'n schoenen eens." Vera wijst naar het geelbruine zand op haar sportschoenen. Hermann haalt zijn mondhoekzakdoek tevoorschijn. Hij knielt voor Vera. Als hij gaat staan, glijdt haar hand in haar jaszak. Ze zegt: "Wil je een

kokoskrans?” Vera steekt haar pink in het gat van de koek.

Bij de bocht van de rivier, denkt Hermann. Hoe heette dat boek ook al weer? Hij staat naast Vera op een zandbank in een lus van de Dinkel. Achter hem is een kleine zandverstuiving met sparren. Verderop spelende kinderen. Lichtbruine kinderen met kroeshaar. Een zwarte moeder, een blanke vader. Een kleed met een picknickmand. Kinderen met een voetbal en een iPhone. Jongetjes.

Vera loopt half glijdend naar de waterrand. Ze zakt op haar hurken – waar die ook mogen zitten – en schept met haar hand water uit de stroom. Water uit Duitsland, water dat opnieuw naar Duitsland stroomt en verderop in de Vecht eindigt, in de zee, in das Meer.

11.

"Ik houd van jou," stond in adellijke letters op de buitenkant van het luchtpostblad. Niemand op het postkantoor in donker Afrika kon de mededeling begrijpen. Iedereen sprak een andere taal. Hermann Oldenbanning las wat Vera schreef. Hij begreep de woorden. In het land onder de evenaar kon hij haar liefde enkel met een brief beantwoorden. Twee jaar, misschien een beetje langer, schreef hij maandelijks "Ik houd van jou" op het dunne blauwe postpapier. Hij schreef zo vaak "Ik houd van jou" dat de woorden hun glans en hun betekenis verloren.

Hermann Oldenbanning was niet verbaasd. Barones Veronica Nieuwenbrugge thoe Sloet in de echt verenigd. Hij had de kaart in herhaling gelezen. Na tien keer wist hij nog de naam niet van zijn rivaal, die niet een echte rivaal was geweest. Hij had geen degens gekruist met de Spaanse markies. Hij had geen jonkvrouw in de toren geschaakt. Hij had Vera niet meegenomen naar het land van zwarten om samen witte kinderen op de wereld te zetten.

Hermann Oldenbanning had zijn kans voorbij laten gaan. Het feest was al twee maanden voorbij. Hermann Oldenbanning liet de kaart in rook opgaan.

12.

U staat naast de Puntbeek. Deze beek heeft na ingrijpen van natuurbeheerders de oorspronkelijke loop hervonden. Geologisch onderzoek heeft de oude bedding blootgelegd. IJzeroer en zandafzettingen hebben de eeuwenoude geschiedenis van de Puntbeek verteld. Wie wil kan tussen de regels lezen: Gelukkig, gelukkig, wat ooit verdween is teruggevonden.

"Mooi gebouw," zegt Vera. Aan de andere kant van het beekje staat een authentieke vakwerkboerderij. Grijze verticale planken tegen de voorgevel met uitbouw. Een put met een aker. Jan Wesselinkhoes. Een lös hoes, beschikbaar voor bruiloften en partijen.

"Stond er toen ook al."

Haar paard brak een voorbeen. In het Wesselinkhoes was koffie met krentenwegge.

13.

Binnen twee jaar na het kerkelijk huwelijk tussen barones Vera Nieuwenbrugge thoe Sloet en markies Don Carlos Ignacio de Irujo y Crespo was Hermann Oldenbanning vader van twee kinderen. Een jongetje met een lichtbruine huid – Ludwig, naar zijn vader – en een meisje met een pigmentloze huid, platinahaar en rode oogjes. Hij had zijn dochtertje de naam Vera toebedacht, vóór ze was geboren. Het meisje kreeg de naam Antie.

De ouders van Hermann Oldenbanning hebben hun kleinkinderen nooit gezien. Ook niet op een foto. De ouders van Hermann Oldenbanning bleven onkundig van hun opvolgers beneden de evenaar.

Hermann Oldenbanning knipte op een zondagmiddag langzaam en zorgvuldig de postzegels van de luchtpostbladen en van de luchtpostenveloppen. Misschien zou kleine Ludwig, als hij groot zou zijn, postzegels verzamelen, zoals zijn vader had gedaan voor hij Vera ontmoette. Misschien. Misschien zou hij zijn albino-dochter plezier doen met de postzegelverzameling. Misschien.

Hermann Oldenbanning verbrandde Vera's brieven één voor één. Eén voor één, zonder ze opnieuw te lezen. Eén voor één. Het was in het regenseizoen.

Bij een vrouw in een negerhut kocht Hermann Oldenbanning twee beeldjes van houtsnijwerk. Hij schreef een gelukwens voor Vera en haar man. Alle clichés had hij paraat. Hij adresseerde het pakje met de houten Adam en de houten Eva aan barones Veronica Nieuwenbrugge thoe Sloet en haar Spaanse markies Don Carlos Ignacio de Irujo y Crespo. Hermann Oldenbanning adresseerde de beeldjes van Adam en Eva naar het kasteel bij de bocht van de Dinkel. Op

weg naar het postkantoor waadde Hermann Oldenbanning door de rivier. Het traagstromende warme water kwam tot zijn kruis, tot zijn middel, tot zijn nek. Hij zakte door zijn knieën. Eenmaal zijn hoofd onder water, lieten zijn handen het pakje los. Hermann Oldenbanning nam een slok van het heldere water. De man en vrouw uit hetzelfde hout gesneden volgden de bocht van de rivier.

Hermann Oldenbanning was teruggelopen naar de beeldhouwster in de negerhut met strooien dak. Ze wilde niet. Na zachte aandrang had Francisca zich overgegeven. Buiten jankten zwerfhonden. Het was haar geraden.

14.

"We zijn bijna in Denekamp," zegt Hermann. "Ben je al moe?"

"Ik ben al moe," zegt Vera.

"Stop maar even." Herman schakelt de elektrische aandrijving naar turbo. "Zo gaat het gemakkelijker. Doe je voorzichtig."

"Ik doe altijd voorzichtig," zegt Vera.

Op het terras van Het Podium nemen ze elk een kop soep. Mosterdsoep uit de streek, met streekeigen gesnipperd bieslook. Hermann met bruin stokbrood. Vera wil wit. Ze krijgt wat ze wil.

"Een kunstenaar heeft vijfentachtig muziekkoepels gefotografeerd," zegt Hermann. Hij slaat de cultuurbijlage van de krant dicht en legt zijn hand op de onderarm van Vera. "Vind je dat niet grappig?"

"Ik heb overspel gepleegd," zegt Vera. Ze grijnst. "Lekkere soep. Heel lekker. Lekker warm. Scherp. Echte mosterdzaadjes." Ze hinnikt als een veulentje. Haar hinniken gaat over in zacht mekkeren.

"De kunstenaar vraagt of lezers van de krant nog meer muziekkoepels weten." Hermann strijkt Vera met de rug van zijn hand over haar wang. Het poeder laat erosiegeultjes zien van de milde regen op het laatste deel van het traject.

"Weet je iets vrolijkers," zegt Vera. "Ik wil koffie."

"Is er een muziekkoepel in Denekamp?" vraagt Hermann aan de serveerster. "Twee koffie graag."

De serveerster heeft haar hele leven in Denekamp doorgebracht. Tweemaal is ze in Amsterdam geweest. Ze zegt het alsof het tweemaal teveel is geweest. Krentenwegge, had ze geantwoord op de vraag wat de streek karakteriseert. Krentenwegge als metafoor voor gezamenlijkheid, voor mildheid, voor rust, voor gebrek aan haast.

“Ik kom hier weg. Ik ga hier nooit weg. Veur mien hiele leven. Hier bin ik trouwd,” had ze gezegd. Ze had naar de katholieke kerk aan de overkant van het dorpsplein gewezen. Sint Nicolaaskerk. Patroonheilige van overbodige geschenken.

De serveerster had haar keuze gemaakt. Nog geen dertig. Ze had op jeugdige leeftijd de jaren van maximaal verstand bereikt. Haar kinderen waren niet gedoopt. De kerk had ze na haar trouwen niet meer van binnen gezien.

“Al die oude mensen.”

15.

Tussen de banken hangen honderden rode vilten kussentjes voor vertroeteling van Roomse knieën. Een hoofdaltaar, aan weerszijden een zij-altaar. Maria met kind. Kindje Jezus met een krullenbol.

"Brand een kaarsje voor me," zegt Vera.

Hermann legt vijf euro in het collectebakje. Twintig waxinelichtjes; dat moet genoeg zijn.

16.

Achter de kerk staat een party-tent met een muziekinstallatie. Uit een zwarte met tatouages versierde bestelbus – radio op een popzender afgestemd – komt de zanger tevoorschijn. Roze hemd tot de broekriem open geknoopt. Geen borsthaar. Een overmaats hart met linten in blauwe en rode inkt tussen zijn tepels. De toetsenist zit met een peuk tussen zijn lippen te wachten en tokkelt met meedeinend hoofd op het keyboard.

"Test, test, test," roept de zanger in de microfoon. Hoofd in zijn nek. Lederhose met gouden knopen. Padvinderskousen met Baden Powellintjes. Op gepaste afstand zit een vrouw op een scootmobiel. Zuurstoffles op de treeplank. Voor een winkel met hulpmiddelen voor senioren leunt een man op zijn rollator. De voorstelling kan beginnen.

"Test, test, test," gevolgd door een hoogtonige piep.

"Kom we gaan," zegt Hermann en schakelt de ondersteuning van beide fietsen op turbo.

"Bloed, zweet en tranen. Bloed, zweet en tranen," huilt de zanger. Alsof het niet genoeg is: "Bloed, zweet en tranen."

17.

De oprijlaan naar het klooster is honderden meters lang. Aan weerszijden staan bomen. Aan de rechterkant stroomt water traag door het kanaal Almelo - Nordhorn. Scheepvaart is niet meer mogelijk. Moderne tijden hebben waterwegen tot sloten gedegradeerd.

Aan de linkerzijde van de oprijlaan, en verderop ook rechts, staat nieuwbouw van Huize Elisabeth. Verpleging, verzorging en onderwijs waren de kerntaken van de zusters Franciscanessen. Nu zijn de nonnen oud.

"Wist je," zegt Hermann, "dat in 1875 drie zusters uit Thuine naar Denekamp kwamen om Reichskanzler Bismarck te ontwijken?" Hermann Oldebanning heeft in Het Kruishout de brochure gelezen. "Bismarck zag de katholieke kerk als een bedreiging voor de eenwording van Duitsland. Ook in kerken gaat het over macht. Veel katholieken ontvluchtten de Bundesländer."

Vera staan op de parkeerplaats van het oude klooster. De parkeerplaats is vrijwel leeg op deze doordeweekse dag. Vera heeft beide voeten op het asfalt. Een voet aan weerszijden van de fiets. Ze kent de geschiedenis van de buren aan de andere kant van de grens niet. Ze heeft zich niet in de eenwording van de Bundesländer verdiept. Wat ze geleerd heeft in de lessen op de middelbare school is ze vergeten. Op leeftijd verandert kennis in ballast.

"De zusters begonnen met missiewerk in Tanzania," zegt Herman. "Deze zusters waren ook in Afrika." Hij zet zijn fiets op de staander en neemt de fiets van Vera over.

"Daar liggen ze," zegt Vera. Ze wijst naar een begraafplaats achter het hoofdgebouw.

De klok van de kapel wijst half drie. Naast het kerkhof zitten verpleegsters verscholen achter een beukenhaag. Ze babbelen, drinken thee en checken hun iPhones. Na de pauze schenken ze thee, verwisselen ze luiers, knippen slierterig haar dat onder

hoofdkapjes vandaan piekt. Na de pauze keren ze oude zusters van de ene op de andere zij, en terug. Na de pauze laten ze zusters door een rietje drinken, vegen ze lekkende monden af, deppen tranerige ogen. Na de pauze rijden ze nonnen in rolstoel naar de kapel, rapen een gevallen rozenkrans van de vloer, steken kaarsen aan voor verering, boetedoening en hoop op een snelle thuiskomst. Het kerkhof telt tientallen rijen met identieke zwarte metalen kruisen. In de dood is zwart en wit habijt gelijk.

Vera vraagt niet of Hermann meegaat. Ze wandelt met korte passen over de parkeerplaats en neemt het pad naar de dodenakker.

"Goedenmiddag, zoekt u iemand?"

De vraagt overvalt Hermann Oldenbanning. Hij zoekt zichzelf, daar heeft hij een ander niet bij nodig.

"Kan ik u helpen misschien?" De zuster heeft de tand des tijds goed doorstaan. Ze is op leeftijd. Ze ziet eruit als het meisje van vijftien dat als middelste van elf kinderen geheel vrijwillig en met overgave bij de Franciscanessen in het klooster trad.

"Mijn naam is Hermann Oldenbanning," zegt Hermann. Hij wil geen antwoord op de vragen geven. "Ik ben 71 jaar."

Ouderen boven de 70 vertellen in de eerste zinnen van een gesprek hun leeftijd, zoals oude schrijvers van ingezonden brieven naast hun naam en woonplaats ook hun leeftijd vermelden. Hij buigt zijn hoofd naar rechts en glimlacht naar de zuster. Ze draait haar hoofd naar links, kijkt met hem mee.

"Uw vrouw," zegt de Franciscanes. Hermann antwoordt niet.

"Mijn naam is Hiep," zegt de zuster. "Ik ben 85. Ik hoor hier al 70 jaar thuis. Daar," ze beweegt haar wenkbrauwen naar het kerkhof, "daar is mijn plek van bestemming."

"Hiep," zegt Herman Oldenbanning. "Bent u van hier, als ik dat mag vragen?"

"Ik ben niet van hier," antwoord de zuster. "Ik kom van het Brabantse. Lang geleden." Als Hermann wacht en met een schuine blik Vera's gang tussen de graven volgt, zegt ze: "Ik kom uit een familie van slagers. Hiep is een Brabantse naam voor

kort kapmes met breed blad en kort heft. Een hiep is om mee te hakken, niet om mee te snijden. Mijn familie telt veel mannen met minder dan vijf vingers aan één hand."

De begraafplaats is aan drie kanten afgesloten. Vera kan niet in het niets verdwijnen.

"Bent u ook in Afrika geweest?" De brochurekennis komt goed van pas. "Ik las dat uw orde ook in Tanzania actief is."

"En in Indonesië," zegt zuster Hiep, die haar naam heeft veranderd in Dorothea, beschermheilige van allerhande noden. "Ik was in Tanzania in het bisdom Mbeya in Itete, een dorp in de binnenlanden waar u vast niet van hebt gehoord. Het ligt op de grens met Zambia. We zijn niet langer actief in Tanzania."

Hermann heeft van het bestaan van veel plaatsen niet gehoord. Hij weet wat hij weet. Hij kent wat hij kent. Zijn vermoeden naar het bestaan van veel meer kennis dan hij kan bevatten, is zeer groot.

"U hebt grote offers gebracht," zegt Hermann.

Zuster Dorothea kijkt Hermann glimlachend aan. Het is geen meewarigheid, het is geen ironie, geen cynisme. Als hij niet zo'n hekel aan het woord zou hebben, zou hij zeggen dat zuster Hiep hem op de parkeerplaats achter het klooster, met zicht op de begraafplaats en de urnenmuur met de stoffelijke resten van monseigneur Willebrands, met overvliegende duiven met hun karakteristiek zwooeff zwooeff vleugelgeluid, met verpleegkundigen die arm in arm lachend van het ene gebouw naar het andere wandelen, van de ene groep bedlegerige nonnen naar de andere groep dementerende dolenden, als hij niet zo'n hekel zou hebben aan het woord liefde en samenstellingen met liefde, zou hij zeggen dat zuster Dorothea Hiep hem liefdevol aankeek.

"Opoffering," zegt ze, "Opoffering ken ik niet. Opoffering komt niet in mijn vocabulaire voor. Ik heb me in mijn hele leven, als leek en als religieus in dienst van God, nooit opgeofferd. Ik weet niet wat dat is, opoffering, al heb ik er een vermoeden van."

Zuster Dorothea Hiep heeft lang nagedacht over haar dienstbaarheid, lijkt het.

“Opoffering heeft voor mij een connotatie van meelijwekkend. Opoffering kan een stille wens zijn om waardering voor inspanning en behulpzaamheid te vragen. Opoffering is niet onbaatzuchtig gericht op een medemens. Opoffering is een verzoek om zaligverklaring, een sollicitatie naar een heiligverklaring.”

Zuster Dorothea ziet de opengesperde ogen van Hermann Oldenbanning.

“Sorry dat ik U zo belast met mijn overtuigingen. Ik was missiezuster in Tanzania. Ik zag veel ellende en veel verdwazing, niet alleen bij de zwarte mensen, ook bij blanke Europeanen, westerlingen die met de beste bedoelingen zichzelf opofferden en daarmee de schepping geen dienst bewezen.” Ze vervolgt: “De gelofte van armoede is een grote ondersteuning. Wie niets bezit, kan ook niets verliezen. Wie geen materiële bezittingen heeft kan enkel zijn hoofd verliezen. Als het zover is, als ik mijn hoofd verlies, haalt de Heer me. Daar vertrouw ik op.” Zuster Hiep draait haar hoofd naar de begraafplaats. Hermann kijkt met haar mee. Hij ziet het zilvergrijze haar van Vera boven de heg. De barones heeft een bank gevonden, een bank met uitzicht op de eeuwigheid. Ze wacht tot iemand haar haalt.

“Onbaatzuchtigheid, ondersteuning zonder dubbele agenda van eigen gewin, hetzij in geld, in roem, in botvieren van driften, dat heb ik nagestreefd. Met wisselend succes, dat ook. Ik versprak me zojuist bijna. Lagere driften, wilde ik zeggen. Er zijn geen lagere driften, alle driften zijn door de schepper gegeven, voor mij is dat God, voor U kan dat iets anders zijn.”

Hermann Oldenbanning kan niet langer naar zuster Hiep luisteren. Hij voelt onrust in zijn lichaam. Onrust van opoffering. Hij wil naar Vera.

“Ik moet gaan,” zegt zuster Dorothea. Ze kijkt met een schuin oog naar de klok van de kapel. “Het is tijd om te bidden en te mediteren. Er is veel nood in de wereld.”

“Dank u voor het gesprek,” zegt Hermann, “Ik wens u een devote middag. Of zeg ik dat verkeerd?”

“U zegt dat helemaal goed.” Zuster Dorothea steekt haar hand uit. Hermann schudt haar hand. Ze legt haar linkerhand

als een beschermlaag over hun verstrengelde handen. Om haar ringvinger draagt ze en smalle gouden ring. Ze is met haar geloof getrouwd. Dorothea Hiep mist twee vingers aan haar linkerhand. Als ze zijn hand loslaat en zonder om te kijken naar de kapel wandelt, voelt Hermann Oldenbanning een heftige pijnscheut in zijn borst. Het is alsof iemand met een speer onderlangs de zwevende ribben zijn hart doorspietst.

"Waar kom jij vandaan?" vraagt Vera. "Waar bleef je?"

"Ik had een interessant gesprek met een van de zusters," zegt Hermann. "Ze was een vrouw van de wereld. Helemaal aan het hogere gewijd. Heel praktisch, dat ook."

"Ik lig hier al," zegt Vera. "Ginds is een kruis met mijn naam."

"Dan hoeven wij hier niet langer te blijven," zegt Hermann.

"Ik heb dorst," zegt Vera.

"Kom, we gaan." Hermann geeft haar een arm.

18.

Het kasteel heeft geen toren. Toch heeft het in de herinnering en in de beleving van Hermann Oldenbanning een torenkamer. Een slaapkamer met een echtelijk bed. Een slaapkamer met Perzische tapijten, met goudomrande spiegels, met mahoniehouten dressoirs en side-tables met snuifdozen en Chinees porselein. Een slaapkamer met een bed met glimmend blauwe bedovertrek, met gouden tressen aan de randen. Een bed met gouden lampjes aan het hoofdeinde en een kastje met witte zakdoeken en naast het bed op een Louis XV-stoel een stapel handdoeken.

In zijn beleving en in zijn herinnering is er een torenslaapkamer met ramen naar twee zijden, een klein balkon buitenom met uitzicht op de Dinkel, met achter spaarzame bomen een stuw en een waterzaagmolen. Een balkon met gemetselde reling en een zandstenen rand aan de bovenkant. Bentheimer zandsteen.

Een slaapkamer met een schuine spiegel aan het voeteneind. Een spiegel die laat zien hoe een echtpaar slapen kan. Een meditatieve spiegel: ecce homo.

Langs haar schouder zag hij de naakte rug van Vera terwijl ze hem schrijlings bereed. Naast de spiegel haar jongere zus te paard bij de bocht in de Dinkel. Een kooiker hondje likt de voet van haar rijlaars. For ever young. Een dode klaagt niet over het klimmen der jaren.

"Waarom zijn we hier?" vraagt Vera. "Ik heb het koud."

J'ai froid, ze zei het in het Frans. Hermann Oldenbanning kende genoeg van die taal om te begrijpen wat Vera wilde. Zij verwoordde zijn verlangens. Ze zouden elkaar warmte geven, niet voor een dag, niet voor een nacht. For ever young.
Joseph G. Nieuwenbrugge verdedigde het vaderland op een kantoor tien kilometer verderop. De vijand kwam uit het oosten en de wijzen kwamen uit het westen. De wereld was overzichtelijk.

Therèse thoe Sloet, de moeder van Vera, zat met de bedienden in de keuken aan de achterzijde van het kasteel zonder toren. Haar moeder was onthecht na de dood van haar jongste kind. Therèse thoe Sloet kende geen vijanden meer. Ze had noodzakelijkerwijze vriendschap met de dood gesloten. De dood was haar vriend en compagnon voor ze de leeftijd had bereikt waarop zo'n vriendschap onontkoombaar is. Therèse thoe Sloet was er – zoals dat in de volksmond heet – vroeg bij.

Vera had haar bezoek aangekondigd. Moeder wist van de hoed en de rand. Ze herkende zich in haar dochter. Therèse thoe Sloet had de butler – Hiep – gevraagd het bed te verschonen. Ze had hem gevraagd schone handdoeken en condooms klaar te leggen. Ze had Hiep gevraagd de kamer te stoffen.

"Wat een groot huis," zegt Vera. "Het lijkt wel een kasteel."

"We zijn hier eerder geweest," zegt Hermann. "Lang geleden. Weet je dat nog?"

"Ik heb het koud," herhaalt Vera. "Ich bin kalt. Ich friere."

Hermann knoopt haar jas dicht en slaat een arm om haar schouder. Hij doet een stap opzij, zet de fietsen tegen de pilaar van het toegangshek. Hij gaat achter Vera staan. Met zijn armen onder haar verschrompelde borsten langs sluit hij de rillende vrouw in zijn armen.

Vanaf het kasteel komt een koets met twee Friese paarden ervoor. Op de bok zit een koetsier met een glimmend hoge zijden. In zijn rechterhand houdt hij een zweep. De linkerhand houdt losjes de teugels. Het hek gaat met afstandsbediening open. In de koets zit het bruidspaar op weg naar de basiliek in Ootmarsum. Links de Spaanse markies, rechts barones Vera Nieuwenbrugge thoe Sloet.

De koetsier houdt de paarden in als ze de poort naderen. Hij steekt de hand met de teugels hoog naar links. De vingers van zijn hand maken een V-teken. Hiep knikt naar Vera en Hermann aan het hek. De bruid in de koets zwaait met beide handen als een waaier. De bruidegom licht zijn steek kort omhoog.

“Tengo frío,” fluistert Vera in Hermanns oor. “Tengo frío.”

In het restaurant bij de Watermolen warmen ze op. Vera neemt een kop runderboullion – streekproduct van limousins – met Duits roggebrood uit de molen van Gildehaus. Hermann vraagt een kop snert met rookworst. Na de eerste kop bestelt hij een tweede.

‘Lekker warm hier,” zegt Vera. “Ik ken dit restaurant. Ik ben hier eerder geweest. Wist je dat? Wilde je me verrassen met deze fietstocht?”

Als Vera terugkomt van het toilet vraagt ze: “Wil je de rits dichtdoen? Aan de achterkant.”

Vera dommelt in de stoel bij de openhaard. Hermann schikt haar jasje en zet haar voeten op een stoofje. Als hij ziet dat Vera slaapt loopt hij langs de bar en knikt naar het meisje achter de toog. Zijn blik wil zoveel zeggen als: ze slaapt, laat haar met rust. Ik kom zo terug.

Buiten overstemt het geraas van de schoepen de geluiden rond het restaurant. Met het watergordijn lijkt de wereld buiten zicht en buiten gehoor. Hermann loopt traag over het plankier. Boven de wateronderdoorgang buigt hij over de leuning. Hij voelt zijn maag. De natuur neemt, de natuur geeft.

19.

Aan het naburig tafeltje ontbijten twee echtparen. Ze zijn een jaar of twintig jonger dan Vera en Hermann. De senioren ginnegappen over de dood. De mannen doen luchtig, als was de dood een zachtgekookt ei bij het ontbijt. De vrouwen benadrukken de stijl en gratie van hun eigen uitvaart. Ze zouden graag een nieuwe jurk kopen en nieuwe halssieraden, nieuwe satijnen lingerie, als dat zou kunnen. Opgebaard als prinsessen. De mannen, banger dan hun echtgenotes, grappen over werkkleding en tuinbroeken. Het maakt hen niet uit, maar voor de nabestaanden willen ze wel in pakken die ze bij leven nooit hebben gedragen.

"De lucht van mottenballen ruik ik toch niet meer...."

Hermann wil niet horen wat aan de andere tafel een weg vindt tussen croissants, kadetjes en krentenwegge.

"We fietsen vandaag naar Ootmarsum,' zegt Hermann, "als je dat goedvindt."

"We gaan naar Ootmarsum," herhaalt Vera.

"Ik houd van jou," Hermann leunt over hun tafeltje. "Ik heb altijd van je gehouden," zegt hij. Hij voelt tranen in zijn ogen.

"Ik ook," zegt Vera. "Ik heb overspel gespeeld."

20.

"Sí quiero Te tomo como mi esposa," had het krachtig en helder geklonken in de kerk van Ootmarsum. De Spaanse markies wist wat hij wilde. Barones Veronica Nieuwenbrugge thoe Sloet had pas na de tweede maal volgens het protocol geantwoord. Ze had de eerste keer de vraag van de voorganger gehoord. Ze had "Nee" kunnen zeggen. De tweede keer zei ze: "Ja, ik wil ook."

De toevoeging aan de huwelijksbezweringsformule verborg ternauwernood haar aarzeling. De kerkelijke inzegening was tegen haar zin geweest. Het was een compromis met haar verse echtgenoot. Namaak, zo had ze de plechtigheid ervaren, ondanks en misschien wel dankzij de voorganger, die waarlijk zijn best had gedaan een zo neutraal mogelijke formulering te gebruiken.

21.

Lieve Hermann,

Het was een verstandshuwelijk. Ik trouwde met die Spaanse edelman, nota bene in een katholieke kerk. Je zou gelachen hebben, misschien gehuild, zoals je schreien kon na ons samenzijn. Misschien had je jezelf verbeten op de achterste bank van de basiliek aan het kerkplein.

Ik houd van jou. Met heel mijn hart en ziel houd ik van jou. Onder de Spaanse zon houd ik van jou. Te amo. Siempre te amo.

Je kent de kerk in Ootmarsum. Het is een basiliek met ramen in glas-in-lood. Rondom veertien staties met afbeeldingen van de kruisweg. De lijdensweg. Een hulpbisschop zonder wijsvinger – mijn vader had dat zo geregeld – zegende ons huwelijk. Adel verplicht, vond hij. Ik hoorde de traditie door te geven. Hij was onwetend van mijn zelfbewustzijn. Nooit zal ik een kind baren van de markies.

Ik woon met Don Juan op een hacienda met een boomgaard met citrusvruchten en olijven. In het voorjaar ruiken de bloesems heerlijk naar sinaasappels en citroenen. Weeïg zoet en bedwelmend. Ik woon in een groot huis met tientallen kamers. Van de meeste kamers is de deur op slot. Ik red me. Ik mis je. Te amo. Siempre te amo. We hebben elk een slaapkamer; Don Juan en ik. Sólo puedo vivir en mis poemas. Alleen bij jou vind ik onderdak.

In Spanje is de bruiloft uitbundig overgedaan. Honderden gasten. Prachtige Spaanse vrouwen in gelaagde rode satijnen jurken met strakke lijfjes. Rode jurken met zwarte stippen. Gracieus. Flamenco, castagnetten, koperblazers, gitaren, zang, sangria, zeebanket, bowl. Zelfverzekerde fiere Spaanse mannen – beetje te – in strakke zwarte broeken en witte blouses met veel ruches, rode zakdoekjes en kleurig borduurwerk. Leren laarzen met sporen. Zachtleren schoenen om helder op plavuizen te klepperen, in maat met de muziek. Stemmen voor olé, olé, olé. Hoeden om gemakkelijk omhoog te werpen. Sabels om mee te pronken.

In de late namiddag was er de siësta. De gasten wuifden ons uit. Een ereboog van slingers, bloemen, klappende handen. Don Juan met mij onder luid gejuich naar de slaapkamer. Vers fruit in een glazen schaal. Twee glazen en een fles champagne. Schone witte lakens. Schone witte handdoeken. We sliepen elk op een bed. We sprenkelden bloed op het witte laken. Het laken als trofee. Met blanke sabel sneed Don Juan de bruidstaart aan. Don Juan knipte mijn kousenband aan stukken. Maagden vochten om hun deel. Ik bewaarde het laken met geronnen bloed. Tot na middernacht klonk gezang, dansten de jongens met meisjes, de mannen met vrouwen.

Siempre te amo.

Adel verplicht. Ik laat Don Juan zijn gang gaan als hij de nacht met andere mannen deelt. Ik sta zijn geluk niet in de weg.

Je Vera

Het mag de lezer duidelijk zijn dat deze brief Hermann nooit heeft bereikt. Het is onhelder of Vera de brief ooit heeft verstuurd, of dat de hond van de postbode de brief heeft verorberd.

22.

Een roodharige man in grijze pij speelt Schubert op de piano. De akoestiek in de kerk van de heilige Simon en de heilige Judas verveelvoudigt de intensiteit. Tussen statiën en kroonluchters groeit een goddelijke sfeer, wat dat dan ook mag zijn.

Hermann leidt Vera naar de vijfde rij en zet haar uit vrije wil naast een pilaar. Uit zijn jaszak haalt hij een *Dokter's roman*.

"Deze heb je nog niet gelezen," zegt hij. "Ik wil even met de pianist spreken. Ik kom zo terug."

Vera slaat het boek open en begint halverwege. Dokters zijn haar favorieten onder de niet-edelen. Voor dokters kleedt ze zich uit zonder schaamte. Het heeft er alle schijn van dat ze steeds meer dokters om zich heen verzamelt.

"Eerwaarde," zegt Hermann, "eerwaarde, kan ik u even spreken?" Hermann Oldenbanning knikt naar achteren. "Privé," zegt hij. Hermann knikt opnieuw naar de biechtstoel.

Op z'n knieën leunt Hermann met gebogen hoofd tegen het donkere gaasje tussen hem en de pianist.

"Eerwaarde," herhaalt Hermann. Hij doet zijn ogen dicht. "Ik was in donker Afrika..."

"Weet Ik," klinkt sonoor en met heldere dictie van boven.

"Ik heb twee kinderen, zwart en...."

"Weet Ik. In de gedaante van zondebesef was Ik erbij in die negerhut." Een zweem leedvermaak klinkt van achter het gaas. "Later nam Ik de gedaante aan van bravoure, van trots en van almacht. Dat weet je nog heel goed."

"En toen, en toen, en toen...."

"Verveel me niet," zegt de Allerhoogste. "Geh nach des Pudels Kern."

"The heart of the matter," fluistert Hermann.

"Ik heb U sinds mijn eerste vrijage met Vera...."

"In het bed van haar ouders, Ik weet het."

"Ik heb U verlaten."

"Krek," zegt God. "Maar Ik ben bij je gebleven. Zo gemakkelijk laat Ik me niet afschepen."

Na zijn bekentenis wacht Hermann kort voor hij opstaat en de biechtstoel verlaat. De pianist in grijze pij staat halverwege het schip en kijkt naar de afbeeldingen in glas-in-lood. Maria met kind, Jozef de timmerman...

"Dank u." Hermann tikt op de schouder van de grijze pij.

"Niets te danken," zegt de pianist. "Misschien hebt u het gemerkt. Ik ben één van de 156 vrijwilligers in deze basiliek. Ik ben enkel bevoegd om zonder bladmuziek op de piano te spelen. Misschien hebt u het gemerkt. Ik heb de biechtstoel verlaten op het moment dat u begon te biechten." De pianist grijnst. "Ik heb me met uw vrouw onderhouden. Ze dacht dat ik dokter was. Ik ben geen pastoor. Ik ben geen monnik. Ik ben geen dokter. Mijn naam is Hiep. Ik was slager. Ik hoop dat u me vergiffenis schenkt."

Hermann Oldenbanning heeft geen penitentie meegekregen na zijn kortstondig onderhoud met de god van zijn kinderjaren. De drang om anderen vergiffenis te schenken, voor welke pekelzonde dan ook, heeft hem ook verlaten. Wat aanvankelijk als zonde door het leven gaat, kan later evenzogoed als karakterkwaliteit een bestaan opbouwen. Albino Antie is hoogleraar kunstmatige intelligentie in Montpellier. De eerste vrouwelijke hoogleraar, in dat vak. De eerste albino in een hoogleraarsfunctie aan die universiteit. Sterker nog: Antie is de eerste negroïde albino professor ooit.

De pianist legt een arm om de schouder van Hermann. Alsof Sint Christoffel op zijn nek gaat zitten.

"Mijn naam is Hiep," zegt de pianist. "Ik moet u wat bekennen." De pianist duwt Hermann zachtjes naar een van de vele lege kerkbanken. Hermann blijft staan. Hij laat zich niet dwingen. Niet door een pianist met de naam Hiep.

"Ik weet niet of ik het biechtgeheim schend," zegt Hiep. De grijns op het gezicht van Hiep laat zien dat ook in de pseudo-basiliek een luchtige geest rondwaart. "Uw vrouw – ik neem

aan dat die dame uw vrouw is – heeft me zojuist bekend dat ze barones is en overspel heeft gespeeld met een markies."

Hermann Oldenbanning voelt een blos op zijn hoekig gezicht verschijnen. Niet dat hij dat wil. Het gebeurt. Hermann Oldenbanning zoekt zijn wandelstok. Hoe graag zou hij de boodschapper van dit nieuws een aframmeling geven. Hermann Oldenbanning kan zijn stok niet vinden. Vera Nieuwenbrugge thoe Sloet heeft zijn vaste kameraad onder haar hoede.

"Niet met mij," grijnst Hiep in zijn lange grijze pij. "Ze heeft geen overspel met mij gepleegd terwijl u biechtte. Niet met mij. Ik ben geen markies. Ik ben homo."

23.

Vera ligt uitgeput op haar helft van het tweepersoonsbed. Dubbele matrassen van Auping gevuld met natuurrubber uit Singapore. *Hevea Brasiliensis* omsloten door trijp, matrasovertrekken en lakens van de Twentse stoomweverij. Als dat nog zou kunnen. De textiel is uit Twente verdwenen. De textielbaronnen hebben elders hun onderkomen gevonden. Baronesse Vera Nieuwenbrugge heeft ruggelings bezit genomen van het matras in de torenslaapkamer in hotel Het Kruishout. Hermann Oldenbanning kent haar wensen uit een ver verleden. In de Twentse bossen kon Freifrau Vera Nieuwenbrugge thoe Sloet haar herinneringen herbeleven. Als ze dat zou willen en als ze dat zou kunnen. Hermann Oldenbanning weet: Ik heb mijn best gedaan.

Hermann had haar geholpen de fietskleding; eenvoudig broek, sportschoenen, blouse met hoge hals en een spencer tegen de kou, te verwisselen voor een doorschijnende zijden nachtpon. Het bordeauxrode satijnen slipje had Vera zelfstandig ververst. Haar beha, nauwelijks nog nodig voor de verschrompelde borsten, lag op een plank in de legkast. Ze had zich met een washandje aan de wastafel verfrist, te moe om in bad te gaan.

Herman Oldenbanning zit op zijn helft van het bed licht voorovergebogen. Het matras is te hoog om met zijn voeten de wollen vloerbedekking te raken en zijn ellebogen op zijn knieën te laten rusten.

"Vera," zegt hij.

"Ja jongen?"

"Vera. Ik moet je wat bekennen." Hermann Oldenbanning heeft de leeftijd der sterken en de leeftijd der wijzen bereikt. Hij hoeft niemand meer iets te bekennen. Alles wat hij zegt is uit vrije wil. Zijn vrije wil heeft een eigen programma.

"Vera."

"Ja jongen."

“Vera. Ik ging naar Afrika om je te vergeten.”

“Ja jongen.”

“Ik kreeg twee kinderen bij een negerin,” zegt Hermann. “Een jongen. Lichtbruin met kroeshaar. Een jongentje met een kromme neus. Ik noemde hem Ludwig.”

Hermann Oldenbanning had zijn zoon naar zijn vader vernoemd. Verlaat eerbetoon aan zijn verwekker.

“Intelligente jongen. Ludwig was een intelligente en beminnelijke jongen. Mijn ontwikkelingshulp aan het Afrikaanse land; een slimme en beminnelijke jongen.”

“Ja jongen,” zegt Vera. “Slimme jongen.”

“Wat ik je nog niet heb verteld.” Hermann wacht en kijkt door de vitrage die tot de vloer van de kamer hangt, naar de kruinen van de bomen. Een zwart gekartelde scheiding tussen een helder blauwe lucht en de aarde.

“Ja jongen.”

“Het opperhoofd van de stam. De chief of the village was van een jaar of veertig. Een beetje ouder misschien.” Hermann wacht en zegt: “Zal ik je dit wel vertellen?”

“Ja jongen, vertel gerust.”

“Ik weet niet of ik achteraf gezien trots op mezelf moet zijn op wat ik heb nagelaten.” Hermann strijkt met zijn hand over zijn schedel met pigmentvlekken, een enkele wratwoekering en spaarzaam haar.

“Wat geef je om trots,” antwoordt Vera in een moment van helderheid. “Wat geef je om trots?”

“De chief, zo zal ik hem maar noemen, had drie dochters in de huwbare leeftijd. Zestien, zeventien en negentien. Al zijn die leeftijden bij benadering. Hij nodigde me uit. De chief. We, de mannen, zaten op kleine krukjes bespannen met leer van zeboes. Zijn dochters zaten met gestrekte benen op rieten matjes. Zijn vrouw, hun moeder, braadde een kip en maakte relish, een soort groentenwok met een sausje. De dochters serveerden om beurten. Rijst, maiskolven en zoete aardappelen.” Hermann zuchtte en draaide zijn hoofd half naar Vera die uitgestrekt achter hem lag. “Oh wat miste ik appelmoes met kaneel.”

Vera schraapte haar keel. Ze zei niets. Misschien was ze bezig in slaap te vallen.

"De chief sprak over blanken, over mijn zoon, over rijkdom, over ontwikkeling. Hij wilde zijn dorp opstoten in de vaart der volkeren. Dat zijn mijn woorden. De chief zei het op zijn manier, in zijn taal."

"Ja jongen."

"Ik kan het verhaal lang maken. Ik kan het kort maken. Ik kan het verhaal halflang en halfkort maken."

Hermann zoekt uitstel. Hij wil zeggen wat hij nog niet eerder heeft gezegd. Hij raakt zijn geheim kwijt als hij vertelt wat hij wil vertellen. Hij koestert zijn belastend geheim.

"Een paar dagen na mijn bezoek aan de chief kwam de middelste dochter bij me op bezoek. Ze had zich mooi gemaakt. Lippenstift, gele strepen op haar voorhoofd. Oorhangers. Haar chitenge strak om haar meisjesborsten. Ze.... Mijn vrouw vertrok naar haar tuintje om mais te oogsten. Ze kende haar plek in het dorp."

"Het meisje had een pannenkoek meegebracht. Een soort pannenkoek van maismeel en sorghum. Een pannenkoek met pijnboompitten en kokos. Een pannenkoek met een opening in het midden. Ik wist wat dat bekende."

"Ja?" klinkt het zachtjes door de torenslaapkamer.

Boven de schrijftafel hangen twee schilderijen met abstracte figuren in felle tinten. Wie wil kan er een landschap in herkennen, of een dier. Wie wil kan het kunstwerk van een verklaring voorzien, als was het een rohrschachttest.

"Een maand na de middelste, Nyambe, ik weet haar naam nog, kwam haar oudere zus – Febby – en weer een maand later haar jongste zus – Charity – met een kokospannenkoek met een gat in het midden. De cycli van de meisjes waren op elkaar afgestemd."

"Ja," zegt Vera.

"Binnen een jaar was ik vader van vier kinderen." Hermann laat lucht uit zijn longen stromen. Met stemverheffing herhaalt hij: "Vier kinderen. Vier kinderen binnen een jaar."

Hij heeft zijn geheim opgeblazen. Bijna vijftig jaar woonden

er drie zonen in zijn hoofd. Drie lichtbruine kleinkinderen van de Chief van Itete. Bijna vijftig jaar had hij zijn bijdrage aan ontwikkelingssamenwerking verzwegen. Een halve eeuw.

"Elke dochter baarde een zoontje. Ik mocht mijn kinderen zien en bezoeken zo vaak ik wilde. Het hoefde niet. Ik mocht voor ze betalen. Uit noodzaak."

Volgens de chief had Hermann zijn taak volbracht. Zonodig zou de chief nogmaals een beroep doen op de intelligente, milde, sterke, fiere, zelfbewuste en rijke blanke.

"Alle jongens heten Hermann," zegt Hermann. "Alle drie." Als zijn offspring uit meisjes had bestaan had hij alledrie dezelfde naam gegeven.

Na de geboorte van de drie Hermannen hoefde de ontwikkelingswerker niet voor meer *offspring* te zorgen. Vóór de geboorte van zijn zonen kwam Antie op aarde. Albinomeisje. Zo blank hoefde nu ook weer niet.

Hermann trekt zijn sokken uit. Hij ruikt aan de sokken voor hij ze over zijn schoenen vouwt.

"Vind je het erg dat ik je dit verhaal heb verteld?" vraagt hij.

Vera draait naar hem en zegt: "Ja, jongen." Er verschijnt een glimlacht op haar gezicht. Naast haar oor zitten vegen van mascara.

"Ik heb overspel gepleegd."

24.

Vera is moe. Ze heeft goed geslapen. Ze is niet uitgerust. Misschien was de fietstocht naar Denekamp te ver en te inspannend. Misschien was de biecht van Hermann ontregelend. Ze wil ontbijt op haar kamer.

Hermann houdt het heft in eigen hand. Hij had de *room service* kunnen vragen een ontbijt naar Vera te brengen. Hij kiest zelf croissant, kadet en een snee krentenwegge met roomboter, jams en rosbief. Hij kiest yoghurt met gemengde vruchten. Hij kiest thee en sap van bloedsinaasappels. Niet dat Vera zoveel eet in de ochtend. Hermann Oldenbanning doet wat hij een heel leven heeft nagelaten. Hij verwent zijn jeugdliefde voor het te laat is.

Hij heeft de schrijftafel voor het raam gezet. Vera heeft uitzicht op de bosrand. Op de senioren met caddies op de golfbaan op weg naar het negentiende hole. Hermann laat Vera achter met haar ontbijt in de torenslaapkamer.

25.

"Bitte ein Bit." Hermann kijkt licht triomfantelijk naar de serveerster, alsof hij haar kent. Alsof hij een tiener is die indruk wil maken. Een jongen in staat een groot glas bier te drinken, samen met zijn verovering op een terras. Met een korte ruk draait hij zijn hoofd. Lichte schaamte overvalt hem.

"En jij?" vraagt hij Vera, "wat kan ik voor jou bestellen?"

Achter de serveerster van Cafe im Schloss torent het kasteel van Bad Bentheim. Vierkante toren, kantelen van Bentheimer zandsteen. Schuttersgaten en met gepaste regelmaat regenpijpen.

De zon schijnt langs de boog van de hoofdingang. Zwei Weizenbier ohne Alkohol.

"Weet je nog," zegt Hermann. "Vijf jaar geleden troffen we elkaar hier op deze plek. Toevallig." Hij heft zijn glas en reikt naar Vera. Vera kijkt hem aan, draait haar hoofd naar het zuiden. Uitzicht over Münsterland. Verder naar het westen stroomt de Busmanngraben in de Puntbecke. De Puntbecke volgt de grens meanderend naar het noorden, steekt de grens over, buigt door het Lutterzand, laat als Puntbeek het lös hoes van Jan Wesselink rechts liggen en gaat door de oude bedding naar het Omleidingskanaal waar opa's met kleinkinderen op voorntjes vissen. Op snoek. Het water stroomt al eeuwen van hoog naar laag, van hier naar daar, van her naar der, onwetend van de sloten, beken, kanalen, rivieren; onwetend van de eindeloze zee: das Meer.

"Ik ben moe," zegt Vera.

Hermann Oldenbanning ziet een oude vrouw die steeds minder lijkt op zijn jeugdliefde. Het heeft er alle schijn van dat Vera afscheid neemt. De fietstocht door Twente en het Grafschaft Bentheim heeft haar lang genoeg geduurd. Ze wil slapen. Hermann helpt haar de kleine trap op naar het restaurant naast de poort van de kasteeltuin. Hier was ooit de gardepoort; de eerste stop. Honderd meter verder is de grote

poort met valhek. Ze zijn niet binnen geweest. Ze hoeven niet alles te zien.

"Ruhe sanft," zegt de serveerster. Ze heeft een zenuwtrekje. Ook als ze niet spreekt, trekt ze met haar linkeroog. Frau Hiep zet Vera in een hoge leunstoel achter het raam met uitzicht op de voortuin en het pad naar de kasteelpoort.

Hermann Oldenbanning leunt tegen de muur aan de rand van de afgrond. Het kasteel staat op een hoge heuvel, een rots in het landschap. Naar het noorden is uitzicht op Nedersaksen, op Bad Bentheim met een Versailletuin aan de voet van de heuvel. Links is het Sandsteinmuseum. Rechts, niet te zien vanaf de heuvel, is een openluchttheater; Freilichtbühne met vanavond blaasmuziek. De mannen in Lederhosen. De vrouwen in Dirndl. So geht er immer weiter.

Achter Hermann Oldenbanning ratelen kettingen. Het traliewerk met speerpunten aan de onderzijde schuift omhoog. Vanaf de binnenplaats van het slot klinkt driftig hoefgetrappel. Boven de poort blazen twee herauten op een klaroen. Onze held draait zijn hoofd. Uit de kasteelpoort komt in galop een ruiter tevoorschijn. Een jonge vrouw op een vurig zwart paard met zwarte manen. Zonder zadel zit ze schrijlings op de rug van het paard. Het paard heeft een witte sok aan de rechtervoorvoet.

"Mijn naam is Magdalena," zegt de ruiter. "Mijn paard heet Hiep." Het paard hinnikt bevestigend.

"U komt als geroepen," zegt Hermann. Hij staat met zijn rug tegen de muur van de omheining. Hij kan geen kant op zonder zijn leven te verliezen. "Uw zuster...." zegt Hermann.

"Ik kom voor U," onderbreekt Magdalena. Hiep onderstreept haar woorden met zijn rechtervoet. Het paard laat ijzer klinken op de keien.

"Waar komt U vandaan?" vraagt Hermann, die zijn aanvankelijke verrassing de baas lijkt te zijn. Hij stelt een vraag, niet om een antwoord te krijgen. Hij stelt een vraag om zelf geen vraag te hoeven beantwoorden. De aanval is zijn verdediging.

“Overal,” zegt Magdalena. “Ik ben overal.” Hiep heft zijn hoofd en laat zijn donkere ogen rollen. Hij hinnikt. Vanaf de trans boven de kasteelpoort klinkt opnieuw een klaroenstoot. Uit een mondhoek van het paard hangt een sliert. Niemand neemt aanstoot aan kwijl uit zijn mond.

Magdalena draagt boven zwarte rijlaarzen, die bevallig tot haar knieën reiken, een zwarte ruiterbroek. Ze is gekleed in een passend korte lichtbruine getailleerde suède jas met op de rug een afkledend riempje. Rossige krullen pieken frivool onder haar cap vandaan. Ze draagt een donkergroen ruiterhoedje met gulden knoop bovenop. Het hoedje heeft een korte glimmende klep. In haar rechterhand houdt ze een bescheiden zweepje, niet om mee te slaan. Ze slaat haar paard niet. Hiep gehoorzaamt aan de teugels. De hengst volgt de druk van haar knieën. Hiep luistert naar haar stem, naar haar greep om zijn brede en soepele hals.

“In de Schloßstraße,” Magdalena wijst met de zweep naar achteren, “staat een steen van Bentheimer zandsteen. De steen staat er al eeuwen, heel lang. Het is een Denkmal.”

Hermann heeft het Denkmal gezien. De namen van sommige gesneuvelden zijn door de tijd uitgewist. Namen van soldaten, gehoorzaam aan de protestante Bismarck, die ten strijde gingen tegen de katholieke Fransen. Ze lieten het leven, net als de soldaten uit de Eerste Wereldoorlog. De tijd, de regen, de natuur wist hun namen uit het collectief geheugen.

“Denk mal nach,” zegt Magdalena met hoorbare spaties tussen de woorden. Hiep knikt. “Al die mannen, en vergeet ook niet de ongenoemde vrouwen, hadden misschien gedachten over hun levensloop. Misschien hadden ze plannen voor de toekomst, ver en nabij. Misschien wilden ze een gezin op een Bauernhof, of, aan de andere kant van de Puntbecke, een Erve met gebruiksvee, een hond, een poes en konijnen voor de kinderen.”

Hermann knikt. Hij luistert. Hij is snel geïntimideerd als een jonge vrouw te paard, een Freifrau, hem een beschouwing voorlegt. Het is alsof zijn verstand stil staat als een mooie vrouw intelligent tegen hem spreekt. Hij verliest zijn kritische

instelling. Hij is het snel eens met de spreker, hij gaat mee met de preek. Hermann is goed gelovig.

"Aan de andere kant van de Graben, aan de andere kant van de slotgracht, heb ik heel veel tijd kunnen gebruiken om na te denken. Ik bedoel dat natuurlijk metaforisch; aan de andere kant van mijn Dinkel, mijn dodenrivier. Na de ongelukkige val van mijn paard stond mijn tijd stil. Je hebt dat mooi kunnen zien aan het schilderij in de torenslaapkamer van mijn ouders." Ongemerkt is Magdalena Hermann gaan tutoyeren.

"Ik moet je wat bekennen. Ik voelde lichte jaloezie toen ik zag hoe Vera schrijlings op je zat, zoals ik nu op Hiep zit. Ik was zestien. Ik wist van het ritueel. Ik had het nog niet gesmaakt."

Hiep danst met zijn achterbenen heen en weer. Onrustig dier dat met zijn bewegend achterlichaam een bericht wil doorgeven.

"Ik merk dat Hiep niet over intimiteiten wil praten," zegt Magdalena.

Magdalena leunt licht tegen de hals van het paard. Ze streelt de zwarte manen. Ze strijkt met haar zachte handen over de bles, over het voorhoofd van haar drager.

"Als je jong bent, meen je dat je God bent. Dat is een prima beginpunt. Zonder die overtuiging zou er niets uit je handen komen. Wie denkt God te zijn is niet bang om het leven tegemoet te treden. Zoals God zegt, ik citeer: '*Het leven leert je het leven te leven*.'"

Het paard schudt zijn hoofd. De natte neus snuift zachtjes. Stomende pis spettert op de keien.

"Vera was niet zwanger na die eerste keer. Ook niet na de tweede, niet na de derde keer. Je hield van haar. Je wilde bij haar zijn. Je keek hoe je haar bezat. Je keek hoe je haar verliet. Je lichaam maakte na die verenigingen een andere keuze. Dat is de makke. De mens, vooral de intelligente mens, denkt dat hij met zijn verstand het leven inricht. Dat is een vergissing. Het lichaam bepaalt de weg. Dat is míjn waarheid." Ze vervolgt: "Je was verliefd op Vera, terwijl ik in de wacht stond. Ik had je willen hebben. Ik had een kind van je gewild, twee, drie, vier. Erve Oldenbanning met vier kinderen op ons heem. Jij zag me niet, verblind als je was

door het lichaam van Vera. Mijn paard struikelde in het bos. Er ontstond, eenmaal over de Dinkel, voor mij een nieuwe situatie.

Voor jou ontstond er een nieuwe situatie beneden de evenaar. Je nam je verlangens mee. Je vergat je liefdevolle gevoelens. Je nam de vrouwen. Je gaf ze zwarte zonen en een albino-dochter. Je gaf de negerinnen een kind. Wat je geeft, ben je kwijt."

Hiep laat het hoofd zakken. Het paard is niet in staat de redenering te volgen. Dat is geen bezwaar. Het verhaal is bestemd voor Hermann en voor de ruiter die haar gedachten ordent. Ook Magdalena wil een antwoord op de vraag: Waarom eindigde mijn leven abrupt op het Lutterzand? Hoe komt het dat de tijd voortschrijdt, terwijl mijn tijd stilstaat?

"Ieder leeft in zijn eigen universum," gaat Magdalena verder. "Wie dichtbij een ander opgroeit meent in hetzelfde universum als de ander te leven. Honderden zaken zijn ogenschijnlijk identiek. De daglengte, het weer, de natuur, de buren, de leraren. Ogenschijnlijk zijn de verlangens identiek en op elkaar afgestemd. Ogenschijnlijk."

Magdalena wijst naar het westen. Aan de andere kant van de grens gelden Twentse regels. Aan deze kant gelden Grafschaft regels. De verschillen zijn niet groot. Ieder kent de verschillen en weet ermee om te gaan. Hoe groter de afstand, hoe groter de cultuurverschillen.

"Ik kom nog even terug op jouw eerste keer in de torenslaapkamer. Het was niet je eerste keer. Het was de eerste keer met Vera. Ik heb gezien hoe je je met passie en woeste hartstocht aan haar hebt overgegeven. In die lijfelijke wereld was je geest van de wereld. Ik raakte opgewonden op mijn ongezadeld paard terwijl ik je bezig zag. Ik heb gefluisterd: *Ik houd van jou*. Ik wilde dat je van mij zou gaan houden – Ik hoorde je zoete woordjes zeggen tegen mijn oudste zuster – in de liefde passen vooral verkleinwoordjes –. Ik hoorde je zeggen: '*Ik heb je lief. Lieve Vera. Mijn liefste*.' Zonder moeite kwamen de woordjes over je vurige en stukgebeten onderlip. Jij, en jij niet alleen, was bezaaid met rode vlekken. Al je haarvaten leken naar buiten te willen. Je rook lekker. Jij en Vera roken zoetig naar gemeenschap, naar zoetige sappen.

Ach laat ik stoppen met die details. Die namiddag is jouw connotatie vastgelegd van *houden van*. Die middag is jouw inprenting aangebracht van *liefde*. Onvoorwaardelijke overgave aan wederzijdse lichamelijkheid en dierlijk verlangen naar een opvolger.

Het mocht niet zo zijn. Het lot besliste anders. Het leven gaat verder terwijl je plannen maakt, je kent dat cliché. Ook voor jou, ook voor Vera was er geen ontsnapping aan dat cliché. Voor mij stond de klok al stil. Mijn paard struikelde in een molshoop net als het paard van Graaf Floris V eeuwen eerder aan zijn eind kwam door een *Talpa talpa*. De levensloop hangt van losse steken aan elkaar. Niemand weet hoe het tapijt eruit gaat zien.

Jij koos een andere weg. Je ging naar Afrika. Je zocht je verleden in een negerhut. Je was van de wereld. In je achterhoofd, niet enkel daar, in je hele lijf in elke dierlijke cel, droeg je de betekenis van *houden va*n en *liefde* met je mee. Nergens vond je onderdak. – Zelfs door het dak van het negerhutje (let op het verkleinwoordje) had je zicht op de hemel. Je wilde de volgende dag terugkomen om het dak te repareren. – Nergens hervond je de ervaring van de torenslaapkamer. Je kreeg een hekel aan de woorden *houden van* en *liefde*. In je beleving veranderde de betekenis zoals de inhoud van veel woorden in de loop van eeuwen verandert. Geen grotere aanval op je eigenheid dan met het wapen waarmee je verloren bruid je had veroverd. *Ik heb je lief* was voldoende reden het hakmes tevoorschijn te halen. *Ik heb je lief* verdroeg je niet uit de mond van een ander. Kappen, kappen, kap ermee!

Stout, verwant aan het Duitse Stolz, betekende in de tijd van Karel de Stoute (Dijon 1433 – Nancy 1477) zelfbewust, fier. Menselijke jaloezie gaf de betekenis van fierheid en zelfbewustzijn een negatieve lading. Zo veranderde *stout* in *al te zelfbewust*, in *vrijpostig, brutaal*. Jacob Cats schreef "Een maegt is schuw, een hoer is stout." Het is een kleine stap om fiere en zelfbewuste kinderen stout te noemen. Volwassenen houden niet van ongehoorzaam en ondeugend kroost.

Wat in de loop van de eeuwen met de betekenis van het

woord *stout* is gebeurd, heeft zich in jouw hoofd met *houden van* en *liefde* voltrokken. Je wilt de woorden niet meer horen. Je mijdt ze als de pest."

"Je hoeft jezelf niets kwalijk te nemen," zegt Magdalena terwijl ze de teugels aantrekt en een halve draai maakt. "Het meest indringende leer je in je kinderjaren. Die inprenting raak je niet weer kwijt. Je zorgzaamheid, je afstandelijke betrokkenheid, je onstuimige drang de wereld te verbeteren hebben je gebracht waar je nu bent. Je vertroetelt, verzorgt mijn dementerende oudere zus als was je een tiener. Je jeugdliefde heeft je in de weg gestaan je aan de wereld over te geven. Je hebt je eigen wereld gemaakt. Je hebt stukjes en beetjes van de andere mogelijke werelden mondjesmaat toegevoegd. Met wisselend resultaat."

Magdalena duwt haar knieën licht tegen de flanken van Hiep. Het paard gaat op zijn achterste benen staan. Het paard houdt zijn voorbenen gebogen in de lucht. Kort zijn Hiep en Magdalena een ruiterstandbeeld.

"Zo gaat dat met ieder van ons. Ook met mij. Ook met Vera. Als mijn zus in herhaling zegt dat ze overspel heeft gepleegd, bedoelt ze haar kinderloos huwelijk met de Spaanse markies. Elk leeft zijn eigen bestaan tot het paard ons vroeg of laat, één voor één of met velen tegelijk, afwerpt."

De kettingen ratelen. Juist op tijd opent de poort van het kasteel. Drie klaroenstoten weerklinken tegen de avondlucht. Achter de ruiter sluit de poort. Het kooiker hondje glipt tussen de spijlen door.
Beneden in restaurant Fürstenhof aan de Funkenstiege staat Hecht op de Speisekarte; mit neue Kartoffeln. Bratkartoffeln von eigen Boden.

"Als Vera wil, eten we vanavond in Bad Bentheim," zegt Hermann tegen zichzelf als hij naar de gelagkamer van Cafe im Schloss loopt.

"Ik wil naar huis," zegt Vera. "Breng me naar huis."

26.

"Hier was het," zegt Ludwig Oldenbanning." De vader van Hermann wijst met zijn linkerhand. De wijsvinger van zijn rechterhand is in de Ukraine achtergebleven. De medaille voor dat verlies heeft hij onderweg naar huis verruild tegen vijf rauwe eendeneieren.

"Deze plek," vult Antie Müllmann aan. "Hier was het." De middelvinger van haar rechterhand steekt naar voren. Antie heeft niets verloren. Ze had niets van zichzelf voor Ludwig Oldenbanning – oorlogsslachtoffer, Ostfrontsoldaat, Reichsdeutscher met een Nederlands paspoort – haar met geweld een kind bezorgde; Hermann. Hier in deze droge Graben aan de rand van bos en akkers. Ze was er zelf bij.

"Raak," zegt Ludwig Oldenbanning.

"In één keer raak," vult Antie aan. Er vloeide bloed en er vloeide water. Ze hadden Weizenbier gedronken bij de molen. Grote pullen.

"Drie keer," zegt Ludwig. Hij geef Antie een duw in haar zij. Antie blijft staan. Driemaal scheepsrecht in de droge sloot in de luwte tussen gerst, rogge en boekweit. In de nabije verte stroomde de Busmann-graben, verderweg naar het westen de kabbelende Puntbecke. Het lover was groen. Mieren zochten zoetigheid tussen de dijen van de minnaars, bosuilen wachtten op hun kans. Zwaluwen scheerden boven het graan. Er waren korenbloemen. Voor, tijdens en na de oorlog waren er korenbloemen en klaprozen. Overal. Antie Müllmann had een stukgebeten tong en bloedende onderlip. Ludwig Oldenbanning had een stekende bloeduitstorting bij zijn zwevende ribben – een trap van Antie – en een schrale immer opstandige penis – ook door Antie. Samen hadden ze een kind op komst.

"Dat kun jij niet zeggen," zegt Ludwig Oldenbanning tegen zijn zoon. Zijn linkerwijsvinger wijst van Hermann naar Vera. Vera staat onwennig aan de rand van de sloot. Ze weet niet of ze zal gaan zitten, of dat ze zal blijven staan. Ze staat

onwennig. Ze heeft een schrale bilnaad, van het fietsen en van het vergeten Duits ruwe wc-papier in haar slipje.

Vera is een Freifrau. Niet eerder heeft de barones de ouders van haar eerste liefde ontmoet. Liefde, ze kende het woord, liefde was wat ze voor Hermann voelde. Passie, hartstocht, overgave. De eerste keer in haar tienerjaren. Ze hield van de zelfbewuste jongen met zijn fier gespierd Adonislijf, met zijn helder verstand, met zijn geestige woordspelingen. Zoals hij "*Ik houd van jou, met heel mijn hart en ziel hou ik van jou*" zegzingend in haar oor fluisterde. "*Du bist die Welt für mich, ich liebe nur noch dich*." laat ook zestig jaar later haar hart sneller kloppen. Ze was onwetend van bloed, zweet en tranen.

Voor de Spaanse markies voelde Vera geen liefde en geen passie. Don Juan had een mooi lichaam. Alles aan zijn lijf functioneerde. Don Juan was een dappere speerstrijder. Ze wist de vertaling van dat woord naar het Spaans. Ze is de vertaling vergeten. Ze deed haar adellijke plicht. *Amor* en *Te amo* kwamen niet over haar lippen.

"Ik heb vijf kinderen," zegt Hermann. "Vijf." Hermann gaat de strijd met zijn verwekker niet uit de weg.

Ludwig Oldenbanning lacht meewarig. "Het zou me wat. Vier zwarte kinderen en een witte negerin met rode ogen. Het zou me wat." Ludwig Oldenbanning heeft kinderen aan het Ostfront. Hij weet niet eens hoeveel.

"Und Du?" Antie wijst naar Vera. "Und Du?"

Hermann doet een stap naar voren. Vanuit de kuil kijkt hij omhoog naar giftige Antie. "Blijf van mijn vrouw af. Maak dat je wegkomt."

"Du??!" Hermann gromt naar zijn moeder. "Du," hij wijst met de middelvinger van zijn linkerhand naar Antie: "Du kommst aus dem Hahn einer Müllmann." De onderlip van Hermann Oldenbanning trilt. Hij heeft zichzelf overschreeuwd.

Hermann Oldenbanning bleef enig kind van een nazaat van een vuilnisman. Antie Müllmann had geen vader en moeder. Antie Müllmann zwierf langs de straat. Kreeg nu eens bij de een dan weer bij de ander onderdak. Iedereen had ze zich van het lijf kunnen houden, haaibaai als ze was. Tot

Ludwig Oldenbanning haar in de droge sloot op de grens met Münsterland overmeesterde. Eenmaal zwanger hadden ze de plek 'des onheils' verlaten. Aan de andere kant van *n paol* was haar nieuwe leven begonnen, en het nieuwe leven van de Ostfrontsoldaat. Aan de andere kant van *n paol* tussen Dinkel en Vecht was Hermann Oldenbanning aan zijn avontuur begonnen.

"Sie," bijt Hermann naar zijn moeder, "Vera, meine Freifrau ist eine Sie, keine Du."

Uit het niets, en dat niets kan overal zijn, komt een man in een grijze pij tevoorschijn. Eerst halftransparant. Naarmate hij dichterbij komt zijn zijn contouren helderder. Hij heeft een rossige bos krullen en een rossige baard. In zijn linkerhand heeft hij een hiep. Aan zijn rechterhand missen alle vingers.

„Ik ben de natuur der dingen," zegt de man met de hiep. "*Rerum naturum*, als jullie dat liever hebben."

"Ik ben een hakmes met een korte steel," zegt Hiep. "Ik ben de grote verdeler. Ik ben de slager van het universum. Ik deel levens uit. Ik hak in de rondte en maak van de *Waerelt een schouwtoneel*. Ik geef ieder zijn rol, ieder krijgt zijn deel.

De wieken van de Ostmühle versnellen niet. De wieken van de Ostmühle vertragen niet. De bakker aan de Mühlenberg bakt ons dagelijks brood. Met authentiek roggebrood voor liefhebbers.

"Ik ben moe," zegt Vera. "Ik ben uitgespeeld. Breng mij thuis."

Antie Müllmann spreidt een bed van droge bladeren, mos en dennennaalden. Ze legt droog gras onderin de Graben. Ludwig Oldenbanning heeft de hiep in zijn linkerhand. Hermann knielt voor Vera. Hij helpt Vera op het bosbed. Boven hem kijkt de bosuil met een piepende muis in zijn haaksnavel. Tegen de stam van de eik wacht een spade.

Hermann Oldenbanning schept aarde in de kuil. Hij dekt het zand af met gras, blad, takjes, mos. Niemand zal Vera vinden. Niemand. Vera is bij hem, alle dagen van zijn nietig leven. In het licht van de eeuwigheid is het niets. Meer dan dat niets heeft hij niet; ook niet minder.

27.

"Heb je mooie dagen gehad?" Ze houdt me vast. Ik voel haar warmte. Alles klopt.

"Heb je interessante mensen ontmoet? Heb je nog met iemand gesproken?" Ze weet dat ik me afwachtend opstel. Ze weet dat ik triviale praat uit de weg ga.

"Is er iets dat je me graag wilt vertellen?" Ze wacht en zegt: "Zal ik koffie voor je maken?"

Eindelijk een vraag waar ik bevestigend of ontkennend op kan antwoorden.

"Graag," zeg ik. "Ik heb een halve krentenwegge meegenomen."

"Als jij koffie maakt, haal ik roomboter."

Als ze terugkomt uit de bijkeuken ligt het pakje op tafel.

"Een cadeautje," zegt ze. "Wat aardig. Mag ik het uitpakken?'

"Je mag het uitpakken," zeg ik. "Pas op je vingers."

Grensrivier met vrije regelval

Grensrivier met vrije regelval

Aan de muur boven het tweepersoonsbed hingen twee reprodukties van werk van Rosina Wachtmeister. Taferelen uit Toscana in milde pasteltinten met af en toe een harde schaduw van de mediterrane zon die aan De Chirico deed denken. De bougainville bloeide, zoals die op alle schilderijen en in alle boeken die rond de Middellandse Zee spelen, bloeien. Wobbe ging op het linkerbed van het aaneengeschoven lits jumeaux staan. Het hoofdkussen zakte diep in. Op kousenvoeten liep hij achteruit naar het voeteneind. Met z'n handen in z'n zij keurde hij het landschap. De schilderijen hingen weer recht. De dorpsgezichten verschilden hemelsbreed met het stroomdal van de Reest, de grensrivier tussen Drenthe en Overijssel. Zelfs een rododendron had hij niet gezien, niet in bloei, niet in het blad, op die ene na in een grote oranje plastic pot bij een bloemist in Dedemsvaart.

Wobbe had in Meppel een fiets gehuurd en was in kalme gang naar het oosten gereden, zo dicht mogelijk stroomopwaarts langs het riviertje dat een onbekende oorsprong ver achter Dedemsvaart had. Wobbe had geen vooropgezet doel in z'n hoofd gehad toen hij in Meppel uit de trein was gestapt. De reis had zich als het ware vanzelf aangemeld.

Op het kastje naast het hotelbed ligt het boek Reis langs de Reest, een persoonlijke trektocht. Wobbe had het boek tegelijk met een fietskaart in Meppel gekocht. In het boek staan zwartwit foto's van een klein stroompje en een tekst die af en toe informatief is en dan weer op soms badinerende of lichtspottende toon verslag doet van toevalligheden die de schrijver onderweg was tegengekomen.

De Reest is de scheiding tussen twee provinciën en dankzij deze bijzondere status was het riviertje nooit gekanaliseerd. De

besturen hadden geen energie willen steken in grensconflicten en interprovinciaal overleg, al eeuwen niet. Boeren en andere aanwonenden waren sinds mensenheugenis hun eigen gang gegaan, hadden dammetjes opgeworpen en weer afgegraven. De onlanden aan weerszijden waren enkele geschikt geweest voor hooiproduktie en af en toe hadden er schapen en geiten gegraasd om berkenbos en andere houtopslag te voorkomen.

Even voorbij het Wilhelminapark stroomde de Reest via een stukje stadsgracht in het Meppeler Diep. Dat eind van het stroompje was het begin van Wobbes' tocht. Langs verzorgingstehuizen en luxe villa's was Wobbe naar het zuidoosten gefietst. Ongemakkelijk, een beetje nog. In het Stadscafé aan de Grote Markt had hij gepoept, maar in de wc had Wobbe geen papier kunnen vinden. De rolhouders waren leeg, zelfs de kartonnen closetrol was weggeweest en uit noodzaak had hij z'n broek zonder te vegen opgetrokken. De billen strak tegen elkaar om te voorkomen dat het katoen in de bilnaad zou verdwijnen. Wobbe had nog steeds een schone zakdoek in z'n broekzak.

'Nog een cappuccino graag.'

De serveerster had hem nauwelijks gezien, druk als ze was met de schoonmaak van de bar en de herschikking van flessen en glazen. Onder haar blauwwit gestreepte hemd droeg ze over haar zware borsten een wit tshirt. Ze had de tweede consumptie gebracht zonder dat ze Wobbe had gezien, bezig als ze was met wat gebeuren moest. Op de onderste twee treden van de trap naar boven ontbrak de bekleding. Ze waren in het midden stoffig donkerrood. De onderste roede was geknikt en hing vergeefs door een koperen oogje. Vanaf de tweede tree was de morsige loper met kruiskopschroeven en stukken gordijnrail vastgezet. De zijkanten van de treden vertoonden witte krassen die hoger op de trap minder in aantal werden. De dronkemensen namen een krappe bocht als ze naar de toiletten op de eerste etage gingen, of van boven kwamen en op weg naar de bar waren. Een bos huissleutels had op de overloop in de deur van het kantoor gestoken. Wobbe had de sleutels laten hangen. Opgelaten had hij zich gevoeld,

de broekriem een gaatje strakker. Wobbe had de natuurlijke reflex onderdrukt en niet doorgespoeld.

De Reest was zigzaggend van Wobbe vandaan gekropen. De laatste kilometers naar het einde werd de stroom getergd door asfalt, beton en roestend ijzer. Een vaste brug, een spoorviaduct, snelwegen en de kruisende Hoogeveense Vaart lieten het riviertje niet met rust, maar hielden met graagte nieuwsgierige wandelaars en fietsers op een afstand. Met een duiker dook de Reest onder de Hoogeveense Vaart, stroomde onzichtbaar onder een stukje niemandsland. Links Drenthe in zwarte letters op het witte bord dat naast het kanaal stond met de maagd en het kind tussen leeuwen onder gouden kroon. Rechts naast de snelweg het bord van Overijssel, de provincie gestileerd tot een golvende onaffe streep. Hier wilde het water niets met de omwonenden te maken hebben. Een boer met een trekker was bezig een hek vast te zetten. Bruinrood prikkeldraad lag in een slingerkrul in het zand. Water zakte weg in een klein kolkje, welde naar boven in grote roestige bellen.

'Twee aparte bedden,' had Wobbe gevraagd. Het meisje had de reservering genoteerd en zei dat ze hem in de loop van de avond verwachtte. Er was stalling van de fiets mogelijk. In Dedemsvaart had Wobbe geen geschikt hotel kunnen vinden. Hij had naar Deventer gebeld en met de wind in de rug de scheidende kilometers afgelegd. Aan de rand van de stad, met uitzicht op de IJssel had hij een bed gevonden. Leida zou over ruim anderhalf uur komen. Het bed veerde zachtjes. Het had wel wat steviger gekund.

Op de radiator van de verwarming hangt de pet van Wobbe te drogen. Het is een muts in oorlogskleuren, een gorillapetje uit de dump in groene en bruine vlekkerige schutkleuren. Als de volgende oorlog op het platteland uitgevochten zou worden, dan was hij op alles voorbereid. Wobbe heeft het niet zo op steden. Het petje bedekte z'n kalend hoofd, alleen tijdens regenbuien. Een lichaam verliest 25% van de warmte via het hoofd.

Het keuzemenu op het tvscherm biedt naast 36 wereldkanalen

ook informatie voor hotelgasten en films voor volwassenen aan. Wobbe toetst nummer 3 van de home service. Twee lichamen in beweging. Aaneen. Schoon, varkensblank, zonder oorlabels.

Wobbe was in het hotel direct onder de douche gegaan. Onderweg vanaf Dedemsvaart was hij alleen nog afgestapt om te plassen, in een bermsloot naast een boom. Het had even geduurd voor z'n lid voldoende doorbloed was na de lange zit en het water kon stromen. De siliconenvulling in het zadel had aders afgeknepen.

Een hoempapaorkestje speelt milde muziek in een slaapkamer. Op een matras zonder dekens en dekbedden schuift een man in een vrouw. Wobbe kan niet goed zien of de vrouw op haar rug ligt of op haar buik. Ze is half op haar zij gekeerd en kijkt naar de handelingen die achter haar worden uitgevoerd. Haar borsten lijken aan de bovenkant met oostindische inkt getatoëerd, haar tepels zijn niet te zien. De man gebruikt de bovenste opening. De achterdeur. In close up ziet Wobbe hoe de man heen en weer schuift. Hij weet dat het lichamen zijn die elkaar naderen en verlaten. Een crèmestaaf in een rozet van bijna dezelfde kleur. Vrouwenvingers in een jugendstilvagijn. Nergens poep te bekennen. Wobbe ziet een vrouw die altijd zonder reservepapier een dagtocht kan maken, die zonder zakdoek kan fietsen als ze niet snottert. Ze is kaal, verliest wellicht 10% van haar warmte, daar. De man en vrouw kreunen om beurten boven het geluid van de toeters en de bellen. Er lijkt geen eind aan te komen. Pompen of verzuipen, geen spuug op de lippen, geen kwijl, geen schuim, stofdroog.

In het kanaal naast de Reest, die boven Dedemsvaart weinig meer was dan een sloot, dreef de zwaan aan de overkant dicht tegen de rietzoom met lelies en lisdoddes. Ze was alleen. Ze hield vanaf het water Wobbe in de gaten die over de dijk tussen de Reest en het afwateringskanaal naar het oosten liep. In de verte lag Drogteropslagen. In Reis langs de Reest maakte de schrijver melding van een dode vis op dit pad. Een brasem met een groot en ruig gat achter de kieuwen tot op de graat, een vis in zilveren ontbinding. Aan het eind van de dijk

kruiste de Reest opnieuw het kanaaltje. Een stuw liet glanzend water naar beneden vallen. Een rietpol middenop de ijzeren grens sneed de stroom in tweeën. Het water in het kanaal was groengrijs, donker als water waarin lijken boven komen drijven na een moord of na een eenzame opoffering van het eigen gelijk. Het water in de Reest was roestbruin met geel en lichte okertinten. Uit de Paardenlanden doken zijstroompjes in het roestige water, als probeerden ze de oorsprong van het riviertje te ontkennen. Oergronden met ijzeroxides die overal in doordringen, die geen kikkervisjes toelaten, geen brasem, geen schrijvertjes.

Het caférestaurant in De Wijk was ingericht op feesten en partijen. Gezelschappen konden er terecht, dan werd er personeel ingehuurd en beperkte de eigenaresse zich tot boekhouden en aanstrepen van voldoende glazen bier en flessen fris en later op de avond advocaat met ijs en jonge jenever. Op een doordeweekse dag was de magnetron een uitkomst om gasten welkom te heten. De borden met gouden randjes stonden in dozen op zolder, die waren niet meer bruikbaar, zorgden enkel voor knetterende vonkenregens onder de ongrijpbare elektromagnetische straling. Wiener schnitzel had Wobbe genomen uit een keur aan gepaneerd vlees, niet z'n favoriete maal, maar het meisje dat serveerde had veel goed gemaakt. Ze vertoonde nog geen barsten, ze werd nog niet opgewreven. Ze glom.

'Voortreffelijk,' had Wobbe gezegd, toen ze vroeg of de groentensoep smaakte.

Het was niet haar schuld dat de kok een blik Unox open had gedraaid en de matgrauwe kleur van de soep niet op had kunnen peppen met de toefjes peterselie en een fantasie van bieslook en munt. Het meisje had grijze pluizen op haar zwartgerokte buik, alsof ze oude kranten naar de schuur had gebracht, of een naaimandje had geleegd en op kleur had gesorteerd. Ze had geen buidel op haar schortje, ze droeg geen beurs met munten en papiergeld.

Buiten was een bestelwagentje van de leesportefeuille gestopt. Een vijftiger met een omslag in de broekspijpen,

zonder stropdas, maar wel in colbertjasje, was binnengekomen. Morsige vlekken in het kruis van de broek.

'Dertien vieftig,' had de man zonder verdere groet gezegd en de map met tijdschriften op de leestafel gelegd. Het had even geduurd voor uit de keuken oude nummers en de contanten tevoorschijn waren gekomen. Vijf Japanners stonden om een fruitkast. Ze wierpen geld in de gleuf. Er kwamen geen vruchten uit.

'Was het niet veur twee maol? Veurige weke?'

Het personeelsbusje van een gasbedrijf toeterde tweemaal. De Japanners gingen naar buiten.

'De map van veurige week is nog niet ofrekend.'

Steun op de leestafel. Een jongetje roofde de Donald Duck.

'Dan is het zeuvenentwintig gulden.'

Met de beduimelde leesmap was de portefeuillehouder weer naar buiten gelopen. Hij had de map halverwege in de hal op de sigarettenautomaat gelegd en was in de toiletten verdwenen. De vaste route. Wobbe had even aandrang gevoeld, maar wist die te onderdrukken. Het meisje bracht de schnitzel met sla en crème met groene puntjes in het wit over de komkommerschijfjes met droge randjes van dichte cellen.

De drang *tot ontlasten ontstaat als de druk in de endeldarm oploopt tot ca. 0,1 atmosfeer bovendruk, d.i. druk hoger dan de atmosferische druk. Als aan die drang geen gehoor wordt gegeven, dan verdwijnt de behoefte voor korte tijd.*

*Met e*en hand aan de rits, de ander grijpgraag naar de leesmap op de sigarettenautomaat was de bode de deur van het caférestaurant uitgelopen. De kortste bocht over de drempel.

Leida was 43. Een paar jaar jonger dan Wobbe, maar dat vond hij geen bezwaar. Leida ook niet. Ze wilde graag een oude herinnering ophalen, als dat zou kunnen en ze was vrij. Dat had ze gezegd, de hele dag en ook de nacht en de volgende dag en langer misschien, maar dat had ze niet gezegd. Ze had Wobbe geen nieuws verteld. In de telefooncel had hij haar met grote bruine ogen gezien. Het donkere haar bijeengebonden op

haar achterhoofd, een transparante zilveren strik eromheen. Leida hield haar wenkbrauwen, donker, maar niet bijgeverfd, dat hoefde niet, hoog omhooggetrokken. Haar oogwimpers had ze wel zwart gemaakt, lichtgebogen als de IJssel op het provinciebord. De ogen ver opengesperd, ovaal, als een halfvolgeblazen ballon waar aan het geknoopte naveleind en aan de tepel op de bovenkant met kinderhandjes strak wordt getrokken. Leida had twee witte vlekjes aan weerskanten van de zwarte pupil, de bruine rondomkleur helemaal zichtbaar. De telefoonkaart gaf aan dat er nog woorden waren voor f 6,80. Meer dan voldoende voor het interlokale gesprek waar elke seconde telde. Lichte wallen onder haar ogen, maar niet veel. Geen gaatjes in haar oorlabyrint. Verder naar beneden waren, voorbij haar ballonlippen, onder de wijde hals van haar met borduurwerk afgezette zwarte jurk 'die dingen' zichtbaar. Tien jaar jonger leek ze. Leida. Een mooie slanke hals aan de andere kant van het glas van de telefooncel. Wobbe belde in de regen, achter de druppels op de ruit. De vechtpet druppend op het apparaat. Natuurlijk zou Leida komen.

Op de terugtocht langs het water, de rug naar Drogteropslagen en de blik naar Dedemsvaart dat achter de snelweg lag, voorbij de enkele boerderij, had de zwaan z'n territorium verlegd en liet ze zich met opgeheven staartveren, als van de schouwburg in Sydney, met ingetrokken zwempoten door de wind naar de overkant van het water drijven. 5,20 m boven N.A.P. Ruim een meter beneden het betonnen brugdek. Vijf meter boven het slotakkoord in Meppel.

De staaf, brandschoon vlees, trekt uit de anus terug. Close up van een open mond, kiezen zonder vullingen. Grijze taaie kloddertjes met blauwe puntjes erin op de gesloten poort die in niets op een tulp lijkt, in niets aan een bougainville doet denken. In niets aan Leida denken doet. Er is niets gebeurd. Voor f 27,50 mag Wobbe het vervolg zien, als hij wil. Hij hoeft enkel z'n kamernummer in te toetsen op de afstandsbediening. Lijf op krediet.

Met Leida was de stand gelijk geworden. Heerenveen speelde die avond bij kunstlicht tegen Roda Juliana Combinatie.

Het sneeuwde in het stadion, er was geen storm te horen. De stand verscheen met tussenpozen onderaan het scherm. De zigzagkokosmat met bruin en donkerrode randen om het maisgeel drukte patronen in Leida's billen. Er was geen afstandsbediening. Geen kleur. Alle schemerlampen waren uit. De gordijnen open. Haar blouse uit. Haar dingen waren heel dichtbij. De herhaling van de doelpunten was begonnen. Leida had gepoept. Ze had doorgespoeld. Wobbe had geel gepist in de wc tegenover haar kamer. Er was niets gebeurd. De stortbak was ruisend volgelopen en had met een harde klap de toevoer afgeknepen. Leida's wijsvinger traag door de gladde puntjescrème op de zigzagkokos. Een lach, mild.

In het kastje naast het tweepersoonsbed liggen twee bijbels. Een in het Engels en een in het Nederlands. Van achteren naar voren stromen vette woorden in klef zwart over lichtgele bladzijden. Letters met voetjes. Aan de dunne overkant is het Hebreeuws zichtbaar. Trektocht langs een grensrivier zonder vrije regelval.

In Oud Avereest schuilden de doden onder zerken tegen de regen. Wobbe raakte doorweekt. Achter de begraafplaats helde het pad naar een houten bruggetje. Het landschap werd groter en wijdser. De rivier veroverde territorium. Wobbe weerstond de druk om te poepen, de brug over te gaan. Er dreef een fles voorbij, zonder etiket. Geiten met gele oormerken tegen houtopslag, een berg geel zand, vers uit een graf gedolven, drie meter boven Meppel, ongevulde ruimte in de aarde, dwars door de ijzeren bodem.

Van de tv brandt enkel een rood lampje in een benedenhoek. Waakzaam uitzicht op een hele wereld met infrarood binnen bereik. Wobbe schuift de bedden van elkaar. De wieltjes gaan soepel over de korte polen van de vloerbedekking. Er is lang niet gezogen. Hij trekt de dekens en de lakens van het bed en gooit ze in een hoek van de kamer. Buiten stroomt de IJssel. De uiterwaarden staan blank. Achter het hotel helt een gazon naar de waterkant. Een prunus staat in bloei. Plastic stoelen leunen tegen plastic tafeltjes. Van de parasols staan alleen de plastic watervoeten op de plek. Leida kan zo komen.

Wobbe ligt op z'n buik. Met z'n rechterhand houdt hij z'n balzak losjes omklemd. Z'n lid is niet opgericht, niet groter dan na het douchen, niet zo klein als na de koude regentocht. Leida's dingen.

Wat nu de punten betreft, waarover gij mij geschreven hebt, het is goed voor een mens niet aan een vrouw verbonden te zijn, maar met het oog op de gevallen van hoererij moet ieder zijn eigen vrouw hebben en iedere vrouw haar eigen man.

De linkerhand van Wobbe drukt de nek naar beneden, strijkt dan langzaam omhoog door de korte nekharen. Hij knijpt de vingers van de rechterhand in een kleiner kommetje samen. Nagels in het vlees.

Die dingen van Leida.

Wobbe draait half op z'n rug en laat z'n voeten naast het bed glijden, laat zijn geslacht los. Hij schuift naar voren tot hij nog net met z'n billen op de rand van het laken zit. Wobbe is niet meer bang voor vlekken op het witte katoen. Uit het kastje pakt hij de bijbel en bladert van achteren naar voren.

De vrouw heeft niet zelf over haar lichaam te beschikken, doch haar man; en eveneens heeft de man niet zelf over zijn lichaam te beschikken, doch zijn vrouw.

Leida tilt haar blouse aan een kant omhoog. Aan de linkerkant ontbreekt haar ding. Van haar oksel naar haar borstbeen loopt een visgraat, een nette vaalroze visgraat. Dat had de chirurg zorgvuldig gedaan, met naald en gladde draad. Wobbe houdt de varkensblaas met siliconen in z'n hand. Zo warm kan dat zijn, zo streelbaar, zo gevoelig, zo kneedbaar en toch stevig, zonder tepel. Leida laat de rechter borst niet zien, met tepel. Leida's ballonknoopje onder haar rokriem.

Bijna middenin het boek vindt Wobbe de brief. Hij telt de bladzijden niet, bladert tot de volgende brief. Dat trekt hij aan de pagina's die weerbarstig loslaten uit de rug, pagina's die het vervolg van het verhaal uit het omslag willen bevrijden.

Wobbe wil alleen die ene brief, die ene onderstroom met het ene verhaal. Met de nagels drukt hij de pagina's los uit de rug.

Na Dedemsvaart gaat de Reest tegenstrooms verder, krimpt het rivierwater tot het ononderscheidbaar is van de stroom uit canvasuitlaten van plastic drainagebuizen uit de akkers. Daar glijdt de oer uit de drassige bodem en vlokt roestig uit in water dat zuurstof mondjesmaat toelaat.

Door verandering van de zuurgraad en met name door het toetreden van zuurstof aan het welwater worden opgeloste ferrizouten (Fe^{2+}) geoxideerd tot ferrozouten (Fe^{3+}) die deels uitvlokken als colloïdaal ijzer(III)hydroxide. Ze veroorzaken de roestbruine kleur aan het water. Een roestbruine kleur die we ook aantreffen in de oerlaag in zandgronden.

Leida neemt de siliconenzak uit Wobbe z'n hand. De lucht van lysol drijft de kamer binnen, en van munt en thijm en van citroengeraniums en bougainville. Gedroogde lijm rafelt aan de bladzijden van de brief aan de Corinthiërs. Leida schuift de varkensblaas in haar beha en glijdt met haar lange vingers de zoom van de blauwe satijnen blouse onder de rokriem. Even tilt Leida met beide handen haar borst op. Dan draait ze de billen naar Wobbe.

Wobbe scheurt de laatste rafeltjes uit de rug en slaat het gehavende boek zachtjes dicht. Over het niemandsland van de brief vinden woorden elkaar in vrije regelval. Er steken geen ongerechtigheden meer naar buiten. Aan de zijkant van het reisboek is een donkere rand zichtbaar, dat is het enige. Morgen schuift hij het gehavende boek in een kamer verderop waar een kamermeisje in strak zonlicht lichtgebogen staat tussen een stoffiggeleefd lits jumeaux, waar handdoeken op de vloer liggen, waar lakens grauw en bestreept zijn en naar wrange oorsprong ruiken.

Er is niets gebeurd.

An de reize

An de reize (Drents)

‘Geweldig stad. Hier moej ies wat vaker hen,’ schrief ik achter op een ansicht. De kaort is een viefloek van stadgezichten; een poort, een old kasteel dat te wied vot lag om te bezuken, een winkelstraot, een ridder op een peerd, een park met treurwilgen met takken die boven het water van een vijver hangt. Een middeleeuwse plek.

‘As het zummer is, dan mut het hier merakel schier weden,’ schrief ik. Dan bint de terrassies vol, de vrouwlu en jongkerels op zien best. Maor ok now giet het wel. Ik hold oe op de heugte.’

Ik plak de zegel op de kop op de kaort. Now wet e zeker da’k in een vrolijke stemming bin. Een beetie melig, dat wel. Ik steek de kaort in de binnenbuuts van de jasse. Versturen hef gien haost. Ik bin nog maor een dag an de reize en der is nog plek op de kaort veur wieder neis.

Achter glas zuuk ik op een terras een stee. Ik gao in een hoek zitten. Zeker van rugdekking volg ik tot de leste regel de inzichten van sociologen. Ik hold van overzicht, van helderheid. Ik gao nooit met de rugge naor een raam zitten, of naor een deur waor elk ongezien binnen kommen kan. Ik kroep altied in een hoek.

‘Is disse plek vrij?’ vrag ze. Ze overrompelt mij. Ik schrik, kiek op van de menukaort en zie een rossigblond wichtie naost mij staon. Ze wacht antwoord niet of en giet stief naost me zitten. Ik ken heur niet. Ze steut de kneien tegen mij an. Ik mag dat wel.

‘Za’k joe even helpen,’ zeg ze. ‘Aj an wat starkers toebint, dan kan ik joe de trappist anbevelen. Wuj het nog rustig holden, laot het dan bij chocomel met slagroom.’

Ze nemp een trappist. Ik doe met.

Wied boven oens zie ik deur het schuunse glas van de serre condensstrepen van een straalvliegtuug. Anna kek met.

‘Het is een viermotorig toestel,’ zeg ze. ‘Dat kuj an de strepen zien. Het liekt der twee, maor het bint der vier. Hiel rap vloeit ze in menare.’

Ze nemp een slok van het monnikenbier. Ik knik en veur ik wat zeggen kan giet ze wieder.

‘Het vrös zu’n twintig graoden op tien kilometer heugte. Een beetie minder denk ik, de strepen blieft niet lang. Ze löst al nao een kilometer op ins blaue.’

Vanuut het noorden trekt witte wolken binnen, de blauwe locht verdwient. Wiederop kleurt de locht blauwgries. Het kan snei weden, of hagel wat der an komp. Kaolde, dat is wis.

‘Ik heb een schier wicht tröffen,’ schrief ik op de raand van de ansicht as Anna hen de wc is. Ik wachte en kieke hoe volk buten veurbij löp, drok hen huus. Ik krieg het hiete. Ik vuul de oren gluien.

In het theater an de aander kaant van het plein stiet een riege veur de kassa. Ik zie een brievenbus naost de telefooncel. Daor giet het leste neis dommiet in.

‘Elk kreg de reize die hum toekomp,’ schrief ik op de ansicht. Op de veurkaant stiet een Boeing 747. Ik bin op Schiphol en kiek vanof de pier naor vliegtugen die landt en vertrekt. Volgens de boekies vertrekt der elke drie minuten een koppel volk en komt der even zoveule an. Ik geleuf der niks van. Ik zie maor een stuk of wat votgaon in het half uur da’k hier stao.

‘Wat een benauwde gezichten, wat een volle koffers veur de leste reize hen de hemel,’ schrief ik met rooie pen achterop.

Ik bin an de reize. Ik heb een weekkaort kocht veur het spoor. Van elke plek waor ik uutstap stuur ik een kaort. Niet om weten te laoten waor ik bin, want as e de kaort ankomp bin ik al weer vot. Mien waore plek blef onbekend, daor bin’k allent zölf bij.

Het weit fris over de pier. Een kind dreit an een verrekieker op een paol en vrag va een gulden. Het jongchie kreg een gulden. Ien minuut blef het kleppie open staon. Niet ien machine giet omhoog of komp umdeel. Ik heur het kleppie vallen.

In vierkleurendruk het plaotselijke bejaordenhuus. '*Rust zacht*' heet het verzörgingshuus hier ter stede. Ik hold meer van morgenrood of aovendlocht. 'Aj tied van leven hebt, en aordigheid an jonge wichter, dan kuj hier de leste dagen op een nuvere wieze slieten,' schrief ik. 'Die aander kaort hold ie nog tegoed.' As disse kaort uut de brievenbus op de deurmat valt, mut der verwarring weden. Ik schrief nog niet hoe het met Anna oflopen is. Ik hold de spanning der nog even in.

Anna woonde twee straoten wieder op kamers, zee ze. Ze wol niet met hen mien hotel. Ze neugde mij met. Arm in arm en later hand in hand leupen we over straot, veur de schouwburg en de brievenbus langs. Ze wees de bakkerswinkel, ONS BELANG op de gevel, waor ze het brood verdiende. Ik telde de straoten. Bij toeren kraste ik met de schoen op de tegels en leut ik snippers van een sukerzakkie vallen.

'Nog niet,' zee ze. 'Ik moet nog warken. Vanaovend.'

Ze gaf mij het telefoonnummer.

'En drink ie niet teveule?'

In het bejaorenhuus bin ik hen de wc west. Ik mus ieniens merakels. Dat kwam van de koffie. Achter de balie van de receptie flikkerde een monitor in gries. In een rekkie verscheiden ansichtkaorten. Der zat gieniend op te passen. Ik zag de achteruutgang. Een wagentie met een kist stun veur de deur. Ien kaort zult ze niet missen.

'Bin in dit hotel twee nachten west. De eerste nacht allent. De tweede nacht ok.' Op de veurkaant van de kaort he'k een kring zet om het hotel. Het lig an het water. Ik had de kamer, ienpersoons, boven de luifel. Vanuut het raam kun ik zien hoe kwaojongen midden in de nacht vanof de steiger in het water plasten. Ik heurde niks, maor zag het wel.

Ik hoop dat veur de ontvanger van de kaort bekend is dat 'de tweede nacht ok' een geheime code is. Een ienpersoonsbère is meistens breed genog veur twee mèensen. In het begun.

Merakel stom vanzölf dat ik het huus van Anna niet weer vinden kun. Ok de bakkerswinkel waor ze warkt, kun ik niet vinden. Toen ik belde heurde ik heur stem op het

antwoordapparaat. Ze zee dat ze der niet was, maor op de achtergrond heurde ik het fluitconcert K315 van Mozart en gescharrel in de kamer. Het kan de poes west weden, maor dat geleuf ik niet.

Deur de kolde schref de pen niet goed. Ik moet hard op het karton drukken. 'Morgen kan ik vanneis bij Anna terechte,' schrief ik. 'Ik heb nog schoon ondergoed veur twee dagen. Dat is ok JOEN BELANG.' Dat is de aander code. Mien weekkaort is nog twee dagen geldig. 'Maor ik gao zeker bij V&D langs veur schone was,' schrief ik stief onder de postzegel. Ik schrief het in spiegelschrift. De postbode huuft niet te weten waor ik uuthang en wat ik doe. As ik het weet, dan is dat meer as zat. Ik weet het wel.

'Rozen zo rood, tulpen zo wit.' Op de ansicht stiet een man met de handen in de buutsen. Hij bög een eindtie veurover en kek in de koelkast. In de deur stiet een halvolle fles wien, een fles melk, halfvol. In het bovenste rek een pakkie botter, het kan ok margarine weden, ik kan het niet zien. Wieder ketchup en twee eier. Het is een Amerikaanse ansichtkaort. Ik zag dat geliek. De man op de kaort kek asof e aorzelt. Zal e wat uut de koelkast pakken, of zal e der zölf in kroepen as verrassing veur zien Anna as ze tegen tien uur van bère komp. Hij hef de kleren al an. op koelkast stiet een vaas met rooie en witte tulpen.

Ik zul der in kroepen as ik Anna kun verrassen. Maor dan nakend.

Ik schrief hiel groot Z.O.P. op het overbleven witte stuk op de achterkaant. Dan maak ik de o en de p hielendal zwart. Der stiet niks onder de postzegel, maor dit bericht holdt de lezer in elk geval achter de stoomketel en van de straot.

Ze was niet bij het lopend buffet. Ik had heur ok niet verwacht, maor wel op heur rekend. Zo naost de corn flakes en de proemen. Ik mus het met de *Drentse Courant* doen. Ik lees de anbiedings van de 06-nummers. Het liekt mij niks. Der is meer onder de zun. Meer van hetzölfde, zeg Prediker. Op de ansicht

een vennegie, een boerderij met rieten dak, een fjordenpeerd veur een huifkar. Merakel schier weer in Drenthe. Twee fietsers achter een hunebed. Anna hef heur haor knipt en varfd. Ik zie het.

In het leste vakkie van de kaort staot korenschoven in hokken langs de Drentse Aa. De Aa stiet mij an, de stoppels staot mij tegen. Ik vuul de krassen op de rugge. Het is hiel krap onder de schoven, en stoffig.

'In goeie welstand ankommen,' schrief ik op de kaort. 'Op disse kaort zie ie dat ik het levent dik veur mekaar heb. Ik kan het anraoden. Gao vot, gao nargens hen, ie komt wis overal.'

In de veurste bult van de korenschoven prik ik een gat. An de achterkant schrief ik der bij. 'Hier was het. Hier hebt wij het daon.'

Nog ien nacht. Dan zit de reize der op. Ik laot het eten veur wat het is. De muffe eetzaol van het hotel stiet mij niet an. De gastvrouw is mij niet toeschietelijk genog, vanmörgen niet, gisteraovend niet. Uut solidariteit met Anna gao ik nog ienmaol naor de bakker om de hoek; MIEN BELANG. Der is een konditorei in de winkel. Anna hef een snipperdag, dat kan niet aans. Ik neem lindebloesemthee met twee kadetties. Broodties ongezond. Een zakkie met bosbessenthee laot ik in de buuts glieden. Ik weet niet wat ik der met moet. Onderweegs heb ik gien hiet water en gien beker. Die gaot an mij veurbij. Ik schrief de leste kaort.

'Goeie week had.' Zet ik an de bovenraand. 'Om de grèenzen te ontdekken bin'k der over hen gaon.'

Op de veurkant stiet in zwart wit en gries een negerin. Ze is naakt. Ik zie heur vanof de rugge. Bovenan de kaort een bos kroeshaor, onder an de kaort een plukkie. Ik plak een witte plakstrook van de postzegels over de bovenbienen, het onderlief.

'Goeie week had,' schrief ik andermaol op de witte strook.

Twee postzegels van tachtig cent op de kaort. Disse moet betied ankommen. Disse moet zekers ankommen.

Ik neem een banaan en een appel met van het ontbijtbuffet en laot die in de jassebuuts glieden. Veur onderwegens. Ik betaal extra veur de weerumreis. Eerste klas hen huus. Gien conducteur te zien, gien stempel op mien toeslagkaort. Minne zaak. Ik reis het leste stuk een maol hen en weerum. In Zwolle haal in geld uut een giromaat. Hier bin ik west, dat is zeker. Elk kent dag en uur. In Zwolle bin ik west. In Assen gao ik hen de Brink. Ik haal vieftig gulden uut de automaat. In Assen bin ik west. Ik huuf gien kaort van Bartje te sturen. Elk kent dag en uur. De giro is mien getuge.

De buurvrouw hef daon wat ik opdragen heb. Ik betaal der veur. Ik bin baos. Ze kreg een bos rooie tulpen. Morgenvrog. Ik pel de banaan. Op taofel lig de post in stapelties. De kranten, de wegwarpkranten, de brieven van de giro, de eerste bewiezen. Vief ansichten met de plaaties naor boven. De negerin lig bovenop. Op het raandtie dat over heur kruus plakt is stiet 'Goeie week had.'

Ik lees de kaorties. Mooi veur hum, denk ik. Mooi veur hum.

Ik leg ze op mekaar, maak der twintig stukkies van en meer.

Dan giet de telefoon.

Anna, dat is Anna. Ik weet het. Ze hef mien nummer. Ik neem niet op. Ik bin besodemieterd.

Reiger

Reiger

Een cartoonist had Rolf Reiger met losse pols als vogel kunnen uittekenen. Lange licht naar achteren gebogen nek met een ovale spitse verdikking op de plek van de adamsappel en een snavelneus als spies boven een zuinige mond. Bruingroene ogen strak tegen de bleekwitte huid van de neuswortel. Rolf Reiger had afhangende schouders en een lichaam dat in de jaren was uitgezakt als verbeeldde hij een oude vrouw met een ruime voorraad reserve-vet op brede heupen. Zijn breed en rond onderlijf was een late expressie van genetische aanleg. Rolf Reiger stond niet op schouders van groten. Hij was met al zijn vezels onlosmakelijk verbonden aan de lichamen en geesten van zijn voorvaderen, aan zijn moeder, zijn oma's en aan al die andere vrouwen; met niet enkel een genetische maar ook een culturele inbreng in zijn bestaan. Hem viel niets te verwijten. Hij had zichzelf noch ontworpen, noch gemaakt.

Als Rolf Reiger voor zich uit stond te staren hield hij zijn handen diep in zijn broekzakken. Pas als hij enige tijd aan het woord was – soms duurde dat langer dan een minuut of tien – deden zijn handen en armen mee aan het gesprek. Alsof hij warm moest draaien, alsof de woorden en zinnen niet voor het oprapen lagen maar uit diepe krochten naar het oppervlak gejaagd moesten worden. Maar misschien hield hij de woorden en zinnen het liefst verborgen in de opbergkast van zijn geest. Een tekenaar zou de zwijgend alerte zestiger als reiger in een sloot plaatsen om de korte benen te maskeren. Rolf Reiger in korte broek; gefascineerd en overdonderd door zijn eigen spiegelbeeld in troebel water.

Een portrettekenaar had het pad van Rolf Reiger, die zich na zijn middelbareschooltijd Ruud noemde en zich na de universiteit als Ruby bekend maakte, nooit gekruist. De

gepensioneerde patholoog anatoom had zich ooit op een kunstmarkt laten verleiden een zelfportret te schetsen. Niet onverdienstelijk, zoals de marktkunstenaar had opgemerkt. Sprekend, herkenbaar, karakteristiek, een dolende ziel met een frivole touch van magisch realisme. De tweedimensionale werkelijkheid in houtskool liet een getormenteerde blik zien; een man in zijn nadagen, nog niet onthecht van wat hij binnenkort, of over een paar jaar voor altijd los zou moeten laten; zijn lichaam en met zijn lichaam ook zijn ziel.

Rolf Reiger zat zo vol onuitwisbare geconstrueerde herinneringen dat er nauwelijks plek was voor wat zich *hic et nunc* aan hem voordeed. Het houtskoolportret was in een encyclopedische vogelbijbel verdwenen: *Avifauna van de Westerse Wereld en de Levant*. Zonder opzienbarende gebeurtenissen was voor de lijkenontleder de vergetelheid al begonnen. *Tant pis*, maar misschien was het allesbehalve jammer dat de wereld hem zou vergeten. Slechts een enkele grote en wrede geest overleefde de geschiedenis. Rolf Reiger hoorde daar niet bij. Slechts één boek droeg zijn naam; *Dood & lijkontbinding in vogelvlucht*. Na zijn studie had hij nooit weer een boek opengeslagen.

Op een terras met uitkijk op de basiliek van Sint-Jan Evangelist in Den Bosch – buiten zicht van directe kennissen en familie – wachtte Rolf Reiger op zijn zoveelste date. Niet dat hij zich – ver van huis – onbespied kon wanen. Decennia was hij in de vorige eeuw een regelmatige gast in praatprogramma's op televisie. Na vondst van een lijk mocht hij als deskundige zijn kennis en kunde etaleren over dood en lijkontbinding met gezellige kout over instant rigor mortis, zwartkleuring van een dode zodat het onduidelijk was of het slachtoffer een zwarte of een witte was geweest, het drijfvermogen van een lijk, mummificatie, veenlijken, gasontwikkeling, lijkengif en de ontsnapping – na de laatste ademtocht – van de ziel uit het lichaam. De anekdote uit een roman van Andrei Platonov, door Frija in bed voorgelezen, had hij zelfs driemaal in een praatprogramma kunnen vertellen. In het Rusland van de

revoluties werden veroordeelden opgehangen. De strop kneep luchtweg en slokdarm dicht; de geest kon niet ontsnappen als de strop z'n werk had gedaan. Dode zielen, had hij na de nachtzoen gezegd. Hilarisch verhaal voor het slapengaan, en bizar.

De dood was voor een lijkensnijder nooit ver weg. De ziel bleef binnen handbereik; zijn ziel. Die necrofiele tijd was voorbij. Oh. Ach en voorgoed voorbij. Heel af en toe kwam een gevoel van heimwee. Aanvankelijk leek die nostalgie naar zijn gelukkigste jaren op willekeurige momenten de kop op te steken – teken van ouderdom– maar langzaam had Rolf Reiger ontdekt dat een bezoek aan de keurslager dat gevoel naar boven haalde. De geur van onverpakt vlees. Of, zoals hij in zijn moerstaal zei: "De locht van zwien op ledder." Een herinnering aan de tijd dat varkens op de boerderij met een halsgerichte snede het leven lieten en ruggelings op een ladder werden uitgebeend.

Rolf Reiger was een uur te vroeg voor zijn afspraak. Zijn stiptheid gaf hem een gevoel van contrôle en vooral van veiligheid. Waar mogelijk, en ook waar onmogelijk, hield hij graag zelf de touwtjes in handen. Zorgvuldigheid was, met zelfstandigheid, een van de belangrijkste kwaliteiten van een patholoog anatoom; naast uiteraard ambachtelijke handvaardigheid en een scherpe niet-vooringenomen blik. Hij zou zich door niemand, dood of levend, een oor laten aannaaien. Mensenkennis had hij als zijn sterke kant ontwikkeld. Uiteraard had die mensenkennis betrekking op anderen.

Carola Kreutzberg droeg, naast zelfkennis – waar ze zich niet op voorstond – een goudkleurige zijden jurk, breed uitwaaierend tot vlak boven haar enkels. Ze droeg een woestijnkleurig hesje dat ruim om haar nog steeds prominente boezem viel. Een zijden sjaal; appelgroen, licht *off color*, verborg de spleet tussen haar borsten. Haar rossig haar was versierd met een witte papieren bloem met een rood hart. De bloem hield het midden tussen een cactus-dahlia en een dubbele pioen. Kunstzinnig

Japans vouwwerk; een eindopdracht van de cursus origami voor gevorderden. Carola Kreutzberg was handig. Ze had een verfijnde motoriek die van pas kwam bij kunstzinnig knippen, snijden en vouwen van rijstpapier. Niet de analyse van de dood was haar hobby. Carola Kreuzberg ging voor het leven, voor de natuur en voor de heelheid van het universum zonder neiging naar het holistisch occulte of verzanding in het zweverige metafysische. De gewezen beroepsdanseres kende geen onzekerheidsrelaties. Onbepaaldheid was haar vreemd; zij het dat de oorsprong van een lage rugpijn nog niet was vastgesteld.

Rolf Reiger was enigszins van zijn stuk gebracht door de flamboyante verschijning van zijn date. Hij ging staan en hield met zijn linkerhand het hoge glas met Reinheitsgebot Weizenbier (0%) vast zonder te morsen. Met één oog op zijn zilveren BMW en met een spontane gedachte aan de bijna verlopen parkeertijd stak hij zijn hand uit naar de vrouw met wie hij op een datingsite een afspraak had gemaakt.

'Mooi op tijd,' zei Rolf Reiger. 'Ik was er al.'

De begroeting leek vooral aan zichzelf gericht. Hij liet het bierglas los en stak zijn linkerhand diep in zijn broekzak. Onwillekeurig drukte hij op de contactsleutel. Aan de overkant van de straat knipperden de lichtjes van de BMW hem bemoedigend toe.

'Ga zitten. Kom erbij. Goed u te zien.' Voor hij kon voorstellen elkaar te tutoyeren zei Carola:

'Gezellig je te ontmoeten. Je ziet er goed uit.' Ze schoof de terrasstoel met kunststof rotan strak tegen de stoel van Rolf Reiger. Haar lichtgetinte hand, met aan drie vingers gouden ringen met robijn, amethyst en turkoois, daalde neer op de onderarm van Reiger. Hij leek een schrikreactie te onderdrukken.

'U ook,' zei Reiger, 'Jij ziet er ook uit. Goed, bedoel ik. Mooi.'

Een ober in zwarte broek, zwart vest en niet meer smetteloos wit hemd maaide het gras weg voor de voeten van de patholoog anatoom in ruste.

'Kan ik u wat te drinken inschenken; mevrouw.' En voor Carola Kreutzberg kon antwoorden liet de ober volgen: 'Wat

ziet u er feestelijk en kleurig uit. Juist wat deze stad nodig heeft.' Overmoedig, of brutaal, dat was niet te horen, liet de ober volgen: 'En uw parfum, wat voor naam heeft die lucht?'

De klokken van de Sint-Jan tingeltangelden Gregoriaans over flanerende omstanders. Een gesprek was – dankzij beginnende hardhorendheid van beide partners – voorlopig niet nodig. Beelden spraken voor zich. Lichaamstaal liet zich horen.

Rolf Reiger hield zijn handen inmiddels in de zakken van zijn steenrood jasje. Carola Kreuzberg gesticuleerde naar het tafereel voor de Sint-Jan. Vanuit de hoofdingang kwam een processie met trage en eerbiedige tred langs de terrassen van de belendende horeca-percelen. Voorop liep een man van een jaar of veertig met aan een draagstok een vaandel in groen fluweel met gouden randen. *Ave verum* in goud op de banier, maar het zou ook een andere tekst kunnen zijn. De voorloper droeg een witte jurk met kanten zoom over een zwarte toga zonder priesterboord. Duidelijk een leek. Achter de voorloper volgden twaalf misdienaars als in een Romeins cohort. Voor de draagstoel met een beeld van de Heilige Maagd Maria met Kind schreed een hogepriester in geborduurd kazuifel, voorzien van boord, mijter en staf. De klokken beierden tot de stoet een zijstraat insloeg en buiten het zicht van de menigte God lof en eer bracht. De wierookdampen waren naar de strakblauwe hemel opgetrokken. Het gesprek kon een aanvang nemen.

'Mooie traditie,' zei Rolf Reiger. Hij haalde beide handen voorzichtig uit de zakken van zijn jasje.

Rolfje was zes jaar. – Geef mij een kind, hoorde hij de Jezuïet zeggen, en ik zal het onherstelbaar verbeteren. –

Een pater, die deken heette, had de kleine Rolf op de stang van de katholieke herenfiets getild voor een ritje naar.... Achter de bosjes van de begraafplaats.... Nee, niet alles hoefde gezegd te worden. Als hij de gebeurtenissen in het kerkenbos zou verzwijgen, bleef er nog genoeg over aan barokke ervaringen als rechtvaardiging van zijn levensloop; van zijn successen en vooral van zijn mislukkingen.

Op de datingsite hadden Rolf en Carola van gedachten gewisseld. Theatrale vormen van religies waren geen onderwerp van gesprek geweest. Misschien, dacht hij, misschien had ik kunnen zeggen: met je prachtige feestjurk was je een goede vervanger geweest van de Heilige Maagd. Je bent een vrouw om op handen te dragen. Gelukkig dacht hij, gelukkig zeg ik niet alles wat ik denk. Dat is mijn geluk; dat ik niet alles zeg.

Rolf Reiger keek opzij. Carola Kreutzberg had een vrolijk gezicht. Ze had haar gezicht bijgewerkt in passende tinten. Pastelrode lippen, lichtbruine mascara en dunne zwarte streepjes rond haar ogen. Nee, ze leek niet op een zigeunerin. Ze was een zigeunerin. De glazen bol stak ongetwijfeld in haar handtas. Carola: een vrouw van de weg, de waarheid en van het leven vóór de dood. Al wist je nooit of deze zigeunerin bedrog tot haar vaste repertoire had gemaakt. Naïviteit en wantrouwen hadden Rolf Reiger nooit verlaten. Hij was de Jezuïet nergens dankbaar voor.

Ze is misschien niet wat ik in mijn hoofd had, dacht Rolf Reiger terwijl ze naar de parkeerplaats liepen. Maar op mijn leeftijd en met mijn ervaringen kan ik wellicht niets anders krijgen. Al weet ik niet wat mij drijft om te krijgen wat onbereikbaar is. De gedachte: ik verdien iets beters, wist hij op afstand te houden.

Carola Kreutzberg had geen hinder van secundaire gedachten. Elke dag is nieuw en elke ontmoeting is een avontuur. Niets te verliezen en ook niet bang. Ze had na de sushi en na de sapjes Rolf Reiger uitgenodigd om bij haar thuis de kennismaking voort te zetten.

"Wat opmerkelijk dat we beiden in het noorden wonen." Rolf had aan zelfvertrouwen gewonnen.

"Ik had het wel gedacht," had ze gezegd, "Sommige gebeurtenissen zie ik aankomen. Andere niet."

Rolf Reiger had zijn BMW tweemaal laten knipperen om de auto in het gezelschapsspel te betrekken. Nu hij eenmaal beet had was hij niet naar de parkeerautomaat gegaan. Een boete zou hij voor lief nemen. Badinerend, alsof hij zich wilde

verontschuldigen voor zijn luxe auto, had hij gezegd: "Mijn speeltje kan alles zelf. De auto, de naam zegt het al, *auto*, is zelfsturend, zelfcorrigerend en *auto* kiest zelf de route, de opritten en afslagen. De wegen liggen er al. Leven is niets anders dan je neus volgen." Rolf volgde in zijn leven zijn scherpe reigerneus met openingen groot genoeg voor snufjes zout. "De auto kent mij beter dan ik mezelf ken. Grapje," had hij ten overvloede toegevoegd. Opnieuw liet hij achterwege wat hem voor op de tong lag; auto, een auto met vaste wegligging, flexibiliteit, warmte, geborgenheid, een kooi van veiligheid met ruimte voor bevrediging voorbij zelfbevrediging. Zijn auto: een gehoorzame en warme speelkameraad met een luisterend oor, een partner met potentie.

'Ik was patholoog anatoom,' zei Rolf Reiger. Zoemend en zoevend waren ze de Maas overgestoken. Ongemerkt. Hij hield de duimen op twintig over acht losjes op de binnenkant van het stuur. De auto corrigeerde overschrijding van de middenstreep. Als het erop aan zou komen deed de auto wat nodig was zonder rekening te houden met de wensen van de chauffeur. De BMW nam het moeilijkste en meest confronterende uit handen: zelf beslissen en zelf nadenken. Welbeschouwd was de BMW evenknie van Faust; veroveraar van de ziel van de bestuurder. De BMW was de dwingende vader van Rolf Reiger. De *auto* als materialisatie van zijn genetisch en cultureel erfgoed.

'Weet je wat dat is?' vroeg hij. 'Weet je wat een patholoog anatoom doet?'

'Ik heb er wel een beeld bij,' zei Carola. 'Tulp.'

'Juist.' De stem van Reiger schakelde als vanzelf naar zijn verleden als hoogleraar. 'De anatomische les.'

De anatomische les was de openingsdia bij introductie van; blootlegging van de ziel. *Zwien op ledder* als inleiding tot het betere ontleedwerk.

'Mijn vrouw,' zei Rolf. 'Frija.'

Rechts schoof een natuurplasje voorbij; aangelegde wetlands.

Ganzen vlogen in noordelijke richting een eindje mee en maakten in harmonie een draai rechtsomkeerd. Een pastorale oefenvlucht louter voor plezier.

'Ik heb mijn vrouw verloren in de Algarve. Vakantie. Onze laatste vakantie. Twintig jaar alweer. Ik wil je er niets over vertellen, maar ik heb graag dat je naar me luistert. Ook al is vandaag de eerste dag van onze date. Ik weet het. Heb ik maar vast gezegd wat ik toch zou vertellen als we thuis zijn.'

Rolf Reiger wist van de intieme bekentenissen die hij, eenmaal naakt aan de haak, op dat moment zou doen. Vaker dan eens, elke keer, was de hoogmis niet doorgegaan. De dames hadden Reiger meegenomen voor een plezierig samenzijn; niet voor een therapeutisch gesprek met een slappe lul, met slap gelul; om het ondiplomatiek uit te drukken. Pas in Rwanda, waar hij als lijkdeskundige op het gebied van steek- en snijwonden was ingevlogen – het was kort na de genocide – had Reiger onbevangen kunnen vrijen zonder zelf met een dwingend relaas over paters, dekens en kerkhoven de eigen en gezamenlijke pret te verstoren. Midden in de tropennacht. Reiger had niets kunnen zien. Het was hem zwart voor ogen geworden, zoals hij graag vertelde. Reiger had enkel kunnen voelen. Reiger had enkel kunnen ruiken. Blind had hij elk orgaan van haar gevonden. En zijn eigen. De geur van vlees. Voor het eerst. Voor het laatst. *Thank God for darkness*.

'Portugal,' zei Carola. Ze was nog nooit in de Algarve geweest. In het zuidelijkste district van Portugal met wetlands had ze niets verloren. Ook in Cabo da Roca was ze nooit geweest. De meest westelijke punt van Europa kende ze niet, net zo min als de noordkaap en ook het verre oosten en diepe zuiden hadden nog veel geheimen voor haar. Maar als het nodig was kon ze gelijk welke vakantieherinnering naar voren brengen, ook herinneringen aan plaatsen en tijden waar ze nooit was geweest. Haar geest koesterde een tomeloze zwerflust. Reiger, had ze opgezocht, was in het Engels *heron*, *Reiher* bij de oosterburen, *héron* in Frankrijk, *airone* in het Italiaans, *garza* in het Spaans en *garça* in het Portugees. *Garça* klonk als *garçon*,

jongetje. En misschien was die benaming een afspiegeling van het karakter van haar date.

'Frija, zo heette ze,' zei Rolf. 'Mijn vrouw was vegetariër, maar in het buitenland liet ze die overtuiging buiten de deur van het restaurant. Standvastig in de leer als katholieken op vrijdag, zo ongeveer. Thuis geen vlees op vrijdag, maar buiten de deur eten wat de pot schaft. Of zeg ik dat te badinerend?' En zonder een antwoord af te wachten liet hij koersvast volgen met beide handen opgeheven: 'Of geloof je in god?'

Ook het antwoord op die vraag wachtte hij niet af.

'Ja,' zei de BMW, 'als het me past geloof ik in god.' Rolf Reiger negeerde de Jezuïet.

'Mijn Frija hield niet van vis,' herhaalde Reiger een eerdere monoloog. 'Ze bestelde in een bodega aan de monding van de rivier *Carne de touro del Guadiana*. Biologisch natuurzuiver vlees van koeien uit de wetlands.

'Vila Real de Santo António,' zei Carola, 'met aan de overkant van de Guadiana het vissersdorp Ayamonte. Spanje.' Ze kende de topografie van Europa. Rolf knikte. Kort keek hij opzij, daarna volgde zijn blik de achterlichten van een truck met een Poolse nummerplaat. De BMW had nog niet tot inhalen besloten.

'We namen een voorafje met sinasappelschijfjes en bruine suiker. Karamel.' Zijn duimen dansten synchroon op het leer van het onafhankelijke stuur. 'We zaten tegenover elkaar, Frija en ik. Lege flessen chianti in nisjes en walmende kaarsen. Fado. Fado. Fado. … Je kent dat wel. ... Frija wilde zeggen dat ze van me hield. Ik wist het. Ik had gezegd dat ik van haar hield. Ze wilde zeggen dat ze van me hield. Ik wist het. Ze hoestte. Frija greep naar haar keel. Ik. Ik....' Rolf Reiger legde zijn handen om zijn keel. De adamsappel verdween uit zicht.

'Rundvlees, een stukje rundvlees. Van een stier.'

'Touro.'

'Touro,' herhaalde Rolf. 'Frija, mijn Frija stikte in Touro del Guadiana.' Hij zweeg en na wat een eeuwigheid leek, zei hij: 'Ik keek toe. Ik keek toe. Ik deed niets. Niets.'

‘Pathetisch,’ zei Carola. ‘Dokter. Dokter.’

‘Ik was versteend,’ zei Reiger met beide handen terug in de zakken van zijn jasje. ‘Ik zag hoe de kleur uit haar gezicht verdween. Ik zag hoe Frija van haar stoel.... Ik deed niets. Niets. Ik deed niets.’ De afhangende schouders zakten verder naar onderen. Rolf duwde zijn hoofd naar achteren tegen de verwarmde hoofdsteun. Hij zuchtte terwijl de BMW aan de tweede inhaalpoging begon. In het Pools, dacht Carola, in het Pools heet een reiger *czapla*.

‘De eigenaar van de bodega rolde mijn Frija op een deken en sleepte haar lichaam door de keuken naar de binnenplaats. Een ober sprenkelde rozenwater op de vloer; alsof het routine was, een lijk in het eethuis. Ik bleef op de binnenplaats naast haar zitten. Ik hield zwerfhonden bij haar vandaan tot de schouwarts kwam. Een collega.’

Rolf Reiger leek opgelucht. Het kwaad was geschied. Hij had bij de zigeunerin gebiecht en gezegd hoe hij zijn vrouw, ondanks alles, altijd trouw was gebleven; ook na de bekentenis van zijn zoon. Ook nadat Walter had verteld van de herenliefde te zijn. Nee, de zoon had de vader niets verweten. Niets. Niemand was baas over zijn eigenheid. Alles lag vast in de sterren en in de afkomst. Of waar en wanneer dan ook. Een mens kon enkel variëren op de voorgebakken vorm van het bestaan; dat heette vrijheid.

Reiger was zijn lot trouw geweest. Lijken had hij ontleed, nooit had hij het mes in zijn huwelijk gezet, ook niet toen Frija haar bevrediging buiten de deur had gezocht. Op de oprit nota bene, met de poelier.

‘In m’n iPhone.’ Rolf Reiger wees op de telefoon in de houder. ‘Mijn wachtwoord is frija911touro. Je kunt. ... De foto’s.’

‘Mooie brug,’ zei Carola. Ze reden Zaltbommel voorbij. Ze hoefde de foto’s niet te zien. Bij de monding van de Guadiana was geen brug, enkel een veerpont om naar Spanje te vluchten, of omgekeerd.

‘Mijn zoon woont in De Lichtmis, met mij in mijn ouderlijk huis, met opa. Mijn vader. Weet je waar dat is? De Lichtmis.

Boven Zwolle. Ik ken het adres uit mijn hoofd. Zolang het duurt. Ik hoef niets meer te onthouden. Alles zit in de iPhone. In de routeplanner. Alles zit in de auto. Ik kan goed met de auto. Ik kan goed met mijn zoon. Homo. Geeft niks. Ik heb er geen moeite mee. Walter is een echte man. Hij lijkt op z'n opa.' En na een korte pauze: 'Er is een pistool naar hem genoemd.'

'Ik ben jaren lesbisch geweest,' zei Carola. Niet omdat het waar was, zei ze dat ze van de vrouwenliefde was geweest, maar omdat het waar had kunnen zijn. Misschien zei ze het om Garça te provoceren of om van onderwerp te veranderen. 'Maar nu ben ik weer gewoon.' Ze raakte de onderarm van Rolf. 'Er is geen wapen naar me genoemd,' zei ze. 'Ik heb me gespecialiseerd in ontwapening.' Carola's hand rustte kort op z'n kruis. Ze kneep zachtjes en liet volgen: 'Ik kan in de toekomst kijken, maar ik geef vooral vorm aan het heden.'

'Ja jongen,' zei de BMW. 'Ja jongetje.'

Tussen de brug over de Waal en de brug over de Nederrijn zwegen ze. De BMW bemoeide zich niet met hun lichaamstaal, druk als Hij was met de buitenwereld. De weg naar huis is lang voor wie haast heeft.

Op de snelweg naar Zwolle, voorbij vliegveld Terlet, leek Reiger zijn spraakwater te hervinden.

'Het belangrijkste uit mijn leven heb ik je verteld,' zei hij. 'Ik heb mijn vrouw laten stikken.' Reiger grijnsde, al kon het ook een glimlach zijn omgeven met verholen schuldgevoel; zonder berouw. In de schemering van de straatverlichting vielen kleuren weg. Zijn gezichtsuitdrukking was niet goed te lezen. Rolf vervolgde: 'Je mag alles vergeten wat ik je heb verteld. Iedereen heeft immers een eigen geschiedenis. En de eigen geschiedenis is enkel van belang voor jezelf. Of niet soms?'

Carola Kreuzberg had een eigen geschiedenis. En omdat haar geschiedenis volgens de patholoog anatoom alleen interessant was voor haar deed ze er het zwijgen toe.

'Wat sympathiek dat ik gelijk op de eerste date-dag met je mee naar je huis mag,' zei Rolf. 'Ik waardeer dat bijzonder. Echt wel.' En alsof het kind in hem wakker was gemaakt herhaalde

hij 'Naar huis. Naar huis.' Op de console flikkerden lampjes. De BMW bewaarde alle gesprekken in Zijn hart.

'Je bent me vertrouwd als stil verlangen,' zei Rolf.

'En wat is je stille verlangen?' Carola stelde een overbodige vraag. Ook zonder haar aansporing liep de kluis van haar date leeg.

'Mijn eerste enige echte liefde, als ik die daad zo mag ontleden, was een zwarte vrouw. Misschien dat haar naam me nog tebinnenschiet. De keren daarna, in bed, de reeks date's na de zwarte... Ik kon niet… Ik was...'

'Erectieloos,' zei Carola terwijl ze met de muis van haar hand over de pook draaide. 'Je kreeg geen erectie bij witte vrouwen.' De BMW versnelde.

'Ze noemde me *Arre Arre*. In Rwanda was R. R. de afkorting van *Réconstruction Rurale. Rural Reconstruction,* sinds ze in dat land de Franse taal in de ban hadden gedaan.' Z'n hoofd op de ranke nek knikte als was het een metronoom.

'Ik zou graag.' Arre Arre keek opzij. 'Ik zou graag nog eens de liefde bedrijven met een zwarte vrouw. Ik zou graag nog eens bewijzen dat....'

'Ik kan toveren,' onderbrak Carola. 'Ik kan alles en iedereen zwart maken, en wit.' De BMW nam gas terug.

Rolf legde zijn hand op het linker bovenbeen van Carola. Hij boog naar haar, als wilde hij haar zoenen. Een vrouw naar zijn hart. Na de BMW leek Carola Kreuzberg de eerste die onvoorwaardelijk in hem geloofde, een vrouw die hem begreep. Met lichtgedraaid hoofd en zijn linkerhand in zijn kruis zei hij: 'Maatje, ik moet pissen. Stop bij het eerstvolgende wegrestaurant.'

Voor de afslag Deventer parkeerde de BMW op de insteekhaven het dichtst bij de ingang van LaPlace. Tegen hoge sluierwolken weerkaatste licht van Apeldoorn. Rolf liep gelijk door naar achteren. Carola haalde bij het buffet gezonde salade, een spies saté met pindasaus en Vlaamse frieten met veel zout. Chocomel voor Garça en en Spa rood voor haar. De BMW rekende af.

De hemel is donkerblauw. Aan de vaalblauwe horizon zijn lichten te zien van de snelweg, oranjegele weerkaatsing van het hart Zwolle over de IJssel.

'Ik voel me niet lekker. Rijd jij…. Heb je een rijbewijs…., en met lichte stemverheffing: 'Volgende parkeerplaats.'

Na afslag Heerde wacht de BMW op de parkeerplaats naast een koeltransport met inktvis en marlijn uit Portugal tot Carola de wollen deken op de achterbank heeft gespreid. Reiger legt zich neer, kussentje onder zijn hoofd. 'Was van Frija,' zegt hij, terwijl hij het kussentje schikt. 'Haar liefdesverklaring staat middenop geborduurd: INRI.' Een tweede kussentje schuift hij tussen zijn knieën. Reiger steekt zijn handen diep in zijn broekzakken. Carola aait de reiger over z'n hoofd. De zigeunerin likt zout van zijn neus. Ze sluit het achterportier en neemt plaats in de cockpit.

'Waar wil je naartoe? Waarheen leidt de weg?' vraagt de BMW.

Voor Carola kan antwoorden klinkt met gebroken stem vanaf de achterbank: 'Naor huus. Ik wil naor huus.'

De BMW voegt behoedzaam in op de A50. Hoe dichter bij het noorden hoe minder verkeer. Carola houdt haar handen aan het stuur op kwart over negen. Het loopt tegen middernacht. Ze laat het stuur los en draait de binnenspiegel. Op de achterbank ligt Reiger met de ogen dicht. De adamsappel steekt naar voren, alsof een kikker of muis aarzelt om af te zakken door de golvende hals.

'Zwolle,' zegt de BMW. 'We gaot de Iessel aover.'

Op de spoorbrug glijden intercity's naar Lelystad en Groningen langs elkaar.

'Naor huus,' fluistert Reiger. 'Naor huus.'

De motor bromt als een Schnitgerorgel met Buxtehude in de pijpen.

Carola neuriet een lied. Ze kent de woorden en de zinnen, maar het lied schiet haar niet te binnen.

'Zwarte Water,' zegt de BMW. 'Over honderd meter kruisen we het Zwarte Water.'

De snavel van de reiger zakt van het kussen. De poten vallen slap. De vleugels schieten uit de ruststand.

'Naor huus,' zegt Carola, 'naor huus.'

Voor de auto zich met de lucht van dood en bederf kan vullen schakelt de BMW de air condition op vol. De wagen sproeit de geur van seringenbloesem.

De BMW neemt behoedzaam de afslag bij De Lichtmis.

'Wil je dat ik *In Paradisum* laat horen?' vraagt de BMW. De auto rijdt stapvoets. De motor is nauwelijks hoorbaar. Een Jezuïtenstem zegt uit vier windstreken: 'Ik herkende je geneurie.' Op de achterbank klappert een vleugel tevergeefs. Nooit weer handen in de zakken.

De BMW parkeert achteruit op de oprit van een herenhuis. Amsterdamse school. Een onderwijzerswoning, het huis van een directeur, het onderkomen van de grote baas.

'Thuisgekomen. Arre Arre. Hij is thuisgekomen,' zegt de BMW, 'En,' laat *auto* volgen, 'hier is je lied.'

Vanuit de hemel klinkt *In Paradisum*. Carola wacht met uitstappen tot de voordeur van het huis opengaat. Ze weet wat komt. Ze weet wie komt. De BMW opent het portier.

Een man met baard, gekleed in lange crèmewitte nachtjurk over afhangende schouders staat op de stoep. Blote voeten. De overeenkomst met een reiger is treffend. Een kunstenaar zou slechts enkele houtskoolstreken nodig hebben om Vader en Zoon te karakteriseren. Maar misschien lijken alle vogels op elkaar.

De baardman neemt de tippen van de deken. Vader reiger trekt het dode lichaam van zijn Zoon langzaam van de achterbank. Carola neemt het andere einde van de deken. Stapje voor stapje schuifelen ze de hoge stoep op. Het lijk van de Zoon in een hangmat.

'Walter.' Opa draait zijn hoofd naar zijn kleinkind. 'Walter Petrus, mijn liefste, waar ben je?'

Walter P. haalt zijn handen uit zijn zakken. Met z'n linkerhand houdt kleinzoon de poort open. Zijn rechtervuist omklemt het pistool. Niet ieder is welkom in het huis van zijn

Opa. Ongelovigen kunnen stikken en verrotten tot ook hun zielen zijn afgestorven.

Een hond jankt. De volle maan hangt als een glazen bol aan de hemel. Walter P. vernevelt wierooklucht uit een spuitbus.

'Eindelijk thuisgekomen,' zegt Vader als hij *Garça* door de hoge gang achter zich naar de binnenplaats sleept. 'Waar heb je al die tijd gezeten?'

De BMW toetert. Het achterportier gaat open. Carola Kreuzberg stapt in. Onderin haar rug zeurt fantoompijn.

'Waarheen leidt de weg?' vraagt de waarzegster.

De Podagristen

Het driemanschap Dubbeld Hemsing van der Scheer (1791-1859), Harm Boom (1810-1885) en Alexander Lodewijk Lesturgeon (1815-1878), dat publiceerde onder het pseudoniem 'Drie Podagristen', heeft de stoot gegeven tot bestudering van de Drentse (volks)cultuur en tevens de weg gebaand voor een eigen Drentse literatuur. Daarmee waren zij exponenten van de heersende tijdgeest, de Romantiek. In veel Europese landstreken uitte deze zich in belangstelling voor het eigene, de geschiedenis, de volkscultuur en de streektaal. Daarbij komt dat het hoofdwerk van het drietal, *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst, door Drie Podagristen,* een reisverhaal is, een genre dat in die tijd tot nieuwe bloei kwam. Voorts leverden de drie geregeld bijdragen aan Van der Scheers *Drent(h)sche Volksalmanak* (1837-1851).

De verklaring van het *Podagristen*-pseudoniem vindt men ten dele reeds in het begin van het hoofdwerk van dit driemanschap. Podagristen zijn lijders aan voetjicht (podagra), een plaag die destijds vooral de beter gesitueerden teisterde doordat velen die ertoe behoorden bepaald niet matig waren in de consumptie van port (" 't duiveltjen aller ligchaamskwalen"). Zoals men later ontdekte werd deze kwaal veroorzaakt door metaalverbindingen (vermoedelijk koperzouten) in de port, die ontstaan waren door de inwerking van wijn en looizuur op delen van de vaten. In het zomerseizoen zoeken onze Podagristen de heilzame wateren van het naburige (Bad) Bentheim op. Weer genezen zijn ze daarna in staat om te voet en per koets hun (terug)reis door een deel van Drenthe te maken. Uit dankbaarheid voor hun genezing willen zij hun "*impressions de voyage* niet tot eene eeuwige sluimering in (hun) portefeuille veroordeelen".

De terugreis gaat van Bentheim via Gildehaus, Nordhorn, Frenswegen, Neuenhaus, Ulsen en Wilsum naar de vestingstad Coevorden. Vanaf Coevorden wordt de reis vervolgd door

Zuidoost- en Oost-Drenthe: het gebied gelegen binnen de driehoek Coevorden - Gasselte - Westerbork. Andere gebieden worden niet bezocht. De eindbestemming van de Podagristen is Assen. Met gekeuvel over hun observaties van de plaats Assen eindigt - in medias res[487] - hun reisverhaal. *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* is meer dan alleen een reisverhaal, doordat van iedere bezochte plaats geschiedkundige, aardrijkskundige, statistische en volkskundige bijzonderheden vermeld worden. In uitgebreide voetnoten staan uitweidingen en! of verdere bijzonderheden over de diverse plaatsen.

Uit: *Geschiedenis van de Drentse literatuur 1816-1956*
Dr. Henk Nijkeuter. Koninklijke Van Gorcum. Assen.

Overige literatuur

https://www.geheugenvandrenthe.nl/podagristen.
https://www.geheimoverdegrens.nl/actief-en-ontspannen/wandelen-in-duitsland/podagristenpad/
drentsarchief.nl Met Henk Nijkeuter als expert.
H.J. Prakke, *Het boek der podagristen*. (1947). Van Gorcum, Assen. (UB)
Jacob van Lennep uit *Nederland in den goeden ouden tijd* (1823) (UB)
John en Dorothy Keur, *Diep geworteld*. (1952). Ter Verpoozing 2018.
Cees van Dijk, *Alexander Lodewijk Lesturgeon Drenthe's eerste literator.* Uitgeverij Beilen. 1995
Cees van Dijk, *Harm Boom, Schrijver Journalist Podagrist*. Van Gorcum. 2014

De uitgaven heb ik via boekwinkeltjes.nl verkregen.
Diverse teksten heb ik gescand en via *Tekstherkenning* verwerkt. Een enkele 1 kan een I of een ! vervangen. Wellicht ontmoet u een verdwaalde h op de plek van de b.

Voor uitbreiding van de voetnoten heb ik gebruik gemaakt van de digitale bibliotheek van Nederland www.dbnl.org met bijna alle literaire werken uit de betreffende tijd, van het digitale kranten- en tijdschriftenarchief www.delpher.nl, van books.google.nl Daar vindt u ook *Drenthe in*..... als (matig leesbaar) pdf, en van diverse websites. Ook heb ik werken uit de Universiteitsbibliotheek Groningen geraadpleegd.
https://rug.on.worldcat.org
Ik heb niet alle bronnen kunnen vinden. Aanvullingen zijn welkom.

487 Midden in een verhaal.

Inhoudsopgave

Woord vooraf door Joep van Ruiten 5
Synopsis 11

Podagristen
Van Bentheim naar Koevorden 13
De vesting Koevorden en hare geschiedenis 43
De stad Koevorden 117

Zedenschets van de Drenthenaar, Jacob van Lennep 158

Verhalen[488]
Rütlischwur 162
Kasteelroman 173
Grensrivier met vrije regelval 231
An de reize (Drents) 243
Reiger 251

Kaarten
Graafschap Bentheim 1843 10
Drenthe in 1643 46
Kleurenhoutsnede Siemen Dijkstra 96
Koevorden en omgeving 1843 116

Toelichting van Henk Nijkeuter 268
Bronnen 269

488 Uit mijn *Verzameld werk*, mijn literair tijdschrift *Poze* en recente boeken. Veel is als pdf beschikbaar op mijn website. Diverse verhalen heb ik voorgelezen. Ze zijn op YouTube (kanaal Ter Verpoozing) te beluisteren met beelden van het Drentse landschap. www.gerardstout.nl